

2026. XIII. évfolyam 1. szám

Délvidéki Szemle

Történettudományi folyóirat

A tartalomból:

- Njari Denis: The Attempted Arson of the Hungarian Reformed School in Vukovar, 1904
- Tömösközi Ferenc: A jugoszláviai reformátusság reprezentációja a csehszlovákiai magyar református egyházi sajtóban 1918–1938 között
- Pető Bálint: Két kivégzés a Dél-Alföldön a XIX. század utolsó negyedében
- Bíró Endre: Eklézsiák jövedelmi osztályozása a reformkori Bihari Református Egyházmegyében
- Szamborovszkyné Nagy Ibolya: Kárpátalja történelmi felekezeteinek sorsa a késősztláni egyházpolitika fényében (1944–1953)

Délvidéki Szemle

2026. XIII. évfolyam, 1. szám

DÉLVIDÉKI SZEMLE

A megjelenést támogatta:
Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó

Főszerkesztő: *Zakar Péter*

Főszerkesztő-helyettes: *Pető Bálint*

Szerkesztők: *Döbör András, Fábíán Borbála, Fejős Sándor, Fízel Natasa,
Forró Lajos, Hegyi Ádám, Petheő Attila*

Felelős szerkesztő: *Hegyi Ádám, Petheő Attila*

Nemzetközi Tanácsadó Testület tagjai: *Fodor István (Zenta), Molnár Tibor (Zenta),
Srđan Cvetković (Belgrád), Kovács Attila (Ljubljana)*

Címlapterv: *Forró Lajos*

A borítón:
A zombori Szent István király karmelita templom
(forrás: *Vkuncak / Wikimedia Commons [CC BY-SA 4.0]*)

A folyóirat megjelenik évente két alkalommal: az év első és második félévében. A lap a történelmi Délvidék és a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió múltjáról és jelenéről közöl tudományos igényű, lektorált tanulmányokat, forrásismertetéseket, kritikákat és a délvidéki közélettel kapcsolatos cikkeket, interjúkat, konferencia-előadásokat. A *Délvidéki Szemle* „Tudományos közlemények” rovatában jelennek meg az eredeti, másutt még nem publikált tudományos szakcikkek absztrakttal. A folyóirat a történet- és társadalomtudományok minden területéről közöl lektorált tanulmányokat; kutatási eredményeket és új forrásokat feldolgozó, összegző munkákat, forrásismertetéseket, elemzéseket és átfogó szintéziseket. A *Délvidéki Szemle* „Közélet” rovatában jelennek meg a délvidéki történeti kutatásokkal és a közélettel kapcsolatos publicisztikák, interjúk és konferencia-előadások írásos változatai, melyekre a tudományos közleményekkel szemben támasztott követelmények nem vonatkoznak. A *Délvidéki Szemle* „Téka” rovatában jelennek meg a történelmi témájú, elsősorban délvidéki vonatkozású könyvekről, filmekről, adatbázisokról és egyéb médiumokról szóló ismertető, kritikák. A *Délvidéki Szemle* „Kitekintő” rovatában közöl a történelmi Magyarországtól a trianoni döntéssel elszakított országrészek múltjáról és jelenéről eredeti, másutt még nem publikált tudományos szakcikkeket, tanulmányokat, kutatási eredményeket és új forrásokat feldolgozó, összegző munkákat, forrásismertetéseket, elemzéseket és átfogó szintéziseket. A benyújtott tudományos közlemények megjelentetésének fő szempontja a szakmai minőség. A közlési elvek, a szerzői útmutató, illetve egyéb információk megtalálhatók a <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/delvideki-szemle/index> felületen.

Szerkesztőség:

Délvidéki Szemle Szerkesztőségi Hivatal
Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
H-6725 Szeged, Hungary
Hattyas sor 10.

Tel.: +36/62-544-759

E-mail: delvidekiszemle@gmail.com

Honlap: <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/delvideki-szemle/index>

TARTALOM

TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEK

1. The Attempted Arson of the Hungarian Reformed School
in Vukovar, 1904 (Njari Denis)5
2. A jugoszláviai reformátusság reprezentációja a csehszlovákiai magyar
református egyházi sajtóban 1918–1938 között (Tömösközi Ferenc)25
3. Két kivégzés a Dél-Alföldön a XIX. század utolsó negyedében
(Pető Bálint).....42
4. Kisvilágok határvidékén. Németh István településrajzai és drávaszögi
hírlapírói munkái (Lábadi Zsombor – Farkas Korina)64

KITEKINTŐ

5. Eklézsiák jövedelmi osztályozása a reformkori Bihari Református
Egyházmegyében (Bíró Endre)78
6. Rectors of Túrkeve 1724–1821 (1823) (János Éliás)125
7. Kárpátalja történelmi felekezeteinek sorsa a későosztályi egyházpolitika
fényében (1944–1953) (Szamborovszkyné Nagy Ibolya)148

THE ATTEMPTED ARSON OF THE HUNGARIAN REFORMED SCHOOL IN VUKOVAR, 1904

NJARI DENIS

Beérkezett/Received: 2026. március 24.

Lektorálva/Reviewed: 2026. április 10. – 2026. április 27.

Elfogadva/Accepted: 2026. május 6.

DOI: <https://doi.org/10.14232/dsz.2026.1.5-24>

ABSTRACT

this paper analyzes the attempted arson of the Hungarian Reformed School in Vukovar in 1904 within the broader context of nationality relations in the late period of the Austro-Hungarian Monarchy. The introductory section provides a brief overview of the long-standing presence of Hungarians in Vukovar and eastern Slavonia, from the Middle Ages to the modern period. The central part of the paper examines the specific incident involving the attempted arson of the school and the local and political context in which it occurred. The event is interpreted as part of the broader tensions between Croatian and Hungarian national politics in the period following the Croatian–Hungarian Compromise, when issues of language, education, and cultural institutions carried strong symbolic value in the shaping of national identities. Particular attention is devoted to the reactions of the Croatian press, which tended to relativize the event, and the Hungarian press, which interpreted it as an example of the vulnerability of the Hungarian minority in Croatia and incorporated it into a broader political discourse on Croatian–Hungarian relations. The paper demonstrates how a local incident in a relatively small community could acquire significantly wider meaning through media interpretation and political instrumentalization. Through an analysis of newspaper sources and the local context, the study highlights the ways in which national tensions at the beginning of the twentieth century were articulated through symbolic conflicts surrounding a single educational institution.

Keywords: Vukovar, Hungarians in Croatia, Reformed school, arson.

ABSZTRAKT

a tanulmány a vukovári magyar református iskola 1904-es gyújtogatási kísérletét elemzi a késői Osztrák–Magyar Monarchia nemzetiségi viszonyainak tágabb kontextusában. A bevezető rész rövid áttekintést nyújt a magyarok hosszú távú jelenlétéről Vukováron és Kelet-Szlavóniában a középkortól a modern korig. A tanulmány központi része az iskola felgyújtásának konkrét

kísérletét, valamint annak helyi és politikai kontextusát vizsgálja. Az eseményt a horvát és a magyar nemzetpolitika közötti szélesebb feszültségek részeként értelmezi a horvát–magyar kiegyezést követő időszakban, amikor a nyelv, az oktatás és a kulturális intézmények kérdései erőteljes szimbolikus jelentőséggel bírtak a nemzeti identitások formálásában. Külön figyelem irányul a horvát sajtó reakcióira, amely hajlamos volt relativizálni az eseményt, valamint a magyar sajtóra, amely azt a horvátországi magyar kisebbség sebezhetőségének példaként értelmezte, és beillesztette a horvát–magyar viszonyokról szóló tágabb politikai diskurzusba. A tanulmány rámutat arra, miként nyerhetett egy helyi, viszonylag kis közösségben történt incidens a médiabeli értelmezés és a politikai instrumentalizáció révén jóval szélesebb jelentést. Újságforrások és a helyi kontextus elemzése alapján a vizsgálat rávilágít arra, hogy a 20. század eleji nemzetiségi feszültségek miként artikulálódtak egyetlen oktatási intézmény körüli szimbolikus konfliktusokon keresztül.

Kulcsszavak: Vukovár, horvátországi magyarok, református iskola, gyűjtögetés.

INTRODUCTION

The question of national relations in the Austro-Hungarian Monarchy is one of the most frequently researched issues in Central European historiography. Although national conflicts have often been examined through the actions of political elites, parliamentary debates, or state policies, more recent scholarship increasingly emphasizes the importance of the local level and the everyday interactions among members of different ethnic and linguistic communities. Such local situations often represented the arena in which national ideologies were concretized through symbolic conflicts, social tensions, or even violent incidents.

At the beginning of the twentieth century, the town of Vukovar was a distinctly multiethnic urban center inhabited by Croats, Germans, Serbs, and Hungarians. Although Hungarians did not constitute a numerically dominant group within the population, their presence was visible in the economic, administrative, and cultural life of the town. In the context of political relations between the Kingdom of Croatia-Slavonia and the Kingdom of Hungary—especially after the Croatian–Hungarian Compromise of 1868—issues of language, education, and cultural institutions frequently acquired pronounced political significance. Schools thus represented one of the key arenas in which the interests of national politics and local communities intersected. The establishment of a Hungarian Reformed school in Vukovar in 1904 generated certain tensions within the local public sphere, and shortly after its opening an attempt was made to set the school building on fire. This incident, which soon resulted in a court case before the judicial table in Osijek, provoked reactions not only locally but also within the Hungarian public sphere. Although it was a relatively limited event that did not cause major material damage, its symbolic dimension and media reception raise a number of questions about the

functioning of national relations, political perceptions, and social conflicts in the late Habsburg Monarchy.

The aim of this paper is to analyze the attempted arson of the Hungarian school in Vukovar in 1904 as a case study of local political violence within the context of national tensions in Slavonia at the beginning of the twentieth century. Particular attention will be devoted to the social context of the event, the judicial proceedings against the perpetrator, and the reactions of the contemporary press. By analyzing these elements, the paper seeks to demonstrate how educational institutions in multiethnic environments often functioned as symbols of national identity and as potential focal points of political conflict.

HUNGARIANS IN VUKOVAR

The first mention of the town of Vukovar dates to 955, when the fortress of Valkó is explicitly mentioned in the *Gesta Hungarorum* as one of the strongholds conquered by the Hungarians at that time. It is highly likely that Hungarians had already settled in Vukovar by then and constituted at least a certain proportion of the population. In a charter issued by Duke Coloman in 1231, four population groups are mentioned in Vukovar: alongside Germans, Saxons, and Slavs, Hungarians are again explicitly listed. Hungarian toponymy in the late Middle Ages in the Croatian Danube region was particularly numerous and predominant in the area of the lower Slavonian Drava and Danube regions. Among the examples are settlement names that still exist today, although Hungarians no longer live in them, such as Mikluševci (*Miklósfalva*), Markušica (*Márkusfalva*), Gaboš (*Gábos*), Lovas, Mohovo (*Mohó*), Ilok (*Újlak*), and others.¹

During the period of the Reformation, in a letter dated 20 June 1551, one of the most prominent Hungarian reformers, Mihály Sztárai, mentioned Vukovar in the context of the spread of the Reformation: “It is enough to write that we defeated them everywhere, and like wolves from the fold of Christ, we drove them far away, forcing some beyond the Tisza and others beyond the Sava rivers, i.e. beyond the Sarmatians, beyond the icy Caucasus, as the poet says. This year, on the day of Pentecost, on the occasion of the councils held in the vicinity of Valpo and Vukovar, we defeated them in two battles.” However, only a few decades later, in the register (*defter*) of Vukovar, which was then part of the Sanjak of Syrmia, Muslim names absolutely predominated. It may be assumed that some of these household heads—perhaps even the majority—were in fact Islamized Hungarians and Croats, while only a smaller proportion were Anatolian Turks. In any case, during and after Ottoman rule, Hungarians almost completely disappeared from Vukovar and its surroundings, remaining only in Kórógy.²

After the liberation of eastern Slavonia from Ottoman rule at the end of the seventeenth century, Catholics (Šokci) and Orthodox settlers from Bosnia moved into the settlements where Hungarians had previously lived. Hungarian toponymy and oikonymy largely survived the Ottoman period, but the Hungarian population itself did not persist in the region. A new feudal phase in the development of Vukovar began with the noble Eltz family, that is, after they took control of the entire Vukovar area and formed a large estate there. Since eastern Slavonia remained sparsely populated, the Eltz family initiated a planned settlement of new inhabitants on their landed property.³ Alongside the predominantly agricultural settlers who arrived up to the first half of the nineteenth century, the abolition of feudal relations in 1848 encouraged a more noticeable immigration from Hungary of various craftsmen, merchants, officials, and—along with the development of the railway—railway workers. The primary reasons for their settlement in Vukovar and its surroundings were the economic opportunities offered by the region and the considerably lower prices of agricultural land compared to those in Hungary proper.

Among these settlers, alongside Catholics, there was also a noticeable number of Reformed (Calvinist) believers. During Reformed visitations in the 1870s, it was clearly observed that many Hungarians living in eastern Slavonia and western Syrmia lacked adequate pastoral care, which led to the decision to establish a Reformed mission to serve them. The main figure in Vukovar working to organize the local Hungarian community was Zádor Kelecsényi, a public notary in the town. When the Jewish community of Vukovar decided in 1894 to expand and construct a larger synagogue, the Reformed Church, through Kelecsényi, purchased the old one. At that time there were 130 families of the Reformed faith in Vukovar, the vast majority of whom were Hungarians. Nevertheless, Hungarians did not constitute a large proportion of the town's population. In 1900 Vukovar had 10,359 inhabitants, of whom 4,125 were Croats (39.82%), 3,502 Germans (33.81%), 1,500 Serbs (14.49%), while Hungarians ranked only fourth in number with 954 inhabitants (9.21%).⁴ However, in the territory of the entire former municipality of Vukovar there were 3,784 Hungarians,⁵ which was by no means an insignificant number. It should also be noted that the mayor of Vukovar from 1896 to 1898 was likewise a Hungarian, Imre Hideghéthy (1860–1920), who had previously served as a deputy in the Croatian Parliament (1881–1891), later as prefect of Syrmia County (1903–1906), and eventually as Minister for Croatian-Slavonian-Dalmatian Affairs in the Hungarian government (1916–1917). He was also a large landowner in the nearby village of Bogdanovci.

THE ESTABLISHMENT OF THE HUNGARIAN SCHOOL IN VUKOVAR

Hungarian Catholics living in the territory of the Diocese of Bosnia and Đakovo during the episcopate of Bishop Josip Juraj Strossmayer were in a particularly difficult position. Bishop Strossmayer was known for his active political stance, one of whose main characteristics was a strong anti-Hungarian orientation. In numerous examples within his diocese, this manifested itself in explicit prohibitions against delivering sermons in the Hungarian language and singing hymns in Hungarian even in purely Hungarian villages. The Hungarian public protested these measures relatively frequently, though largely without success. It should also be noted that Bishop Strossmayer, like most of the Croatian opposition of the time, regarded Hungarians—and the process of Magyarization in Slavonia—as the greatest threat to the Croatian identity of the region. As one of the means of resisting Hungarian influence in Slavonia, Strossmayer also prohibited the teaching of religious instruction in Hungarian in schools attended almost exclusively by children whose mother tongue was Hungarian.⁶

As a result of the overall political situation in eastern Slavonia and western Syrmia, and in order to avoid further provoking or antagonizing Croatian public opinion, it was decided in Vukovar to establish a school within the framework of the Hungarian Reformed Church. Since Croats were almost without exception Catholics, such a “religious” school represented a lesser threat and provocation to the Croatian population. The Reformed school in Vukovar was founded in 1904 and operated entirely within the institutional framework of the Reformed Church. A building in the center of Vukovar was purchased and substantially expanded and reconstructed in the Secessionist style. The institution also included a student boarding facility and an orphanage.⁷ In order to provide the school and the boarding facility with their own financial resources, Zádor Kelecsényi donated 12 acres of his own land to the institution.

THE ATTEMPTED ARSON OF THE HUNGARIAN SCHOOL IN VUKOVAR IN 1904

Shortly after the opening of the Hungarian school in Vukovar, an incident occurred at the school building on the night of 21 September 1904. An attempt was made to set fire to the roof of the building. At the scene, a lid from a jar containing kerosene prepared for starting the fire was found. The municipal police established that the kerosene had been purchased in the Vukovar shop of Eduard Bier. The shop assistants unanimously stated that the lid had come from a jar in which the Vukovar commercial clerk Albert Wenzler had taken kerosene the day before

(20 September). Albert Wenzler and his brother Stjepan stated before the local chief Brandecker that they had carried out the act in agreement with the brush-maker, also a resident of Vukovar, Gjuro Szentgyörgyi. They explained that they had procured a ladder, climbed onto the roof of the school, removed about fifteen roof tiles, and placed beneath the roof beam a bundle of paper and wood chips soaked in kerosene. They did not wait to see the result but returned home so that no one would notice them. A Vukovar metalworker named Seiller, who happened to pass by the school at that moment, noticed flames breaking through the roof and began shouting. The school janitor and several neighbors soon rushed to the scene and extinguished the fire. The damage was minimal, as only two roof laths were affected. The Wenzler brothers and Gjuro Szentgyörgyi were arrested and detained at the district court in Vukovar. Szentgyörgyi denied that he had been present during the attempted arson and attempted to prove an alibi, although he admitted that he had spent the evening drinking with the Wenzler brothers until late that night in the Svirčević tavern in the Donja Mala district of Vukovar. The Wenzler brothers repeated their confession before the court and maintained their statements even when confronted with Szentgyörgyi, additionally claiming that it had been Szentgyörgyi who had conceived the arson as a form of demonstration, whereas they themselves had only intended to break the school windows.⁸ Earlier that same month, the windows of the Hungarian school in Osijek had also been smashed as part of anti-Hungarian demonstrations.⁹

On 9 November, the main hearing was held before the Royal Judicial Table in Osijek against Albert Wenzler, Stjepan Wenzler, and the brush-maker Gjuro Szentgyörgyi for the “crime of arson against the Hungarian school of the Helvetic Evangelical Church community in Vukovar.”¹⁰ The panel was presided over by judicial councillor Vragović, while the voting members were councillors Petrović, Pehar, and Mexner, together with judicial clerk Dittmayer. The state prosecutor was Brosehan, while the defense counsel for the Wenzler brothers was the lawyer A. Bedenić, and Szentgyörgyi was represented by Dragutin Neumann. Part of the indictment was also published in *Narodna Obrana* and *Sriemske novine*.

The indictment read as follows: “In the night from 20 to 21 September 1904, Josef Selinger, a hosiery worker in Vukovar, set out at about a quarter to two in the morning by cart for the fair in Tovarnik. Turning into the street in which the house of the Helvetic Evangelical Church community was located, and where the Hungarian school was situated, he noticed from a distance of approximately one hundred paces that flames about half a meter high were breaking out from the roof of the building. Upon reaching the house he stopped his cart and sent his servant to knock on the door, while he himself shouted ‘Fire!’. In response to the knocking and shouting, the school janitor Andrija Vačik came out and immediately climbed

to the attic with a bucket of water and extinguished the fire, which had already caught hold of the wooden laths that formed the partition of the attic at that very spot. In the meantime, neighbors Ana Kovačević, Ivan and Ana Gjurić, as well as the municipal guards Ivan Terzić and Mirko Stojanović, who happened to be in a nearby street, also came running out of their houses. At the scene they found a ladder, wood splinters soaked with kerosene, and on the window located directly beneath the place where the fire had broken out in the attic a small cork stopper. In the morning the police commissioner Timotije Mirković, who conducted the investigation, discovered that several roof tiles and sulphur matches had been removed at that very spot on the roof, which made it clear that the fire had been deliberately set. It was established that the ladder found in the ditch near the house of the Evangelical Helvetic Church community belonged to Margareta Feješ and was usually kept in her yard opposite the house of the Evangelical Helvetic Church community. Albert and Stjepan Wenzler knew about this ladder, as they had previously lived with Margareta Feješ. Through the testimony of the witness Hugo Angster, a shop assistant, it was established that on the evening of 20 September 1904 Stjepan Wenzler came to his shop and asked him to give him a small bottle of kerosene and a packet of sulphur matches. Angster stated that he indeed gave him these items and that he had sealed the bottle with the very same cork stopper that was later found on the window below the place where the fire had been set. When summoned before the police authorities, Albert and Stjepan Wenzler at first denied the act, but later the same day voluntarily confessed in the presence of Chief Brandecker, senior constable Martin B., Jozo M., and police commissioner V. Mirković that the two of them, together with Gjuro Szentgyörgyi, had set fire to the roof of the Hungarian school after having agreed upon it earlier that afternoon. Gjuro Szentgyörgyi denied the act. During the course of the investigation the Wenzler brothers stated on one occasion that they had set the fire themselves, and on another that Gjuro Szentgyörgyi had instigated them and had set the fire together with them. Szentgyörgyi most decisively rejected these accusations, attempting to prove that he had been at home at the critical time.”¹¹

The continuation of the main hearing was published the following day in *Narodna Obrana*:¹² “The accused Albert Wenzler stated that he had not intended to burn down the Hungarian school and cause a fire, but merely to stage a demonstration. On the evening of the 19th he met with the accused Szentgyörgyi and told him that the school windows should be smashed. Szentgyörgyi replied that this was foolish, and that if they wished, the two of them could instead set the school on fire. That same evening, on the 19th, Albert Wenzler told his brother to procure kerosene. The brother did so, but Albert immediately used it up. He then told his brother that the kerosene had been spent and that he should fetch another

bottle. The brother brought a bottle, which Albert put in his pocket, while in the yard Szentgyörgyi filled the bottle with kerosene. Gjuro Szentgyörgyi also left the tavern and brought kerosene. His departure could be confirmed by Sitzenkopf and Svirčević. On the 20th, while leaving the singing school, Szentgyörgyi said that they would set the school on fire that evening. Albert and his brother then went home, changed clothes, took the kerosene, and went to the monastery. There Szentgyörgyi joined them and asked whether they would proceed, to which Albert Wenzler replied that they could. Szentgyörgyi told them to fetch the ladder while he would bring the wood splinters. When Szentgyörgyi returned, he first checked whether anyone was nearby and then told them to take out the ladder. He directed them and sent the brother to stand guard. Albert Wenzler and Szentgyörgyi removed several roof tiles. Szentgyörgyi then provided the wood splinters, poured kerosene over them, placed them in the attic, and set them alight. The flames were more visible on the roof than in the attic. At that moment a cart passed by, whereupon Szentgyörgyi left and carried the remaining wood splinters somewhere into Jelačić Street. Albert Wenzler and Stjepan Wenzler also went into Jelačić Street, returned again afterward, and only then was the fire set. The whole operation lasted about five hours. He did not see any flames.”

He and his brother maintained a close friendship with Szentgyörgyi, frequently visiting one another. The following day Albert Wenzler went to Szentgyörgyi and told him that the cork stopper had been left behind. Szentgyörgyi then said that he would not confess to the act and that he would deny it. On the evening of 22 September Szentgyörgyi went to Vinkovci. Albert Wenzler saw him near the café and joined him, whereupon Szentgyörgyi again stated that he would not confess. While in custody, Szentgyörgyi allegedly told the Wenzler brothers to assume the blame themselves. For this reason Stjepan first described the act without mentioning Szentgyörgyi, and later Albert Wenzler did the same. At first the brothers were detained together by the police, while Szentgyörgyi was held separately. Later Albert Wenzler suggested to Police Commissioner Mirković that they be placed in the same cell. Szentgyörgyi, however, requested that he be released.

The accused Stjepan Wenzler testified that on 19 September Albert came to him and asked him to obtain kerosene. He procured it from Angster and brought it home. When he asked his brother why he needed it, Albert replied: “You will see, you will hear.” On the morning of the 20th Albert Wenzler told him that he had agreed to burn the Hungarian school. Around eleven in the morning he was with his brother when Szentgyörgyi came to them from across the street and spoke with Albert. In the evening they attended the singing school and afterward went to Svirčević’s tavern, from which Szentgyörgyi and the brothers went out together for about half an hour. On the evening of the 20th, around midnight, they left

Svirčević's tavern, went home, and changed clothes. They then went to the monastery, where they waited. Szentgyörgyi arrived and said that they should go and prepare the ladder. They went but did not remove the ladder. Albert Wenzler told them that he had already used up the kerosene obtained from Angster. Before the court Stjepan Wenzler initially defended Szentgyörgyi, but when he was warned that the penalty could be severe, he refused to accept the punishment in his place. The accused Gjuro Szentgyörgyi stated that both of the other accused were implicating him in order to absolve themselves. He did not remember where he had been on the 19th. That evening he had been at Svirčević's tavern, where the Wenzler brothers were also frequent visitors. He could not recall who else had been present. On the 20th, after the singing rehearsal, he again went to Svirčević's tavern, later played cards there, and around half past midnight went home.

After the testimonies of the accused, the following witnesses were heard: Andraš Vaček, Hugo Angster, Josip Selinger, Ivan Gjuričić, Franjo Szentgyörgyi, Timotije Mirković, Anton Svirčević, V. Sitzenkopf, A. Peheim, Ružica Wenzler, Aug. Misler, and Stjepan Wenzler, who testified about the decisive circumstances of the act. After the documents had been read, the state prosecutor took the floor. He stated that there was no doubt that the accused Albert and Stjepan Wenzler had participated in the act, as they themselves had confessed. According to the testimony of Police Commissioner Mirković, the crime could only have been committed by persons familiar with the house, which was the case with the Wenzler brothers. Stjepan Wenzler had instructed his brother to obtain kerosene, and the cork stopper from the bottle had indeed been found. According to their own testimony, Gjuro Szentgyörgyi had also participated in the act, although he continued to deny it. During the course of the hearing nothing emerged that could undermine the credibility of the Wenzler brothers' testimony. They identified Gjuro Szentgyörgyi as their accomplice. No hostility between the accused Wenzlers and Szentgyörgyi had been proven; there had been disagreements and quarrels, but not such hatred that would have motivated them to shift the blame onto him. Only the testimony of Szentgyörgyi's brother Franjo contradicted the Wenzlers' statements. However, the testimony of other witnesses demonstrated that Franjo Szentgyörgyi's account was unreliable, since he claimed that Gjuro had arrived home two minutes after half past midnight, which other witnesses did not confirm.

Regarding the legal qualification of the act, the state prosecutor rejected Albert Wenzler's defense that they had merely intended to stage a demonstration rather than to burn the building. The results of the hearing did not support such a claim. Their conduct indicated that they had indeed intended to set the building on fire. Their act corresponded fully to the definition of arson: the fire had spread from the combustible material to the building itself, thus fulfilling the criteria under point

6 of paragraph 167 of the Criminal Code. The defense attorney, Dr. A. Bedenić, argued that opposition to Hungarian schools had been expressed throughout the country and that people therefore felt obliged to react. In their youthful patriotic enthusiasm, these young men had committed an act that could not be approved but could not be classified as the crime of arson either. They were not arsonists, criminals, or dangerous individuals. The hearing had shown that the legal qualification contained in the indictment was unfounded. The small amount of splinters ignited by the accused could not possibly have caused a fire; the flames were extinguished immediately, and although the wooden laths were blackened, they continued to serve their purpose even at the time of the trial and were therefore not damaged. It was not sufficient for the combustible material to burn; the structure itself had to catch fire. In this case only the splinters brought to the attic had burned, while the laths themselves had not caught fire. Consequently, there could be no question of the crime of arson. Nor could it be established in the subjective sense, since the perpetrators would have had to possess a direct intention to cause a fire. His clients had not intended that—they had merely wished to stage a demonstration, believing that no fire would occur. The defense counsel cited a decision of the Vienna Supreme Court in which a woman had been acquitted of arson after she stole laundry from an attic and burned the remaining garments in a chest in order to conceal her theft, inadvertently causing a fire that resulted in damage exceeding 17,000 crowns. For the crime of arson, direct intent was required. Anyone who wished to cause a fire would not do so in such a clumsy, imprudent, and irrational manner as his clients had, using a small quantity of damp splinters from which a fire could not possibly arise. In the present case, he argued, the provisions of paragraph 459 should be applied. He therefore requested that the accused Albert Wenzler be acquitted of the charge of arson. As for the accused Stjepan Wenzler, he could not be held responsible at all: although he had purchased the kerosene, he had also used it up, and he had otherwise not participated in the act. The defense therefore asked that he also be acquitted.¹³

Defence counsel Dr Dragutin Neumann: "In order to establish the objective elements of the crime of arson, it is absolutely necessary to prove the intent to cause a fire. On this question there is no disagreement among jurists. But has such intent been proven here? The prosecution derives this proof from the confession of the accused Wenzler. Both of them admitted this in the investigative record, and from this confession the public prosecutor concludes that the perpetrators had the intention of committing arson. However, the Wenzlers also stated in the record that Szentgyörgyi had not participated in the act, yet the public prosecutor attaches no importance to that statement. If it cannot be proven that there was a direct intent to commit arson, then there can be no talk of the crime of arson at all. During the

trial it was not proven that the accused had the intention or deliberate design to set fire to the Hungarian school. The defence counsel draws attention to a ruling of the Viennese Court of Cassation from the most recent period. In that case a woman was acquitted, although the damage caused by a fire she had lit amounted to more than 17,000 crowns, because a direct intent to commit arson had not been proven. He then proceeds to his main task, the defence of the accused Gjuro Szentgyörgyi. The prosecution did not act according to the procedural principle when it claimed that nothing had been presented at the main hearing that would refute the statement of the accused Wenzler against Szentgyörgyi. The accused is not required to prove a negative; if such a principle were valid in legal proceedings, even the most innocent person could be convicted on that basis. The prosecutor must prove guilt. What, then, has been proven against the accused Szentgyörgyi? If one does not rely on the statement of the accused Wenzler, nothing has been proven against him. On such grounds he cannot be convicted. Evidence is required. Both Wenzlers have repeatedly altered their statements and contradicted themselves. The defence counsel lists a whole series of contradictions into which both Wenzlers have fallen. On the testimony of such witnesses the guilt of Gjuro Szentgyörgyi cannot be established. Even if one disregards the testimony of these two accused persons, counter-evidence regarding the alleged guilt of Szentgyörgyi has been provided by the principal witness, Franjo Szentgyörgyi, who testified that Gjuro came home two hours after half past midnight. This testimony is essentially confirmed by other witnesses as well. The testimony of Franjo Szentgyörgyi does not contradict the witnesses who stated that Szentgyörgyi came home at about half past midnight. Any witness may easily be mistaken by a few minutes, and the question of the accused Szentgyörgyi's guilt cannot depend on a difference of a few minutes. Moreover, Franjo Szentgyörgyi testified that Gjuro Szentgyörgyi remained at home at that time and that he himself had been awake the entire time. It has been established that the act was committed at about half past one at night. According to the testimony of Franjo, it is therefore proven that Gjuro Szentgyörgyi did not participate in the fire. Finally, one more point: the findings of the Chemical Analytical Institute show that the wood splinters used to start the fire are not identical with those found in Szentgyörgyi's possession. This circumstance therefore also fails to corroborate the testimony of the accused Wenzler. For this reason, I consider that the guilt of the accused Szentgyörgyi has not been proven and I request that he be acquitted."¹⁴

The hearing was attended by a large audience, which awaited the announcement of the verdict with great anticipation. On Saturday evening the verdict was announced before the local Royal Court; Gjuro Szentgyörgyi was sentenced to five years of severe imprisonment, Albert Wenzler to three years, and the nineteen-year-old Stjepan Wenzler to two years of severe imprisonment. Both defence counsels,

Dr Neumann and Dr Bedenić, lodged a plea of nullity and an appeal, while the public prosecutor also filed a plea of nullity (regarding Szentgyörgyi) and an appeal.¹⁵

REACTION OF THE BUDAPEST PRESS

A particularly interesting aspect of the entire case is the way in which the incident was interpreted in the Hungarian press. The reaction of the newspaper *Pesti Napló* demonstrates that the event in Vukovar was very quickly incorporated into a broader political narrative about the alleged endangerment of Hungarians and Hungarian culture in certain parts of the Monarchy. In an article published on its front page, the newspaper interpreted the incident not as an isolated act committed by three young men, but rather as a symptom of a “national disease” that supposedly affected the non-Hungarian peoples of the state. Such rhetoric was typical of the political polemics of the period, in which individual incidents were often used as evidence of a wider problem of national loyalty or political agitation.

Particularly noteworthy is the way the article interprets the role of the school. The school is described as a symbol of civilisation and cultural progress, while its attackers are portrayed as enemies of education and social development. Such an interpretation clearly reflects the ideological framework of Hungarian nationalism at the beginning of the twentieth century, in which educational institutions played an important role in the spread of the Hungarian language and culture.

At the same time, the article adopts an emphatically dramatic and alarmist tone, presenting the incident as a warning of broader dangers to the Hungarian state. Within this discourse, the idea also appears that national conflicts were instigated by political agitators, especially among the clergy and the intellectual elites of the non-Hungarian peoples. In this way, the incident in Vukovar was incorporated into a broader narrative about the manipulation of an “uneducated” population by nationalist movements.

With this front-page article, *Pesti Napló* reacted to the attempted burning of the Hungarian school in Vukovar as follows: “The most dangerous diseases sometimes manifest themselves in the most insignificant symptoms: a small rash on the skin often carries death within it, or a slight redness on the face, which to the layman may appear to be a sign of health, is to the expert physician a herald of final destruction. Sometimes a dark stain appears on the body of a nation to which we attach no importance, although it conceals a serious problem. Small occurrences appear here and there in one or another part of the country; something breaks out here or there, and hardly noticing it, we believe it to be insignificant; the newspapers briefly record it, and then we indifferently turn to the ordinary course of daily news. Yet these are small symptoms of great chronic diseases which, in a latent

way, destroy the body of the country until suddenly a great illness erupts, for which the remedy then comes too late. Who noticed the insignificant incident that three young Croatian men, one of whom bears an old historical name that sounds Hungarian, set fire to the Hungarian Lutheran school? During the night they leaned a ladder against the wall of the Hungarian school in Vukovar, climbed onto the roof, and thrust pieces of wood soaked in kerosene under the roof, which they set alight. They did this to a school that is as sacred and inviolable as a church, a school that preaches culture, knowledge, and the spirit of peace. And they did it out of hatred toward Hungarians, out of Croatian national fanaticism. An insignificant incident—but a symptom. The manifestation of a secret, great national disease that will soon break out. One must reckon with it, for it is becoming habitual. This act of arson has now appeared in the south among the Croats. It will appear again in the north among the Slovaks. Again and again in the east among the Vlachs. Fires are being lit everywhere—sometimes with kerosene, sometimes with words and writings. Suddenly we may realise that the country is burning above our heads. It is time to put an end to Hungarian nationalism's patience. It would be advisable to deal with the question of nationalist arsonists not only in daily news, but also in the Council of Ministers (if the question of baronial appointments leaves time), in Parliament, and in social and cultural associations. Here in Budapest we invent fine phrases about building the Hungarian national state, while in the countryside Hungarian buildings are being burned. Do the gentlemen who speak so successfully about national policy in Budapest have no idea how that Hungarian national policy actually stands in the country? And does no one know how many difficulties Hungarians in the countryside, and our good patriotic fellow citizens of foreign speech who are receptive to Hungarian culture, have with these nationalist arsonists who constantly throw stones between Hungarians and non-Hungarians? The fact is that even today the 'nationalities', that is, citizens who do not speak Hungarian (for separate nationalities cannot be recognised alongside the unified Hungarian nation), are not enemies of the Hungarians so long as they enjoy the benefits and culture of the Hungarian state, respect its laws, maintain their mother tongue among themselves, and even adopt the language of the state, which opens for them the path to life, enrichment, and advancement in all kinds of careers. In every part of the country there are certain agitators who profit if the people do not learn the language, do not become educated, and live almost an animal-like life within the narrow limits of their mother tongue, because in that way they can be more easily exploited and used for every purpose. Such people are mostly found among priests and lawyers, as well as in national associations and financial institutions. They spread a spirit of withdrawal among otherwise peaceful citizens who slowly and steadily undergo Magyarisation. It is very characteristic of these agitators that they

attack the school. This is indeed the classic feature of the arson of the school in Vukovar. When robbers wish to steal and plunder, they first extinguish the light and create darkness. The school spreads light; therefore it must first be destroyed so that darkness may arise, after which stealing and plundering become possible. Anyone who has ever travelled in a minority region will have noticed that in most places the only civilised building is the Hungarian school, especially if it is a state school. One may walk for hours in remote regions and see dilapidated huts everywhere, among which it is impossible to distinguish whether a man or a pig lives inside. The people are poor and ignorant; they know barely a hundred or two hundred words of their own language and understand nothing because they have learned nothing, and their lack of education is largely the cause of their misery. For them the Hungarian school is a blessing of God, where they are taught at least the language by which they may leave the nest of their misery, depart from their village, earn a living, obtain employment, even accumulate wealth for themselves, and escape their animal fate. The Hungarian school is the only refuge and at the same time the source of civilisation in such a region. Its role in the national territories resembles that of missionary stations among the wild Indians—and such missionary buildings our own ‘wild Indians’ burn. There can be only one answer to such attacks: to multiply and strengthen the missionary stations—the Hungarian schools. We urgently await the school proposal of Albert Berzeviczy, which must be turned into law as soon as possible. And if Count István Tisza truly wishes that this proposal become law, then we ask him now to bring the public education bill before Parliament immediately after its opening and not postpone it until after other government proposals that provoke political storms, particularly the revision of the defence forces. Political reason and a sense of national honour demand that this proposal—on which all opposition parties agree in strengthening the national state—be allowed to become law before the political storms. Albert Berzeviczy is currently visiting Transylvania. We hope he will see there the difficult struggle of the Hungarians against the constant secret arson of nationalist agitators. May the small forces of Hungarian culture at home be multiplied with renewed zeal, energy, and Hungarian spirit. Perhaps the prime minister might also concern himself somewhat with these Croatian agitations. Do not diminish the national problems. *Jam paroximus ardet Vukovár!*¹⁶

ANALYSIS OF THE EVENT AND MEDIA DISCOURSE

The attempted arson of the Hungarian Reformed school in Vukovar in September 1904 represents an instructive example of a local incident that relatively quickly acquired broader political significance. Although the event itself was limited in material scope—the fire was extinguished quickly and the damage remained

minimal—the manner in which the incident was interpreted in the judicial proceedings and in the contemporary press demonstrates that its importance greatly exceeded the criminal act itself. In this sense, the event may be interpreted as an instance of symbolic political violence within the context of national tensions in the late Austro-Hungarian Monarchy.

The available sources, particularly the records of the court proceedings, indicate that the perpetrators—brothers Wenzler and Gjuro Szentgyörgyi—gave partially contradictory statements during the investigation and the trial regarding both their motives and the course of events. Nevertheless, a recurring claim in their testimonies was that their intention had not been to start a large fire but rather to “demonstrate.” This formulation is particularly noteworthy, as it suggests that the perpetrators themselves perceived the act as a form of political or symbolic protest rather than as an ordinary criminal offence.

In the historiography of political violence, it is frequently emphasized that such incidents possess a pronounced communicative function. Violence is not necessarily directed toward the physical destruction of an object or opponent but toward conveying a political message to a particular community or to the wider public. From this perspective, the attempted arson may be interpreted as a demonstrative act intended to express opposition to the establishment of the Hungarian school. The fact that the target of the attack was precisely a school building was by no means accidental. In multiethnic environments, educational institutions often represented key symbols of national presence and cultural influence.

This interpretation is further supported by the fact that other incidents involving Hungarian schools occurred at roughly the same time, such as the breaking of windows at the Hungarian school in Osijek. These events suggest that educational institutions were perceived as politically and culturally sensitive spaces in which tensions between different national projects manifested themselves.

The court hearings before the judicial bench in Osijek reveal that the legal system sought primarily to treat the incident as the criminal offence of arson. The public prosecutor insisted that the act had involved a clear intention to cause a fire and attempted to demonstrate the existence of direct intent on the part of the perpetrators. In contrast, the defense emphasized the demonstrative character of the act, arguing that the accused had had no genuine intention of setting the school on fire. This debate reflects a broader problem in the legal interpretation of politically motivated violence. The judicial system was required to determine whether the event should be viewed exclusively as a criminal offence against property or whether the political context and motives of the perpetrators should be taken into account.

Although the defense sought to mitigate the gravity of the offence by emphasizing the youth of the accused and their “patriotic fervour,” the court ultimately

accepted the legal qualification of the crime as arson and imposed relatively severe sentences. Such a verdict demonstrates that the judicial authorities sought to preserve the authority of the state and to prevent the spread of political violence, regardless of the national motives underlying the incident.

THE SCHOOL AS A SYMBOLIC SPACE OF NATIONALISM

The attempted arson of the Hungarian Reformed school in Vukovar can be further interpreted within the framework of contemporary theoretical approaches that emphasize the symbolic and everyday dimensions of nationalism. In this regard, the concept of “banal nationalism,” developed by Michael Billig, is particularly useful. According to this approach, national identity is sustained not only through spectacular political events or explicit ideological programs but also through a range of everyday practices, institutions, and symbols that continuously remind individuals of their belonging to a particular national community.¹⁷

In the late Austro-Hungarian Monarchy, educational institutions constituted one of the most important arenas for this kind of everyday reproduction of national identity. Schools were spaces in which language, cultural patterns, and historical narratives were transmitted, thereby shaping the national consciousness of new generations. For this reason, the establishment of new schools in multiethnic environments often carried a significance that went far beyond their purely educational function. School buildings, the language of instruction, and the administration of schools became symbols of the political and cultural presence of particular national communities.

Within this context, the Hungarian Reformed school in Vukovar represented not only an educational institution intended for the local Hungarian community but also a visible sign of the presence of the Hungarian national project within the city. This symbolic dimension of educational institutions was particularly pronounced in the political circumstances that shaped relations between the Kingdom of Croatia-Slavonia and the Kingdom of Hungary following the Croatian–Hungarian Settlement of 1868. Under these conditions, questions of language and education frequently acquired a strong political dimension, and the establishment of schools using a particular language could be interpreted either as a form of cultural domination or as an expression of national affirmation.

From this perspective, the attempted arson of the school may be interpreted as an attack on a symbolic space of national presence. The act was directed not only against the physical building but also against the meaning it represented within the local social landscape. This explains why the target of the attack was a school rather than some other public or private building in the city. The school embodied

a visible sign of the institutional presence of the Hungarian community and of its cultural policy.

At the same time, the reaction of the press in Budapest demonstrates that the other side also interpreted the event primarily in symbolic terms. In an article published in the newspaper *Pesti Napló*, the incident was not portrayed as an isolated act carried out by individuals but rather as an attack on Hungarian culture and education. Such an interpretation fits within a broader Hungarian public discourse at the beginning of the twentieth century, in which educational institutions were frequently presented as key instruments of cultural mission and civilizational progress.

This demonstrates that the same event could be interpreted in two fundamentally different ways. For the perpetrators, the attempted arson represented a demonstrative act of political resistance against the symbolic expansion of Hungarian institutions, whereas in the Hungarian public discourse it was interpreted as an attack on culture and education. Precisely this divergence in perception reveals how heavily educational institutions in the multiethnic environments of the late Monarchy were burdened with political meaning. In this sense, the attempted arson of the Hungarian school in Vukovar may be viewed as an example of a conflict over symbolic space in which different national projects intersected. The incident illustrates how the political ideas of nationalism manifested themselves not only at the level of state policy or parliamentary debates but also within the everyday urban spaces of towns such as Vukovar.

CONCLUSION

The attempted arson of the Hungarian Reformed school in Vukovar in 1904 represents an example of a relatively limited local incident that nevertheless raises a number of important questions regarding the functioning of national relations in the late Austro-Hungarian Monarchy. Although the event did not result in significant material damage or serious consequences for urban life, an analysis of the court proceedings and the reactions of the contemporary press demonstrates that its significance extended beyond the framework of an ordinary criminal offence. The court hearings before the judicial bench in Osijek reveal a complex relationship between the legal qualification of the act and the political motives underlying it. While the court sought to treat the incident as a conventional case of attempted arson and thereby preserve the authority of the state's legal order, the statements of the accused suggest that they perceived their own act as a demonstrative political protest. This tension between legal interpretation and political motivation was characteristic of many forms of political violence in European societies at the

end of the nineteenth and the beginning of the twentieth century, when national movements increasingly resorted to symbolic or demonstrative actions in order to express political positions.

A particularly important aspect of the case is the media reception of the event. The reaction of the Budapest newspaper *Pesti Napló* illustrates how a local incident was very quickly incorporated into a broader political narrative concerning national relations within the Monarchy. The attempted arson was interpreted as a symptom of deeper political and social tensions between the Hungarian state and its non-Hungarian populations. Such an interpretation reflects the manner in which the contemporary press frequently transformed local events into symbolic examples of wider political conflict. An analysis of the object of the attack itself further confirms the political dimension of the incident. As an institution, the school was not merely a place of education but also an important symbol of cultural and national presence. In multiethnic environments such as Vukovar, educational institutions often represented key spaces in which the national projects and political ambitions of different communities manifested themselves. For this reason, the attack on the school was directed not only against a particular building but also against the symbolic meaning it carried within the local social landscape.

In this sense, the attempted arson may also be interpreted in light of contemporary historiographical approaches that emphasize the everyday and symbolic dimensions of nationalism. According to such interpretations, national identities were not shaped exclusively through political programs and the actions of elites, but also through everyday institutions, practices, and conflicts. Educational institutions, the language of instruction, and local cultural organizations constituted key elements in this everyday reproduction of national belonging, and conflicts surrounding them often acquired strong symbolic significance. Ultimately, this case confirms the importance of a microhistorical approach in the study of national relations in Central Europe. The analysis of a relatively small and locally confined incident provides insight into the complex dynamics of political perceptions, social tensions, and symbolic conflicts that characterized everyday life in the multiethnic environments of the late Habsburg Monarchy. It is precisely through such local events that we can gain a better understanding of the ways in which national identities were shaped, contested, and politicized in the social realities of the early twentieth century.

This work was created as part of the project “Croatia and Europe through history – transfer of ideas and cultural exchange”; (HEPTIK) at the Faculty of Humanities and Social Sciences, Josip Juraj Strossmayer University in Osijek (581-UNIOS-63) and was funded by the National Recovery and Resilience Plan 2025-2029 of the European Union – NextGenerationEU.

The Building of the Hungarian Reformed School in Vukovar (the photo was taken by the author)

JEGYZETEK

- 1 Nada Klaić, *Crtice o Vukovaru u srednjem vijeku*, Vukovar, 1983.
- 2 Bruce McGowan, *Sirem sancagi mufassal tahrir defteri (1566-1574)*, Ankara, 1983.
- 3 Stjepan Sršan, *Vukovarsko vlastelinstvo 1719.-1945.*, Osijek, 2006.
- 4 *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880-1991.*, knj. V., 3333.
- 5 *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880-1991.*, knj. V., 3319.
- 6 Mato Artuković, *Biskup Strossmayer i pitanje jezika u školama Mađarskih kraljevskih državnih željeznica u Hrvatskoj*, *Croatia Christiana Periodica*, Vol. 34., No. 66., Zagreb, 2010.
- 7 Béla Makkai, *Református iskola és szeretetház – Vukovár (1904-1919)*, *Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből*, 1994., Budapest, 77-84.
- 8 *Narodna Obrana*, br. 223., 29. rujna 1904., 3. *Pokušani palež na mađarskoj školi.*; *Sriemske novine*, br. 78., 28. rujna 1904., 3.
- 9 More about the attack on the Osijek Hungarian school in early September 1904 in: Denis Njari, *Mađarske škole u Osijeku u vrijeme Austro-Ugarske*, *Scrinia Slavonica*, vol. 24., no. 1., Slavonski Brod, 2024., 385-434.; Denis Njari, *Eszéki magyar iskolák az Osztrák-Magyar Monarchia idején*, *Per Aspera ad Astra*, Pécs, évf. 12., szám 2., 2025., 62-96.

- 10 Unfortunately, the documents are not fully preserved in the collection of the Royal Court in Osijek. HR-DAOS-123., kut. 1843.
- 11 HR-DAOS-123, kut. 1843.; Narodna Obrana, br. 257., 9. studenog 1904., 3., Magjarske škole.; Sremske novine, br. 91., 12. studenog 1904., 3. Palež na ovdašnjoj magjarskoj školi pred sudom.
- 12 Narodna Obrana, br. 258., 10. studenog 1904., 3., Magjarske škole.
- 13 Narodna Obrana, br. 261., 14. studenog 1904., 2., Radi magjarske škole.
- 14 Narodna Obrana, br. 258., 10. studenog 1904., 3., Magjarske škole.; Narodna Obrana, br. 260., 12. studenog 1904., 4., Proglašenje osude.
- 15 Pesti Napló, 316. szám, 15. 11. 1904., Gyujtogatók, 14.; Budapesti Hírlap, 316. szám, 15. 11. 1904., A vukovári magyar iskola merényleti, 11.; Budapesti Napló, 316. szám, 15. 11. 1904., Az iskolagyujtók pöre, 9.; Peti Hírlap, 316. szám, 15. 11. 1904., Az elítélt vukovári iskolagyujtogatók, 13.
- 16 Pesti Hírlap, 268. szám, 28. 9. 1904., Gyujtogatók, 1-2.
- 17 Michael Billig, Banal Nationalism, London, 1995.

**A JUGOSZLÁVIAI REFORMÁTUSSÁG REPREZENTÁCIÓJA
A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYAR REFORMÁTUS EGYHÁZI SAJTÓBAN
1918–1938 KÖZÖTT**

TÖMÖSKÖZI FERENC

Beérkezett/Received: 2026. március 24.

Lektorálva/Reviewed: 2026. április 10. – 2026. május 1.

Elfogadva/Accepted: 2026. május 18.

DOI: <https://doi.org/10.14232/dsz.2026.1.25-41>

ABSTRACT

this article examines the representation of the Reformed communities of Yugoslavia in the official hungarian reformed church periodical Református Egyház és Iskola, published in Czechoslovakia between 1921 and 1938. The study aims to analyse how the journal constructed the image of the Reformed minority living in the Kingdom of Yugoslavia and which thematic, narrative, and normative patterns shaped this representation.

Methodologically, the article is based on qualitative content analysis and discourse analysis of primary ecclesiastical sources, including church reports, synodical decisions, institutional accounts, and news items. The findings demonstrate that the church press functioned not merely as an informational medium but as an active agent in maintaining minority Reformed identity, legitimising institutional consolidation, and fostering transnational Reformed solidarity.

The analysis shows that Református Egyház és Iskola treated legal consolidation, minority conflicts, clergy shortage, diaspora pastoral care, diaconal activity, youth movements, and normative regulation as interconnected discursive fields. By highlighting the normative and mobilising role of ecclesiastical journalism, the article contributes to the historiography of Hungarian Reformed church history and religious press studies, while also offering a comparative framework applicable to the study of minority confessional media in Central and Eastern Europe.

Keywords: *Reformed Church history, religious press, minority communities, Kingdom of Yugoslavia, Reformed ecclesiastical journalism, diaspora pastoral care, diaconal institutions, transnational religious networks.*

ABSZTRAKT

Jelen tanulmány a jugoszláviai református egyház képét vizsgálja a Csehszlovákiában 1921 és 1938 között megjelent hivatalos magyar református egyházi folyóiratban, a Református Egyház és Iskolában. A tanulmány célja annak elemzése, hogy a folyóirat hogyan alakította ki a Jugoszláv Királyságban élő református kisebbség képét, és mely tematikus, narratív minták formálták ezt az ábrázolást. Módszertanilag a cikk kvalitatív tartalomelemzésen és diskurzuselemzésen alapul, amelynek alapjául a Református Egyház és Iskolában közölt források szolgálnak, köztük egyházi jelentések, zsinati határozatok, intézményi beszámolók és híradások. Az eredmények azt mutatják, hogy az egyházi sajtó nem csupán információs médiumként működött, hanem aktív szereplőként is részt vett a református kisebbségi identitás fenntartásában, az intézményi konszolidáció legitimálásában és a határokon átnyúló református szolidaritás előmozdításában. Az elemzés arra is rávilágít, hogy a Református Egyház és Iskola a jogi konszolidációt, a kisebbségi konfliktusokat, a lelkesízi hiányt, a diaszpóra lelkigondozását, a diakóniai tevékenységet, az ifjúsági mozgalmakat és a normatív szabályozást egymással összefüggő területekként kezelte. Az egyházi újságírás normaközlő és mobilizáló szerepének kiemelésével a tanulmány hozzájárul a magyar református egyháztörténet és a felekezeti sajtó kutatásának történetírásához, ugyanakkor összehasonlító keretet kínál a közép- és kelet-európai kisebbségi egyházi sajtó tanulmányozásához.

Kulcsszavak: református egyháztörténet, egyházi sajtó, kisebbségi közösségek, Jugoszláv Királyság, református egyházi újságírás, diaszpóra-lelkigondozás, diakóniai intézmények, transznacionális vallási hálózatok.

BEVEZETÉS

A trianoni békekötés következtében a magyar református egyház addigi egységes intézményi és jogi keretei szétestek. A történeti Magyarország területén élő református közösségek jelentős része az újonnan létrejött utódállamok fennhatósága alá került, ahol kisebbségi helyzetben kellett újra szervezniük egyházi életüket, intézményrendszerüket. E folyamat sajátos lenyomatát őrzi az egyházi sajtó, amely nemcsak az egyházi közeg tájékoztatására, hanem identitásformálásra és normakövetítésre is szolgált.

Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy miként jelent meg a jugoszláviai magyar reformátusság a Csehszlovákiában megjelenő *Református Egyház és Iskola* című hivatalos egyházi lap hasábjain 1921 és 1938 között. A vizsgálat nem a két világháború közötti jugoszláviai református egyház történetének bemutatására törekszik, hanem inkább arra irányul, hogy feltárja a csehszlovákiai református egyház Jugoszláviáról és az ott élő reformátusokról alkotott képét.¹

A forrásanyagként használt lap rendszeresen közölt híreket, tudósításokat, jelentéseket és kommentárokat a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területén élő református egyház és gyülekezetek életéről. Ezek a közlések már önmagukba is túlmutatnak az egyszerű tájékoztatáson, hiszen „Az egység meg- és szétszakítása

után az utódállamokba jutott református egyházak élete bizonyára érdekli a régi egység tagjait, a nehéz sors osztályos társait”² – olvasható egy korai cikk szövegében. A hangsúly tehát a közös sorson, a történeti egységen és a kölcsönös felelősségen volt. A lap következetesen a kisebbségi lét tapasztalatát helyezi előtérbe.

A délvidéki reformátusság bemutatása egyszerre hordozza a szenvedés, a jogfosztottság, a nyomor és az intézményi hiány képeit, valamint az önszerveződést, az alkotmányozás és az erkölcsi megújulás narratíváját, ezzel is erősítve a két kisebbségi egyház közötti párhuzamokat. Jellemző megfogalmazás szerint a „Jugoszláviai testvéreink élete a létért folytatott heroikus küzdelem képeit tárja elénk.”³ A cikkekben megjelenő példák sokszor tanulságként, sőt követendő mintaként jelennek meg a szlovenszkói magyar református olvasóközönség számára. Ilyen értelemben ez az egyházi sajtó kommunikációs térként is működött, amelyben a különböző utódállamokba szakadt közösségek tapasztalatai egymás számára értelmezési keretet kínáltak.

A tanulmány arra összpontosít, hogy a lap miként mutatta be a Jugoszláviában élő református közösségeket, mint szervezetileg megszilárduló, jogi elismerésre törekvő, szociális felelősséget vállaló és belső rendjét tudatosan formáló egyházat, amely egyúttal a nemzetközi református kapcsolatokba is bekapcsolódott. Ennek megfelelően a vizsgálat kiterjed az egyházszervezet és a jogi szabályozás kérdéseire, az állam és egyház viszonyára, a kisebbségi létből fakadó konfliktusokra, a lelkészhiány és a szórványhelyzet problémáira, a diakóniai és ifjúsági munkára, valamint azokra a normaközvetítő elemekre, amelyek az egyházi önazonosság és közösségi magatartás formálásában meghatározó szerepet játszottak. E megközelítés a magyar református egyháztörténet és a sajtótörténet metszéspontjában helyezkedik el, és hozzájárul ahhoz, hogy az egyházi sajtót ne csak kisegítő, hanem önálló történeti forrásként kezeljük. A felhasznált szövegek műfajilag sokfélék. Találunk közöttük rövid híreket, részletes esperesi és püspöki jelentéseket, egyházmegyei és zsinati határozatokat, kommentált törvényismertetéseket, valamint elbeszélő, gyakran érzelmileg túlfűtött tudósításokat is. A tanulmány forráskritikai alapvetése, hogy a *Református Egyház és Iskola* egy hivatalos egyházi orgánus, amelynek közléseit egyházi intézményi szempontok, elvárások és célok határozták meg. A lap nem törekedett politikai semlegességre a modern sajtó értelmében, ugyanakkor következetesen került a nyílt pártpolitikai állásfoglalásokat. A jugoszláv államhatalommal kapcsolatos konfliktusokat többnyire jogi, erkölcsi vagy biblikus keretben értelmezte.

EGYHÁZSZERVEZET ÉS JOGI KONSZOLIDÁCIÓ

A *Református Egyház és Iskolában* megjelenő jugoszláviai tudósítások egyik legkövetkezetesebb és leghangsúlyosabb tematikus egységét az egyházszervezeti és jogi kérdések alkotják. A lap szerkesztési gyakorlata világosan jelzi, hogy a délvidéki reformátusság bemutatását nemcsak eseménytörténeti vagy hírközlési szempontból tartotta fontosnak, hanem olyan modellként, amelyből a Csehszlovákiában élő református közösségek számára is tanulságok vonhatók le. A lap már a húszas évek elején egyértelműen reflektál a trianoni döntés következtében bekövetkezett történeti törés élményére, amikor a jugoszláviai egyházi élet ismertetését azzal indokolja, hogy „az egység meg- és szétszakítása után az utódállamokba jutott református egyházak élete bizonyára érdekli a régi egység tagjait, a nehéz sors osztályos társait.”⁴ A megfogalmazás túlmutat az egyszerű érdeklődésen, hiszen a közös történeti sors, az erkölcsi közösség és a kölcsönös felelősség gondolatát is magában hordozza. A lapban megjelenő jugoszláviai reformátusság kezdeti önszerveződése a jogi bizonytalanság és az átmeneti állapot tudatában zajlott. Ezt fejezi ki az a hangsúlyos megállapítás is, miszerint a trianoni békét követően nem püspöki vezetéssel szerveződtek újjá: „A trianoni béke után Szerbiába szakadt reformátusok nem választottak maguknak püspököt, hanem Klepp Péter⁵ főesperessége alatt szervezkedtek.”⁶ A lap értelmezésében ez a megoldás a körülményekhez való alkalmazkodás kézzelfogható stratégiájaként jelenik meg, amely biztosította az egyház működőképességét az állami elismerés hiányának időszakában. Ebben a szervezeti átalakulásban fontos szerepet játszott az is, hogy a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság⁷ protestáns közösségei etnikailag és nyelvileg is rendkívül sokszínűek voltak.⁸ A magyar és német ajkú reformátusok 1920-ban hozták létre a Szerb–Horvát–Szlovén Királysági Református Keresztyén Egyházat, miközben az evangélikus közösségek többszöri átszervezés után két külön egyházi szervezetbe tömörültek, mégpedig az Ágostai Hitvallású Német Evangélikus Keresztyén Egyházba és az Ágostai Hitvallású Szlovák Evangélikus Egyházba. A református egyházhoz magyarok, németek, csehek és horvátok tartoztak, míg az evangélikus közösségeket magyarok, németek, szlovákok és szlovénok alkották.⁹

A délvidéki református egyház következő egyházszervezeti átalakulása 1930-ban történt, amikor meghozták meg a protestáns egyházakról szóló törvényt. Ennek értelmében mindhárom egyházat átszervezték. A jogi konszolidáció és az egyházi önszerveződés kérdése a *Református Egyház és Iskola* jugoszláviai tudósításainak egyik központi témájává vált a harmincas évek első felében. A lap nemcsak hírt adott az új egyházi törvényről, hanem annak teljes szövegét is közölte, részletes értelmező megjegyzésekkel kísérve. A törvény jelentőségét abban látja, hogy „32 §-ban a Jugoszláv királyság evangélikus és református egyházait az eddigi bizonytalanságból

a törvényes jogbiztonság állapotába helyezi.”¹⁰ A „jogbiztonság” fogalma a kisebbségi egyházi lét kulcsfogalmaként jelenik meg, amely burkolt módon szembeállítható a korábbi kiszolgáltatottság állapotával. A lap hangsúlyozta, hogy a törvény kettős jelleg, mivel egyszerre korlátoz és elismer. Pozitívumként kiemeli, hogy az állam „elismeri az egyházak vallásszabadságát és önrendelkezési jogát”,¹¹ továbbá az államsegély lehetőségét is megnyitja. A jogi konszolidáció szorosan összekapcsolódott az egyházi alkotmány kidolgozásának és elfogadásának folyamatával. A zsinati törvénytervezet ismertetése során a lap kiemeli annak átfogó jellegét: „az egyházi élet minden részletére kiterjedő pontossággal igyekszik határozott és könnyen érthető rendelkezéseket kodifikálni.”¹² A részletes bemutatás célja nem csupán tájékoztatás volt, hanem az alkotmányos rend mint érték hangsúlyozása. A lap értelmező megjegyzései világossá teszik, hogy az alkotmányt kifejezetten a kálvini egyházalkotmányi elvek felől nézi. Külön hangsúlyozza, hogy a tervezet „egy jottányit sem tér le az ősi kálvini alapról: a demokráciáról, az egyház autonómiájáról és a tiszta bibliai alapról.”¹³ A demokratikus egyházkormányzat eszméje itt nem politikai, hanem teológiai megalapozottságú elvként jelenik meg, amely biztosítja, hogy „egy egyházi szolga sem határozhat egymaga fontos kérdésekben.”¹⁴ Az egyházszervezeti konszolidáció szimbolikus csúcspontjaként a lap az alkotmány szentesítését és az első püspökválasztást mutatja be. Az esemény helyszínének hangsúlyozása különösen beszédes, hiszen az alkotmány aláírására „abban az ősi templomban” került sor, „amelyben 1576-ban a baranyai atyák a hercegszözlői kánonokat megállapították.”¹⁵ Ebben a folyamatban az egyház új elnevezést kapott, mégpedig azt, hogy Jugoszláv Királysági Református Keresztyén Egyház. Az 1930. július 17-én Belgrádban megtartott zsinaton előterjesztették az Országos Egyház új alkotmányát, majd röviddel ezután kiírták a választásokat. Az „Országos Egyház” megnevezés sajátos délvidéki jellegzetességként arra utalt, hogy a református egyház az egész egykori Jugoszlávia területére kiterjedt, püspöki székhelye pedig Bácsfeketehegy lett. A jugoszláviai reformátusok első püspökévé Ágoston Sándort választották, főgondnokká pedig dr. Kurcz Henriket.¹⁶ Az Országos Egyház négy esperességből állt: a bácskaiból, a bánátiból, a baranyaiból és a szlavóniaiból. Később a baranyai és a szlavóniai egyházmegye egyesült, ugyanakkor létrejött a német egyházmegye is, amelybe a német ajkú gyülekezetek tartoztak.¹⁷ A szervezeti átalakulás egyúttal a jugoszláviai protestantizmus etnikai sokszínűségét is tükrözte, hiszen a református egyházhoz magyarok, németek, csehek és horvátok, míg az evangélikus közösségekhez magyarok, németek, szlovákok és szlovénok tartoztak. A *Református Egyház és Iskola* következetesen olyan értelmezési keretben mutatta be ezeket a szervezeti és jogi törekvéseket, amelyek azokat nem vitatott kísérletekként, hanem a rend, az önazonosság és az egyházi önállóság természetes és szükséges megnyilvánulásaiaként láttatták.

KISEBBSÉGI LÉT, KONFLIKTUSOK ÉS JOGSÉRELMEK AZ ÁLLAM ÉS AZ EGYHÁZ KÖZÖTT

A *Református Egyház és Iskola* jugoszláviai vonatkozású cikkeinek egyik legsúlyosabb tematikus rétege a kisebbségi lét tapasztalatának és az ebből fakadó állami konfliktusoknak a bemutatása. A lap következetesen azokból az érvekből indul ki, amelyek szerint a délvidéki református közösségek nem pusztán új állami keretek között élnek, hanem jogi, nyelvi és intézményi értelemben is kiszolgáltatott helyzetbe kerültek. A kisebbségi lét bemutatása már a terminológiában is hangsúlyos. A lap rendszeresen él az „odaszakadt”, „elszakított”, illetve a „mostoha sorsban élő” református testvérek kifejezéseivel. „Bizonyára érdekelni fogja olvasóinkat a szintén mostoha kisebbségi sorsban élő jugoszláviai református egyház élete s a létért folytatott heroikus küzdelme.”¹⁸ A hangsúly itt nem pusztán a jogi státuszon, hanem az egzisztenciális küzdelmen van, amelyet a lap erkölcsi és vallási szintre emelt.

Az állami konfliktusok egyik leggyakrabban visszatérő területe az iskolaügy. A lap számos esetben számolt be az egyházi iskolák államosításáról. Egy egyházmegyei jelentés szerint „a baranyai, bácskai és bánáti református iskolák még a múlt évben államosítottak”,¹⁹ s az intézkedés „az egyházi törvények figyelembevételével történt.”²⁰ Illetve „Szentlászlón a megyei hatóság Kelecsényi Mihályné tanítónőt eltiltotta a további tanítástól, s utasította az egyházat, hogy helyette 14 nap alatt horvátul tudó tanerőt állítson be, különben az iskolát bezárják.”²¹ A hangsúly itt azon volt, hogy az állam nem pusztán fenntartói jogokat vett át, hanem megsértette az egyház vallásoktatáshoz való jogát is. Különösen érzékeny pontként jelenik meg az anyanyelvű oktatás kérdése. A lap több esetben számol be arról, hogy a hatóságok megtiltották a magyar nyelvű hitoktatást. Egy beszámoló szerint Baranyában „egy tanfelügyelő megtiltotta az anyanyelven való hitoktatást”,²² amely ellen az esperesi hivatal azonnal tiltakozást nyújtott be, sőt két nagyobb lélekszámú bácskai közösségben, Bácskossuthfalván (Stara Moravica) és Pacséron a tanfelügyelő az egyház által fizetett vallástanítókat eltiltotta a vallástanítástól, s hónapok óta nem sikerült megoldaniuk ezt a problémát.²³

A vallásos nevelés nem intézményes formái – mindenekelőtt a vasárnapi iskolai munka – a tudósítások szerint még fokozottabb állami gyanakvás tárgyát képezték. Egy esperesi jelentés kifejezetten rögzíti, hogy a hatóságoknak „sehogy sem fér a fejükbe, hogy nem okleveles tanítók az ő ellenőrzésük nélkül a gyermekeket összegyűjtik s velük foglalkoznak.”²⁴ A gyanút tovább erősítette, hogy „a gyermekek hatósági kényszer nélkül, önként és sokan megjelennek”,²⁵ és a hatóságok „e mögött valami államellenes ténykedést sejtene”,²⁶ ezért „különösen Baranyában betiltják a Vasárnapi Iskolákat.”²⁷ A megfogalmazás egyértelművé teszi, hogy a vallásos nevelés területén nem konkrét jogsértések, hanem feltételezések és gyanúsítások vezérelték

az állami fellépést. E gyanakvás egyik legkonkrétabb példajaként a lap részletesen ismerteti a karanacsi vasárnapi iskola betiltásának esetét. A beszámoló szerint „Karanacon a községi jegyző maga elé citálta a lelkész leányát, Dömötör Arankát, ki a vasárnapi iskolát eddig vezette”,²⁸ és közölte vele, hogy „a tanfelügyelő feljelentése alapján a minisztérium intézkedésére a vasárnapi iskolai munkát ezennel betiltja.”²⁹ A tudósítás hangsúlyosan kiemeli az eljárás jogszerűtlenségét: „a miniszteri rendeletet nem mutatta meg. Írást nem adott.”³⁰ A lap ezzel nem csak az eseményt írja le, hanem a jogállamiság hiányára is rámutat. E tudósítások sajtótörténeti jelentősége abban áll, hogy a *Református Egyház és Iskola* a vasárnapi iskolai munka korlátozását a kisebbségi lét szerkezeti problémájaként értelmezi. A jogállamiság hiányát nem elvont módon, hanem tényleges, személyes történeteken keresztül mutatja be, miközben következetesen hangsúlyozza az egyház jogkövető magatartását és a törvényes keretekre való igényt. A vasárnapi iskola így nem pusztán nevelési intézményként, hanem a felekezeti autonómia és a közösségi önszerveződés jelképes területeként jelenik meg, amelynek korlátozása a lap értelmezésében a kisebbségi református identitás egészét érinti.

A kisebbségi lét személyes dimenzióját jelenítik meg a lelkészeket érintő jogszabalmak. A lap több esetben számolt be arról, hogy református lelkészeket állampolgárság hiányában kiutasítottak Jugoszlávia területéről. Egy rövid hír szerint Szalay Antal³¹ kopácsi lelkészt és baranyai alesperest állampolgárság hiánya miatt kiutasították Jugoszlávia területéről,³² míg egy másik esetben Benkő Viktor zombori lelkész – aki éveken át belmissziós lelkész is volt az amerikai, brit református egyházak megbízásából –, miután szerb állampolgárságot hat és fél év után sem tudott megszerezni, és tartózkodási engedélye is 1929 nyarán lejárt, feleségével és öt gyermekével kénytelen volt Magyarországra átköltözni. Ott végül a tiszántúli egyházkerület püspöke – a hevesnagykunsági egyházmegye esperesének előterjesztésére – mint misszionáriust helyettes lelkészül a tiszazugi Nagyrévre helyezte.³³

A hangsúly azonban nem kizárólag a külső elnyomáson volt. A lap több ízben önkritikus hangot is megütött, amikor a nehézségek egy részét belső okokra vezeti vissza. Egy esperesi jelentés szerint „a legnagyobb akadály bennünk van: Laodicea bűne³⁴: a közönyösség. Semmire nincs szükségem se templomra, se Igére, se vasárnapi iskolára, se ifjúsági munkára, se hitoktatásra, se jó könyvekre, se árvaházra. Évről-évre jobban fenyegetnek bennünket elszigeteltségünknek veszélyes következményei: a szűklátókörűség, maradiság, önhittség, rövidlátás.”³⁵ Ez a teológiai értelmezés a kisebbségi sorsot lelki próbatételként értelmezi, és a belső megújulás szükségességét hangsúlyozza.

LELKÉSZHIÁNY, DIASZPÓRA ÉS SZÓRVÁNYGONDOZÁS

A lelkészhiány és a szórványgondozás konkrét személyekhez, településekhez és egyházközségekhez kötötten, gyakran részletező, elbeszélő formában jelennek meg. A lap szerkesztési gyakorlata e tekintetben tudatosnak is mondható, hiszen a szórvány és a diaszpóra problémáját személyes sorsokon keresztül teszi érzékelhetővé. A tudósítások visszatérően hangsúlyozzák, hogy a jugoszláviai református egyházközségek jelentős része Baranya, Bácska és a Bánát területén, egymástól nagy távolságra, gyakran több falura kiterjedő körzetekben található. Itt a lelkipásztornak egy vasárnap alatt több helyen kell szolgálatot végeznie. A lap különösen gyakran említi Kopács, Karanacs, Hercegszőlős, Vörösmart, Bellye és Daróc településeit, mint olyan helyszíneket, ahol a református közösség fennmaradása közvetlenül a lelkész személyétől függ. Az 1920-as évek elején „Jugoszláviában levő református gyülekezetek közül a következő gyülekezeteknek nincsenek ez idő szerint állandó lelkipásztoruk: Eszék, Vukovár, Nyékinca, Tiszakálmánfalva, Zágráb, Daruvár, Kevevára s most legújabban Szabadka, Zenta, Velimirováron szintén nincs lelkész s egy lévita gondozása alatt van. Az általános nagy lelkészhiány miatt ezek a gyülekezetek egyelőre aligha fognak lelkészt kapni.”³⁶ Ez az óvatos, de pesszimista megállapítás világosan jelzi, hogy a lelkészhiány nem átmeneti zavar, hanem tartós egyházszervezési probléma volt. Konkrét következményeit egy későbbi beszámoló így foglalja össze: „Baranyában 2, Bánátban 2, Szlavóniában 8, összesen egyházközségnek nincs lelkésze. Szlavóniában már oda jutottunk, hogy csak 4 rendes lelkészünk van s ezekből is hamarosan csak 2 fog maradni.”³⁷ A lelkészhiány okai között a lap következetesen hangsúlyozza az anyagi nyomort is. Egy missziói jelentés szerint sok helyen a lelkész fizetése alig fedezi a legszükségesebb megélhetést, és nem ritka, hogy a lelkipásztor maga is a falu legszegényebbjei közé tartozott.

A szórványhelyzet nemcsak a magyar református közösségeket érintette. A lap figyelemre méltó módon közöl beszámolót egy cseh gyülekezetéről, amely a pozsegai járásban, Uljanikon található, és ennek az élő kis közösségnek a helyzetét mutatja be. A cikk hangsúlyozza, hogy „Most végre sikerült a csehországi Masik Ferencz lévita személyében e buzgó kis gyülekezetnek állandó lelki gondozót nyerni.”³⁸ Ez a példa azt mutatja, hogy a szórvány és lelkészhiány nem kizárólag magyar nemzeti kérdésként, hanem általános protestáns problémaként jelenik meg. A *Református Egyház és Iskola* cikkeiben a szórvány nem pusztán hiányállapot, hanem missziói tér is egyben. A lelkészhiányt és a szórványhelyzetet nem általános panaszként, hanem konkrét adatokkal, felsorolásokkal és hivatalos egyházi jelentésekre támaszkodva mutatja be. A lelkészhiány és a szórványhelyzet bemutatása világossá tette, hogy a jugoszláviai reformátusság problémái a két világháború közötti időszakban

nem elszigetelt jelenségek voltak. A *Református Egyház és Iskola* tudósításai alapján egyértelműen kirajzolódik, hogy a lelkipásztori utánpótlás hiánya, a jogi és anyagi bizonytalanság, valamint a földrajzi szétszórtság közvetlenül veszélyeztette a rendszeres egyházi élet fenntarthatóságát.

E helyzetben különösen felértékelődött minden olyan tevékenység és intézmény, amely a hagyományos gyülekezeti keretek hiányát részben pótolni tudta. A forrásanyag tanúsága szerint a jugoszláviai református közösségek nem csupán elszenvetők voltak a hiányoknak, hanem tudatosan keresték azokat a diakóniai, szociális és intézményes megoldásokat, amelyek révén a közösségi összetartás fenntarthatóvá tudott válni.

Míg a *Református Egyház és Iskola* a lelkészhiány és a szórvány kérdését elsősorban problémaként és válságtünetként mutatja be, addig a diakóniai kezdeményezéseket már válaszként és megoldási kísérletként. Az árvaházak, segélyakciók, gyűjtések és szociális intézmények bemutatása nem elszigetelten jelenik meg, hanem szoros összefüggésben a korábban feltárt hiányosságokkal.

Ez a szemléletváltás sajtótörténeti szempontból is jelentős. A lap nemcsak leírta a nyomort és a veszteségeket, hanem narratív ívet épített, amellyel a válságok után az egyházi cselekvés lehetőségeit állította a középpontba. A diakónia így nem csupán karitatív tevékenységként jelenik meg, hanem az egyházi önfenntartás, a közösségépítés és az identitás-megőrzés egyik kulcsaként.

DIAKÓNIA, SZOCIÁLIS INTÉZMÉNYEK ÉS SEGÉLYEZÉSI GYAKORLAT A JUGOSZLÁVIAI REFORMÁTUSSÁG ÉLETÉBEN

A diakóniai és szociális munka nem kiegészítő vagy másodlagos területként jelenik meg, hanem a kisebbségi egyházi lét egyik legfontosabb tényezőjeként. A lap szerkesztési gyakorlata világosan jelzi, hogy az árvaházak, segélyakciók és gyűjtések bemutatása szoros összefüggésben áll a korábbi fejezetekben feltárt lelkészhiánnyal, szórványhelyzettel és egzisztenciális bizonytalansággal.

A zombori egyházmegye már a húszas évek elején felismerte, hogy a háború utáni években az árva református gyermekek gondozása az egyházi élet egyik legsürgetőbb feladatává vált. Az eredetileg Újvidékre tervezett szeretetház megszervezését Ágoston Sándor kezdte el, de megfelelő épület és biztos fenntartási háttér hiányában a terv végül Feketicsen valósult meg. Az előkészítő munkák 1922 őszén kezdődtek meg, majd 1923. január 2-án megérkezett az első árva gyermek, Dórnán Bálint Moravicáról. A gyorsan növekvő gyermeklétszám miatt hamarosan nagyobb épületre volt szükség, ezért megvásárolták Szikes Ignác feketicsi házát, amely hosszú időre a jugoszláviai református diakónia egyik meghatározó intézményévé vált.³⁹ A forrásanyag tanúsága szerint a jugoszláviai református diakónia

központi intézménye a feketicsi (bácsfeketehegyi) református árvaház, amelyet a lap csupán a 30-as éves derekától említ, noha mintegy másfél évtizede már létezett az árvaház.

Egy összegző cikkben arról számoltak be, hogy „a református országos egyház 14 év óta tartja fenn árvaházát Feketicsen, mely 1923. január 1-én egy gyermekkel kezdődött s ma 45 gyermek talál benne otthont.”⁴⁰ Az intézmény fejlődésének ütemét jelzi, hogy „a múlt évben 15 árvát vettek fel s 10 árvát bocsátottak ki.”⁴¹ A cikkek nem csak a gyermeklétszám alakulását, hanem az intézményi bővítést is dokumentálják. A zsúfoltság enyhítésére „az elmúlt évben 45.000 dinárért megvették a szomszéd házat.”⁴² A lap külön hangsúlyt fektet az egészségügyi eredményekre: „14 év óta még egy halott sem volt”,⁴³ ami a korszak viszonyai között kiemelkedőnek tekinthető. A lap a diakóniai intézmények bemutatása során következetesen közöl pénzügyi adatokat is, ami a működés átláthatóságát és intézményes jellegét erősíti. Az árvaházat „tisztán belföldi önkéntes adományokból tartják fenn”⁴⁴, s az adott évben „készpénzben és terményben 113.104 dinár adomány gyűlt össze.”⁴⁵ A lap külön figyelmet fordított arra, hogy a segélyezés ne alkalmi könyöradományként, hanem szervezett egyházi tevékenységként jelenjen meg. Ez a megfogalmazás világosan jelzi, hogy a diakónia intézményesült formát öltött, és az egyházi önfenntartás részévé vált. A működési költségek pontos rögzítése – „egy árva teljes ellátása [...] naponként 6 d. 99 parába kerül” – egyúttal a további gyűjtések indokoltságát is alátámasztja, hiszen „az idén ismét 100.000 dinárra van szükség”⁴⁶ a fenntartáshoz. A lap beszámol arról is, hogy az intézmény a gazdasági önállósodás irányába kíván elmozdulni, mivel a „fehérmű és ruhaszükségletét házilag állítsa elő”.⁴⁷ Ezen törekvések mellett a teológiai értelmezés is megjelenik, amikor az árvaház fennmaradását a gondviselésre vezetik vissza, biblikus képekkel élve. A diakóniai diskurzus személyes oldalát Ködöböcz Zsigmond külai presbiter alakja jeleníti meg, akit a lap az áldozatkészség példaképeként mutat be. A róla szóló beszámolók hangsúlyozzák, hogy a bácsfeketehegyi árvaház számára 36 525 dinárt hagyott, valamint, hogy a külai református egyház részére korábban 115 000 dinárt ajándékozott.⁴⁸ Az adakozás erkölcsi értelmezése különösen hangsúlyos, hiszen Ködöböcz Zsigmond kijelentette, hogy adományát „nem tekinti ajándéknak, hanem kötelező cselekedetnek”.⁴⁹ Az ilyen számadatok szerepeltetése sajtótörténeti szempontból is fontos, hiszen az adományozás átláthatóságát és ellenőrizhetőségét szolgálják, egyben igazolják az újabb gyűjtések szükségességét.

A közösségi segélyezés és mindennapi diakóniai gyakorlat szintén kiemelt helyet kapott. A források tanúsága szerint a diakónia nem kizárólag nagy összegű adományokban nyilvánult meg. A feketicsi árvaház igazgatójának „Egy marék toll” című felhívása jól mutatja a mindennapi, mikroszintű segélyezési formákat, amelyek a falusi gyülekezetek asszonyait is bevonták a diakóniai munkába. „Kedves

Református Asszonyok! Most hozzatok szölok és töletek kérek az árvaház számára egy kis ajándékot. Nem sokat, csak egy marék friss lúdtollat. Mostanában téptétek meg a libákat, adjatok össze belőle egy vánkosra valót s ezzel tegyék puhább az árvák feje alját.”⁵⁰ E gyakorlat a közösségi részvételt és a személyes felelősségvállalást egyaránt erősítette. A szociális gondoskodás intézményes kereteit egyházmegyei határozatok szabályozták. Egy 1930-as évekbeli „Szociális határozat” előírta, hogy a presbitérium „ossza fel a gyülekezetét körzetekre”, és „látogassanak meg minden református családot” a nyomor enyhítése érdekében.⁵¹

A diakóniai munka sajtóbeli reprezentációja szorosan kapcsolódik az államközi református nyilvánosság működéséhez. A *Református Egyház és Iskola* több alkalommal fordult a csehszlovákiai és más utódállamok református közösségeihez, amikor támogatást kért. A felhívások szerint a jugoszláviai református árvák és szegények ügye az egész református közösséget érinti. A lap ezzel a diakóniát nem helyi vagy regionális feladatként, hanem a református felekezeten belüli, határon átívelő közös felelősségként értelmezte. Fontos hangsúlyozni, hogy a diakónia bemutatása nem mentes az erkölcsi normaközvetítéstől. A lap több írásában is utalt arra, hogy az áldozatkészség hiánya lelki közönyösségre vall, míg az adakozás a hit valóságának egyik mércéje. Ez világosan mutatja, hogy a diakónia nem pusztán szociális, hanem teológiai kérdésként is megjelenik. A diakóniáról és szociális intézményekről szóló tudósítások azt a képet mutatják, hogy a jugoszláviai reformátusság számára a segélyezés és az árvaház fenntartása nem marginális tevékenység, hanem a kisebbségi egyházi lét egyik alappillére volt.

IFJÚSÁGI MUNKA, KIE⁵² ÉS NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK

Míg a lelkészhiányról, jogsérelmekről és szórványhelyzetről szóló tudósítások első sorban válságtüneteket rögzítenek, addig az ifjúsági mozgalmak és a nemzetközi református kapcsolatok bemutatása a jövőre fókuszáló egyházi gondolkodást jelenít meg. A forrásanyag tanúsága szerint az ifjúsági munka legfontosabb szervezeti keretét a Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE) jelentette, amelynek működéséről a lap rendszeresen beszámolt. A Délvidéken a KIE⁵³ 1929-ben alakult meg, kezdetben két fiú- és egy lánycsoporttal, amelyek hetente tartottak összejöveteleket. A vallásos foglalkozások középpontjában a bibliaismeret, az ének és az ima állt, ugyanakkor önképzőkori programokat is szerveztek. Már a megalakulás évében 43 rendes, 73 pártoló és 10 munkás tag kapcsolódott be a tevékenységbe, utóbbiak elsősorban a vasárnapi iskolai foglalkozásokban segédkeztek. A gyorsan növekvő tagság miatt a következő évben kibérelték a Lódi-féle raktárt, ahol vallásos ismeretterjesztő előadásokat, erkölcs- és ízlésnemesítő felolvasásokat tartottak, emellett énekkar és szavalócsoport is működött. Később az egykori „fiúk iskolája” lett

a KIE otthona, amely így közvetlenül kapcsolódott a parókiához és az árvaházhoz. Az épület nem csak rendszeres esti foglalkozások megtartását tette lehetővé, hanem a fiatalok közösségi életének egyik legfontosabb helyszínévé is vált. A korszakban különösen jelentősnek számított, hogy a KIE-ben hangszórós rádió működött, az épület előtt kialakított szabadtéri színpadon pedig nyári kulturális rendezvényeket és színdarabokat tartottak.⁵⁴ A *Református Egyház és Iskola* tudósításai alapján a KIE nem pusztán egyesületi forma volt, hanem a fiatal református nemzedék megszólításának és megtartásának egyik legfontosabb eszköze. A lap több ízben hangsúlyozza, hogy az ifjúsági munka jelentősége a kisebbségi helyzetben felértékelődött. Egy összefoglaló jellegű írás szerint az ifjúság megtartása nemcsak pedagógiai vagy missziói kérdés, hanem a református közösség hosszú távú fennmaradásának feltétele. A KIE-alkalmak, konferenciák és ifjúsági összejövetelek bemutatása ezért rendszerint pozitív, előremutató kontextusban történik, szemben az egyház más területein tapasztalható hiányosságokkal. A forrásokból egyértelműen kirajzolódik, hogy a KIE jugoszláviai működése nem elszigetelt jelenséggént, hanem a nemzetközi protestáns ifjúsági mozgalmakhoz kapcsolódva jelent meg. A *Református Egyház és Iskola* tudósításai rendszeresen utalnak külföldi – elsősorban angolszász és nyugat-európai – kapcsolatokra, konferenciákra és támogatásokra. Ezek az utalások nem mindig részletesek, de következetesen azt az üzenetet közvetítik, hogy a jugoszláviai református ifjúság valamilyen szinten egy tágabb, nemzetközi református hálózat részese. A lap nemegyszer számol be olyan eseményekről, ahol a jugoszláviai református fiatalok nemzetközi összefüggésben jelennek meg, úgy mint konferenciákon való részvételtől, vendég előadók fogadásáról vagy külföldi támogatások közvetítéséről. Figyelemre méltó, hogy a *Református Egyház és Iskola* az ifjúsági munkát nem pusztán szervezeti kérdésként tárgyalja, hanem erkölcsi és lelki dimenzióban is értelmezi. Az ifjúság a lapban rendszerint reménységként és jövőként jelenik meg, amelynek nevelése különösen nagy felelősséget helyez az egyházra. Ez a megközelítés szorosan kapcsolódik a bemutatott szórványhelyzethez: ahol a hagyományos gyülekezeti struktúrák meggyengülnek, ott az ifjúsági munka válik az identitás átadásának egyik legfontosabb eszközévé.

A nemzetközi kapcsolatok bemutatása ugyanakkor nem mentes a reprezentációs szándéktól. A lap tudatosan mutatja be a jugoszláviai reformátusságot, mint olyan közösséget, amely képes bekapcsolódni a nemzetközi református vérkeringésbe. E tudósítások burkolt módon azt is sugallják, hogy a kisebbségi egyház nem periférikus, hanem aktív és értékes része a Kárpát-medencei reformátusságnak.

NORMAKÖZVETÍTÉS ÉS FEGYELMEZÉS

A *Református Egyház és Iskola* jugoszláviai reformátussággal kapcsolatos közléseinek egyik kevésbé látványos, ám annál meghatározóbb szerepe a normaközvetítés és az egyházfegyelem nyilvános kifejezése. A lap nem csupán beszámolókat közölt az egyházi élet eseményeiről, hanem folyamatosan értelmezte is azokat, kijelölve a helyesnek tekintett magatartás, az elfogadható gyakorlat és az egyházi rend határait. Ez a szerep különösen fontossá vált a kisebbségi lét viszonyai között, ahol az egyházi intézmények működőképességének és a közösség összetartásának megőrzése csak világos normák és következetes iránymutatás mellett volt biztosítható. A normaközvetítés egyik legplasztikusabb területe a temetési rend és a gyászhoz kapcsolódó közösségi viselkedés szabályozása. A lapban közölt feketicsi egyház-községi határozat részletező módon rögzíti az elvárt magatartásformákat, amikor leszögezi: „Az utcán vagy énekelve vagy néma csendben menjünk. A társalgás, különösen a hangos beszéd, sőt a nevetés nemcsak a gyászolókat, hanem minden jóízű embert megbotránkoztat”.⁵⁵ A szabályozás nem áll meg az általános erkölcsi elvénél, hanem konkrét cselekvéseket is említ: „Ha temetési gyászmenettel találkozunk, vegyük le kalapunkat, Ha kocsin megyünk, álljunk meg és várjuk meg, míg a gyászmenet elhalad”,⁵⁶ illetve: „A nyitott sír körül való elhelyezkedésnél a szomszéd sírokra és kriptákra való felállás szigorúan tilos. Gondoljunk arra, hogy ott vannak azok is, akiknek ez a sír drága, akik arra virágot ültetnek s kegyeletes érzésükben botránkoztatja meg őket, ha mások csupa kíváncsiságból az ő halottaik sírján taposnak.”⁵⁷ Az ilyen közlések egyértelműen túlmutatnak a liturgikus iránymutatásokon, a sajtó a mindennapi közösségi viselkedést vonja ellenőrzés alá. Az egyházfegyelem kérdése szorosan kapcsolódik a gyülekezeti vezetés felelősségéhez. A cikkekben szereplő presbitéri határozatok világosan rögzítik, hogy az egyházfegyelem fenntartása a presbitérium kötelessége.⁵⁸ E megfogalmazás nem csupán elvi állásfoglalás, hiszen a normák érvényesítése nem kizárólag felsőbb egyházi fórumok feladata, hanem a helyi közösségek erkölcsi önszabályozásának része is. Az egyházfegyelem ebben az értelmezésben nem akadályozó eszköz, hanem a belső megújulás feltétele. Az elvárások különösen hangsúlyosan jelennek meg az ifjúsági és vasárnapi iskolai munka kapcsán. A lap rendszeresen és részletezően közöl irányadó szövegeket, határozatokat és erkölcsi iránymutatásokat, miközben a személyes konfliktusok, belső fegyelmi ügyek vagy botrányok csak kivételesen, erősen általánosított formában jelennek meg. Ez a szerkesztési gyakorlat azt jelzi, hogy a sajtó nem a megszégyenítés, hanem a normateremtés eszközeként működik, tehát nem egyéni vétkeket leplez le, hanem általánosítható tanulságokat fogalmaz meg. Az egyházfegyelem, az erkölcsi önvizsgálat és a rend hangsúlyozása szorosan kapcsolódik a kisebbségi lét kihívásaihoz. A jogi

bizonytalanság, a szórványhelyzet és az anyagi nehézségek közepette az egyházi rend nyilvános kifejezése az identitás fenntartásának egyik fontos eszközévé vált. A temetési rendtől a presbiteri felelősségen és az erkölcsi önkritikán át az ifjúsági munka értelmezéséig a lap olyan mérvadó nyilvánosságot hozott létre, amelyben az egyházi rend nemcsak előírásként, hanem közösségi önazonosságként is megjelent. Ez a fegyelmező, ugyanakkor identitás-megerősítő szerepe szervesen illeszkedik a már korábban bemutatott intézményépítő és közösségfenntartó stratégiákhoz.

ÖSSZEGZÉS ÉS KONKLÚZIÓ

A kutatás és a vizsgálat egyértelműen igazolta, hogy az egyházi sajtó nem pusztán információközlő médiumként működött, hanem aktív szereplője volt a kisebbségi református identitás formálásának és stabilizálásának.

A tanulmány egyik legfontosabb sajtótörténeti megállapítása, hogy a *Református Egyház és Iskola* működése jól értelmezhető államokon átívelő református nyilvánossággként, hiszen a jugoszláviai református közösségek ügyeit nem elszigetelt regionális problémaként, hanem a történeti magyar reformátusság egészét érintő kérdésként helyezte előtérbe. Ezzel az egyházi sajtó átlépte az új államhatárok által kijelölt politikai kereteket, és felekezeti alapon szerveződő kommunikációs teret hozott létre. Külön hangsúlyos tanulság, hogy a lap nem a politika nyelvét használta, hanem jogi, erkölcsi és teológiai értelmezési keretekben beszélt el a kisebbségi lét konfliktusait. Ez a szerkesztési megoldás lehetővé tette, hogy az egyházi sajtó egyszerre maradjon a jogszerű egyházi működés fóruma, miközben hatékonyan mozgósította és megszólította saját közösségét is.

A *Református Egyház és Iskola* közlései nem egyszerűen tükrözik a jugoszláviai reformátusság helyzetét, hanem tevékenyen alakították annak értelmezését. Ennek során rangsorolták a legsúlyosabb gondokat, irányt mutattak a lehetséges megoldások felé, és elfogadhatóvá tették azokat az egyházi lépéseket, amelyeket a közösség érdekében szükségesnek tartottak. A módszertani tanulságok közé tartozik az is, hogy a kisebbségtörténeti kutatásban különösen nagy jelentősége van az olyan forrásoknak, amelyek intézményes nyilvánosságban keletkeztek, és amelyek egyszerre tükrözik a közösség önképét és önvédelmi stratégiáit.

E tanulmány hozzájárulhat ahhoz a szélesebb nemzetközi diskurzushoz, amely a vallási sajtót a kisebbségi közösségek identitásfenntartó és intézményépítő eszközeként vizsgálja. A további kutatások számára ígéretes irányt jelenthet a különböző utódállamok református sajtótermékeinek összehasonlító elemzése, valamint az egyházi és világi kisebbségi lapok egymás mellé állítása. Végezetül elmondható, hogy a *Református Egyház és Iskola* a két világháború közötti időszakban

a kisebbségi lét kihívásaira adott válaszok egyik legfontosabb színterévé vált, ahol a jogi, erkölcsi és teológiai párbeszédnek találkoztak. A tanulmány eredményei alátámasztják azt az állítást, hogy a felekezeti sajtó a 20. századi kisebbségtörténet kutatásában megkerülhetetlen forrástípus és értelmezési keret.

JEGYZETEK

- 1 Petheő Attila hasonló tematikában megjelentetett tanulmánya a szintén Csehszlovákiában megjelenő *Református Világszemle* c. lapot vizsgálta. Petheő Attila: *A délvidéki református közösségről a Református Világszemle 1931–1944 között megjelenő lapszámaiban*. Délvidéki Szemle. X. évf. (2023) 2. sz. 148–156.
- 2 Református Egyház és Iskola, II. évf. (1922) 3. sz. 10.
- 3 Református Egyház és Iskola, IX. évf. (1929) 4. sz. 3.
- 4 Református Egyház és Iskola, III. évf. (1922) 3. sz. 10.
- 5 Klepp Péter torzsai lelkész (1884–1927). A Szerb–Horvát–Szlovén Királysági Református Egyházmegye főesperese volt. 1927 decemberében súlyos agyvérzés érte, amelyből már nem tudott felépülni. Rövid kórházi kezelést követően, 44 éves korában hunyt el, halála pedig jelentős veszteséget jelentett a jugoszláviai református egyház számára. Utódává Ágoston Sándort választották, aki már korábban is tevékenyen részt vett az egyházvezetési munkában. Ekkor már a bácsfeketehegyi gyülekezet lelkipásztoraként szolgált, miközben az 1923-ban létrehozott országos református árvaház igazgatását is ellátta, valamint a Magvető című egyházi lap szerkesztését is végezte. Lásd: Orosz Attila: *A délvidéki református egyház vázlatos története*. In: Ördög Tibor (szerk.): *Fejezetek vajdaság egyháztörténetéből*. Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete, Szabadka, 2020. 113.
- 6 Református Egyház és Iskola, VIII. évf. (1928) 4. sz. 8.
- 7 A délszláv állam határai az 1919–1920-ban megkötött békeszerződések és határmegállapodások nyomán alakultak ki. A Magyarországgal kötött trianoni békeszerződés értelmében Horvát-Szlavónországon kívül további 20 551 km² terület került a délszláv állam fennhatósága alá, köztük a Muravidék, a baranyai háromszög, a Bánát egy része és a Bácska. E területeken összesen 1 509 295 lakos élt, akiknek az 1910. évi magyar népszámlálás adatai szerint 30,3%-a vallotta magát magyarnak. Az 1921-es jugoszláv népszámlálás alapján a Magyarországtól a délszláv királysághoz csatolt területeken 467 658 magyar élt, közülük 378 107 fő a Vajdaságban, vagyis a Bánát, Bácska és Baranya területén. Az impériumváltást követő években jelentős népességmozgás is végbe ment: 1918 és 1924 között az Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területéről 44 903 magyart utasítottak ki, illetve ennyien menekültek el vagy optáltak Magyarországra. A Sajti Enikő: *A Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került magyarok (1918–1921)*. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008. 46.
- 8 Részletes etnika és felekezeti összetételt lásd: *A délvidéki elcsatolt magyarság néprajzi-települési viszonyai* http://adattar.vmmi.org/fejezetek/1359/07_a_delvideki_elcsatolt_magyarsag_neprajzi-telepulesi viszonyai.pdf letöltés ideje: 2026. május 14., Schneider Árpád: *A visszafoglalt délvidéki terület. Népeségi és gazdasági áttekintés*. Magyar Statisztikai Szemle, XIX. évf. (1941) 10. sz. 768–769.
- 9 Besnyő Károly: *Történetek a protestáns egyházközsegek múltjából*. Létünk. XLVII. Évf. (2017) 4. sz. 71.
- 10 Református Egyház és Iskola, X. évf. (1930) 27. sz. 8.
- 11 Református Egyház és Iskola, X. évf. (1930) 27. sz. 8.
- 12 Református Egyház és Iskola, XI. évf. (1931) 5. sz. 3.
- 13 Református Egyház és Iskola, XI. évf. (1931) 6. sz. 3.
- 14 Református Egyház és Iskola, XI. évf. (1931) 5. sz. 3.
- 15 Református Egyház és Iskola, XIII. évf. (1933) 32. sz. 1.

- 16 Dr. Kurcz Henrik (1880–?) overbászi születésű jogász és ügyvéd volt, aki tanulmányait Strasbourgban és a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen végezte, ügyvédi vizsgáját pedig 1908-ban Budapesten tette le. Ezt követően Kulán folytatott ügyvédi gyakorlatot, és a két világháború közötti jugoszláviai reformátusság világi vezetői közé tartozott. A Szerb–Horvát–Szlovén Királysági Református Keresztény Egyház főgondnoka-ként, majd 1942-től az Alsóbaranya–Bácsi Református Egyházmegye főgondnokaként szolgált. <https://i-digi.hu/szemelyek/dr.-kurcz-henrik-?-1880/169/>, letöltés ideje: 2026. május 14.
- 17 Orosz Attila: *A délvidéki református egyház vázlatos története*. In: Ördög Tibor (szerk.): *Fejezetek vajdaság egyháztörténetéből*. Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete, Szabadka, 2020. 114., 133–134.
- 18 Református Egyház és Iskola, IX. évf. (1929) 4. sz. 3.
- 19 Református Egyház és Iskola, III. évf. (1922) 10. sz. 40.
- 20 Református Egyház és Iskola, III. évf. (1922) 10. sz. 40.
- 21 Református Egyház és Iskola, III. évf. (1922) 10. sz. 40.
- 22 Református Egyház és Iskola, IX. évf. (1929) 24. sz. 6.
- 23 Református Egyház és Iskola, IX. évf. (1929) 24. sz. 6.
- 24 Református Egyház és Iskola, IX. évf. (1929) 4. sz. 3.
- 25 Református Egyház és Iskola, IX. évf. (1929) 4. sz. 3.
- 26 Református Egyház és Iskola, IX. évf. (1929) 4. sz. 3.
- 27 Református Egyház és Iskola, IX. évf. (1929) 4. sz. 3.
- 28 Református Egyház és Iskola, VIII. évf. (1928) 53. sz. 9.
- 29 Református Egyház és Iskola, VIII. évf. (1928) 53. sz. 9.
- 30 Református Egyház és Iskola, VIII. évf. (1928) 53. sz. 9.
- 31 Szalay Antal családjával együtt kénytelen volt elhagyni Kopácsot, és Magyarországra menekült. Távozása nyomán több gyülekezet is lelkipásztor nélkül maradt, amint arra Ágoston Sándor püspök is felhívta a figyelmet. A tehetősebb és rendezett viszonyokkal rendelkező kopácsi gyülekezet azonban viszonylag rövid időn belül pótolni tudta lelkipásztorát, amikor Narancsik Pál átvette a szolgálatot. <https://www.reformatus.hr/uncategorized/szalay-antal-kopacsi-lelkesz-1907-1928/> Letöltés ideje: 2026. május 14.
- 32 Erről külön tudósít a *Kálvinista Szemle* c. folyóirat: „Szalay Antal baranyai, kopácsi lelkészt, alesperest, miután mint magyar állampolgár csak szerb főispáni engedéllyel tartózkodik a szerb fennhatóság alatt lévő alsó-baranyai gyülekezetében, már több ízben távozásra kötelezték, majd pedig ezt a rendelkezést felfüggesztették.” *Kálvinista Szemle*, X. évf. (1929) 25. sz. 207. Végül 1930. december 15-én Drávacsehibe választották meg, és testvére, Szalay Ferenc tiszteletbeli esperes iktatta be hivatalába. *Kálvinista Szemle*, XI. évf. (1930) 2. sz. 17.
- 33 Református Egyház és Iskola, IX. évf. (1929) 42. sz. 10., Benkő Viktor áthelyezéséről lásd még: *Nagyrev község új református lelkészt kapott*. In: *Kis Ujság*, XLII. évf. (1929) 238. sz. 6.
- 34 Jelenések könyve. 3:14–22. <https://www.online-biblia.ro/bible/1/REV/3> letöltés. 2026. április 1.
- 35 Református Egyház és Iskola, IX. évf. (1929) 24. sz. 7.
- 36 Református Egyház és Iskola, III. évf. (1922) 10. sz. 40.
- 37 Református Egyház és Iskola, IX. évf. (1929) 4. sz. 3.
- 38 Református Egyház és Iskola, III. évf. (1922). 49. sz. 202.
- 39 Ágoston Sándor, Dr. Hodossy Imre, Kiss Antal, Margit István, Póth Lajos, Sárközi Ferenc, Stanyó Tóth Gizella, Dr. Szabó Lajos: *A MEGTARTÓ EGYHÁZ A feketicsi református gyülekezet történetéből*. Forum Könyvkiadó, 1997. 68–70. Az árvaháról lásd még: Orosz Attila: *A délvidéki református egyház vázlatos története*. In: Ördög Tibor (szerk.): *Fejezetek vajdaság egyháztörténetéből*. Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete, Szabadka, 2020. 126–128.
- 40 Református Egyház és Iskola, XVI. évf. (1936) 43. sz. 7.

- 41 Református Egyház és Iskola, XVI. évf. (1936) 43. sz. 7.
- 42 Református Egyház és Iskola, XVI. évf. (1936) 43. sz. 7.
- 43 Református Egyház és Iskola, XVI. évf. (1936) 43. sz. 7.
- 44 Református Egyház és Iskola, XVI. évf. (1936) 43. sz. 7.
- 45 Református Egyház és Iskola, XVI. évf. (1936) 43. sz. 7.
- 46 Református Egyház és Iskola, XVI. évf. (1936) 43. sz. 7.
- 47 Református Egyház és Iskola, XVI. évf. (1936) 43. sz. 7.
- 48 Református Egyház és Iskola, XVIII. évf. (1938) 6. sz. 7.
- 49 Református Egyház és Iskola, XVI. évf. (1936) 13. sz. 7.
- 50 Református Egyház és Iskola, XII. évf. (1932) 44. sz. 6.
- 51 Református Egyház és Iskola, XII. évf. (1932) 3. sz. 6.
- 52 A KIE angol anyaszerkezete, a Young Men's Christian Association (YMCA) 1844-ben, Londonban jött létre George Williams kereskedősegéd kezdeményezésére, a 19. századi angolszász ébredési mozgalmak hatására. Az egyesület célja az elvallástalanodó, de keresztény gyökerű társadalmak fiataljainak megszólítása volt: a személyes keresztyén hitélet elmélyítése mellett missziós, társadalmi, szellemi és testi nevelési feladatokat is vállalt. Ezt az irányt rögzítette az 1855-ben elfogadott úgynevezett Párizsi Alap, amely a YMCA későbbi nemzetközi terjedésének egyik meghatározó programadó dokumentumává vált. Szász Lajos: *A keresztyén ifjúsági egyesület cserkésztevékenysége*. In: Tabajdi Gábor – Szigeti László (szerk.): *Magyar cserkészélet (1910–1948)*. Magyar Cserkészszövetség, Budapest, 2020. 33–42. Lásd még: Kovács Bálint: *A Keresztyén Ifjúsági Egyesület története, 1883–1950*. Budapest, KIE szeniorok Pógyor István Köre; Kósa László: *Az egyesületek a budapesti reformátusság életében*. In: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten 2. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról* – Az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék kiadványai 4. Budapest, 2006. 1077–1117.
- 53 A délvidéki KIE munkáról lásd még: Orosz Attila: *A délvidéki református egyház vázlatos története*. In: Ördög Tibor (szerk.): *Fejezetek vajdaság egyháztörténetéből*. Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete, Szabadka, 2020. 128–131.
- 54 Ágoston Sándor – Hodossy Imre, dr. – Kiss Antal – Margit István – Póth Lajos – Sárközi Ferenc – Stanyó Tóth Gizella – Szabó Lajos, dr.: *A megtartó egyház. A feketicsi református gyülekezet történetéből*. Forum Könyvkiadó, 1997. 85–86.
- 55 Református Egyház és Iskola, XII. évf. (1932) 17. sz. 7.
- 56 Református Egyház és Iskola, XII. évf. (1932) 17. sz. 7.
- 57 Református Egyház és Iskola, XII. évf. (1932) 17. sz. 7.
- 58 Református Egyház és Iskola, XII. évf. (1932) 44. sz. 6.

KÉT KIVÉGZÉS A DÉL-ALFÖLDÖN A XIX. SZÁZAD UTOLSÓ NEGYEDÉBEN

PETŐ BÁLINT¹

Beérkezett/Received: 2026. március 27.

Lektorálva/Reviewed: 2026. április 10. – 2026. április 30.

Elfogadva/Accepted: 2026. május 2.

DOI: <https://doi.org/10.14232/dsz.2026.1.42-63>

ABSTRACT

in our comprehensive research, we examine criminal offences committed in Dualist Hungary for which the perpetrators were sentenced to death and the sentence was ultimately carried out. The new Criminal Code of 1878, the so-called Csemegi Code, significantly restricted the applicability of this most severe sanction: henceforth, it could be imposed only in cases of regicide or attempted regicide, as well as premeditated homicide. As a result, during the period of the so-called “happy years of peace,” the number of executions in Hungary declined markedly compared to earlier times. Either the courts did not impose such sentences at all, or, if they did, the penalties of convicted defendants were often mitigated by higher courts on appeal; in the final instance, the monarch also granted clemency on numerous occasions. In the present study, we present two cases of robbery-murder from the southern Great Plain dating from 1877 and 1884, the perpetrators of which ultimately met their end on the gallows.

Keywords: dualism, death penalty, robbery and murder, Makó, Hódmezővásárhely, Szeghalom, Gyula.

ABSZTRAKT

Átfogó kutatásunkban a dualista Magyarországon elkövetett olyan bűncselekményekkel foglalkozunk, amelyek elkövetőire halálbüntetést szabtak ki, és azt végre is hajtották. Az 1878-as új büntető törvénykönyv, az ún. Csemegi-kódex jelentősen leszűkítette ennek a legsúlyosabb szankciónak az alkalmazhatóságát: ezután csak az uralkodó elleni gyilkosság vagy annak kísérlete, valamint előre megfontolt szándékkal elkövetett emberölés esetén lehetett kiszabni. Ennek köszönhetően a „boldog békeidőkben” a korábbiakhoz képest jelentősen lecsökkent a kivégzések száma hazánkban: a törvényszékek vagy eleve nem hoztak ilyen döntést, vagy ha igen, akkor a

¹ Dr. Pető Bálint PhD, Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, SZFTI, Mozgóképkultúra Tanszék, e-mail: peto.balint@szte.hu, MTMT-azonosító: 10039814, ORCID-azonosító: 0000-0002-4913-8284

fellebbező elítélt büntetését sokszor enyhítették a felsőbb bíróságok, végső esetben pedig az uralkodó is számos alkalommal kegyelmet adott. Jelen tanulmányunkban két dél-alföldi rablógyilkosságot mutatunk be 1877-ből és 1884-ből, amelyek tettesei végül bitófán fejezték be életüket.

Kulcsszavak: dualizmus, halálbüntetés, rablógyilkosság, Makó, Hódmezővásárhely, Szeghalom, Gyula.

BEVEZETÉS

A kriminalisztikai témakör kutatói – főleg, ha érdeklődésük elsősorban a XX. század előtti bűncselekményekre fókuszál – gyakran falakba ütköznek, a legtöbb régi irat ugyanis az 1900-as évek történelmi viharai, illetve a selejtezések következtében megsemmisült. Nagy szerencse, ha a történész a levéltárakban még talál néhány levelet, töredékes feljegyzést egy adott ügygel kapcsolatban, nagyrészt azonban csak a települési, illetve alispáni iktatókönyvek őrzik az eredeti iratok egykori létezését, maguk a dokumentumok már jórészt nincsenek meg. Kivételt képeznek ez alól a számos helyen megmaradt rabnyilvántartó törzskönyvek, illetve az egyházi anyakönyvek, amelyek hasznos információkkal szolgálnak a kutatók számára. A legfőbb forrást pedig a korabeli sajtótermékek jelentik, amelyek a XIX. század utolsó negyedében – a mecénásokot felváltó, egyre inkább elterjedő üzleti működési elvet alapul véve – előszeretettel és nagy részletességgel számoltak be minden szenzációs hírről, így a különféle gyilkosságokról és a kivégzésekről is. A tanulmányban bemutatott két dél-alföldi bűneset kapcsán is nagyrészt az egykori napi- és hetilapokat hívtuk segítségül a múlt feltárásához, emellett találtunk levéltári forrásokat is, amelyek teljesebbé teszik az események rekonstruálását.

KÉTSZERES RABLÓGYILKOSSÁG HÓDMEZŐVÁSÁRHELYEN

1877 NYARÁN

„Véres rablógyilkosság rémhire futotta be ma egy hete városunkat, amely később igaznak bizonyult be. A rablógyilkosság egyik tanyán folyó hó 3-án virradóra az ugynevezett Mártély-oldalon követtetett el, hol is az ott lakó, de hit nélkül élt férj és nő, nyakukon zsineggel megfojtva s egymás mellé fektetve találtattak. A gyilkosok magukkal vittek a tanyából minden elszállítható tárgyat a meggyilkoltak kocsi-ján. A gyilkosok nyomozása erélyesen folyamatban van ugyan, de még ez ideig sem sikerült azokat kézrekeríteni. Megemlítjük különben, hogy 4 egyén a terhelő gyanuokok alapján már befogatott s vizsgálati fogságba helyeztetett. A végeredményt azonban majd csak jövőben hozhatjuk tudomására olvasóinknak” – írja a *Hód-Mező-Vásárhely* 1877. június 10-én megjelent száma.

¹ A szűkszavú hír részleteinek további ismertetésére két hetet várnia kellett a lakosoknak, de június 24-én az orgánum már bővebb információkat tartalmaz az esetről: mindenekelőtt olvashatjuk, hogy a kétszeres emberölés „főcinkosai ma már a börtönben várják méltó bűnhődésüket”. A lap cáfolja a makói *Maros* állítását, amely elsősorban Nagy János ottani főkapitány érdemének tulajdonítja a tettesek kézre kerítését. A vásárhelyi újság szerint a helyi Szilágyi József csendbiztos játszott döntő szerepet a nyomozásban, aki – miután a „vásárhelyi területen megejtett nyomozás eredményre nem vezetvén” – előbb Földeákra, majd onnan Makóra ment. Ott Chrisztofory Gyula csendbiztos „buzgó segédkezése mellett biztos nyomra akadván” megtalálták a gyilkosság helyszínéről eltulajdonított értékeket, a két orgazdát – Kurai Jánost, valamint feleségét, Szabó Klárát – pedig őrizetbe vették, és 15-én Vásárhelyre szállították őket. Ezután a feltételezett tettesek elfogása céljából Szilágyi titokban Szegedre utazott, ahol egy felfogadott embernek tíz forintot fizetett a segítségével. Ennek köszönhetően, másfél nap várakozás után sikerült is bilincset raknia Miskolczy Mihály és Kusz István makói lakosok csuklójára, akiket átadott a királyi ügyészségnek. Tettüket mindketten beismerték. A harmadik cinkostársnak, Buza Jánosnak sikerült kerekelt oldania, őt még keresik a hatságok. A hetilap üzent a *Szegedi Híradónak* is: „t. kollegánknak ez esetből folyólag megmondjuk, hogy csendőrségünk ime kitett magáért és efelől mi nem is kételkedtünk, hanem hogy az általa »mondott (másik) rendőrség megteszi-e a maga kötelességét az ily esetekben? az már egészen más kérdés”.² A csípős megjegyzésnek megvolt az oka, a szegedi orgánum június 10-i száma ugyanis – a bűneset rövid ismertetése után – meglehetősen gúnyos szavakkal illeti a hódmezővásárhelyi rendőrség munkáját: „No, ha ezt sem tudja a vásárhelyi rendőrség kisütni, akkor nem is igen érti a mesterségét”.³ Emellett tíz nappal később, Miskolczy elfogása kapcsán sem említik meg Szilágyi csendbiztos szerepét, hanem arra utalnak, mintha az őrizetbe vétel Szeged dicsősége volna: „Miskolczy Mihály makói illetőségű, kinek a vásárhelyi rendőrség társaival együtt már nyomában volt – még a múlt szombaton elfogatott városunkban”. Az említett lapszámból megtudhatjuk, hogy a szegedi várban fogva tartott gyanúsított régóta ismert az igazságszolgáltatás előtt: korábban már rabló-gyilkosságért húsz évre ítélték.⁴

Az első számú gyanúsítottat, Miskolczy Mihályt a református egyház anyakönyve szerint 1826. május 9-én keresztelték meg Makón, azonos nevű apa és Szabó Súsánna [sic!] fiaként.⁵ A fiatalember nem volt még húszesztendős, mikor 1847. március 1-jén szülővárosában házasságot kötött a nála öt évvel idősebb, Szekesfehérvárról származó Rád Erzsébettel.⁶ A párnak gyermeke nem született, és az asszonynak egy idő után minden bizonnyal elege lett kovácsmesterként dolgozó férje életmódjából: tizenkét év után, ha hivatalosan nem is, de a gyakorlatban különváltak útjaik.⁷ Ez a Miskolczy halotti anyakönyvi bejegyzésében található

kiegészítő információ nagyjából – egy év különbséggel – egybecseng a férfi első komoly összeütközésével a törvénnyel, ami ténylegesen véget vetett a házasesetnek: az *Ellenőr* hasábjain olvashatjuk, hogy Miskolczi Mihályt gyilkosság miatt 1858-ban kötél általi halálra ítélték, de a „legfelsőbb kegyelem folytán” büntetését tizenhat évi börtönre mérsékelték. A lap szerint a „javíthatatlan gonosztevő” összesen már huszonnégy évet töltött rács mögött, hiszen más bűncselekményeket is elkövetett.⁸ A *Pesti Napló* ugyanebben a vonatkozásban huszonnyolc esztendőt említ – talán ez a helyes adat, mindenesetre az újság az életkorban téved: 1879-ben ötvenhárom helyett ötvenegy évesnek írja Miskolczit.⁹

Az aktuális rablógyilkosság részletes történetét, illetve valamennyi szereplőjét a *Szegedi Híradó* decemberi 19-i, végtárgyalásról való tudósításából ismerhetjük meg, amelyet a forrás megjelölésével átvett a *Hód-Mező-Vásárhely* is. Az akkoriban – 1871-től 1883-ig – a Széchenyi téren lévő Zsótér-házban működő,¹⁰ dr. Rosenberg Kálmán által elnökölt szegedi törvényszék rablógyilkosság, lopás és orgazdaság bűntettek elkövetésével vádolta Miskolczi Mihályt és társait. A két másik bíró Nagy Antal és dr. Schnell Frigyes volt, a jegyző Molnár Elemér; a vádat pedig Schmidt Imre királyi alügyész képviselte. A védelmet dr. Lázár György, Magyar Miksa, Kalmár István és Fári István helyi ügyvédek látták el.¹¹

1. kép: A Zsótér-ház Szeged főterén, amelynek falai között 1872-től 1883-ig működött a helyi királyi törvényszék (a szerző felvétele, 2026. február 1.)

A „szövevényes bűnpör hősei”: Miskolczi¹² Mihály, Kusz¹³ István és Buza János. Az ügyszöveg kapcsolódóan, lopás és orgazdaság miatt megvádolták még Davada József, Kusz Márton, Kurai János, Kurai Jánosné, Kapató Dubi Sándor, Turi-Varga István, Boronkai János és Gyöngyösi András makói, illetve vásárhelyi lakosokat. A tárgyalás délelőtt kilenc órakor kezdődött a szegedi törvényszéken, és a megjelent közönség mindvégig élénk figyelemmel kísérte a bizonyítási eljárást, amely délután három órakor ért véget. A fél évvel korábbi események felidézése „borzadálylallyal töltö el a hallgatokat”. A vizsgálati iratok, valamint a vádlottak és a tanúk vallomásai alapján sikerült rekonstruálni, mi zajlott le pontosan június 3-án Hódmezővásárhelyen. A történet első momentuma az volt, hogy Szilágyi János helybeli tanító az említett napon megjelent a vásárhelyi rendőrkapitány hivatalában, és bejelentést tett: reggeli öt és hat óra között egy Sándor Pál nevű tíz–tizenkét éves gyermek „azon megrendítő hírrel” jött hozzá, hogy Gyöngyösi Andrásné szül. Rostás Rozália tanyáján a tulajdonos és bérese, Szűcs József a szobában, az ágyon, mindkettő arccal a föld felé fordítva, holtan fekszenek. A rendőrség azonnal értesítette a hódmezővásárhelyi királyi járásbírószéket, amely helyszíni szemlét rendelt el. A két orvossal – Hainis és Berger – kiküldött vizsgálóbíró megtalálta a gyermek által leírt helyzetben lévő két holttestet, amelyek borzasztó látványt nyújtottak: az áldozatok kezeit és lábait zsineggel erősen összekötözték, nyakukon szorosra húzott zsinag volt.¹⁴ A június 3-án keltezett halotti anyakönyvi bejegyzés szerint az ötvenkilenc esztendő Rostás Rozália tizenhét éve házasságban élt a „tálas” (tehát fazekas) Gyöngyösi Andrásal, gyermekük nem született. Az asszony erőszakos halálát „megfojtás” okozta. A nála jóval fiatalabb, huszonöt éves, nőtlen Szűcs József az anyakönyv szerint ugyanígy hunyt el.¹⁵

A hatóságok hamar konstatálták, hogy nem csupán emberölés, hanem rablás is történt: a tanyáról számos érték – elsősorban élelmiszer – hiányzott, emellett a nő lovai a kocsival együtt szintén eltűnt. A hullákat még aznap felboncolták, ami igazolta a fulladást a halál közvetlen okaként. Az elsőrendű vádlott, a makói Miskolczi Mihály a törvényszék előtt ismertette az előzményeket is. Vallomása szerint hűsvétkor éppen lakóhelyére utazott, és Földeák közelében egy számára addig ismeretlen ember szegődött hozzá útítársként. Az illető Gyöngyösi Andrásnak nevezte magát, és elpanaszolta, hogy a felesége hűtlenül elhagyta, minden vagyonától megfosztotta. A férfi azt mondta, hogy egy negyednyi telket ajándékozzon annak, aki képes a nejét és a vagyonát visszaszerezni. Miskolczi ráállt az alkura, és nem sokkal később két társával, Kusz Istvánnal és Búza Jánossal fel is keresték Rostás Rozália hódmezővásárhelyi tanyáját, hogy felmérjék a terepet. Miskolczi szappannal házaló ügynököknek adta ki magát, Kusz pedig „mint sertéskereskedő figurált a tanyaiaik előtt”. Mindent alaposan kifürkésztek, majd csendesesen eltávoztak. Másnap találkoztak Miskolczi makói lakásán, ahol megbeszélték a bűncselekmény részleteit,

időpontnak pedig június 2-át tűzték ki. Ezen a napon kocsira ültek, majd este tíz óra tájban megérkeztek Rostás Rozália tanyájához. Miskolczi és Kusz töltött pisztolyokat vitt magával, Buza Jánosnál fegyver nem volt, ő az ingatlan előtt hátrahagyott kocsijuknál maradva őrködött. Két társa bement a házhoz, és a már alvó tulajdonost ablakzörgetéssel felébresztették. Az asszony nem fogott gyanút, mert a nemrégiben ott járt „szappankereskedőt” a hangjáról megismerte, így ellenkezés nélkül ajtót nyitott. A két férfi belépett, és Miskolczi Mihály azonnal fegyvert fogott a nőre, valamint szintén ott lévő ifjú szeretőjére, Szűcs Józsefre. Mindkettőt felszólították, hogy feküdjenek egymás mellé az ágyra, kezeiket és lábaikat hátulról szorosan összekötözték, majd megfenyegették őket, hogy ha kiabálni merészelnek, az életükkel fizetnek érte. Ezután rájuk zárták a szobaajtót, és felforgatták a tanyát, ahol nyolc-kilenc véka búzát, négy-öt véka árpát, huszonnégy fontnyi szalonnát, ezenkívül még számos élelmiszert, illetve öt forint hetven krajcár készpénzt is összeszedtek. A lopott értékeket Rostás Rozália kocsijára rakták, amely elé befogták a nő két jó lovát is. Már éppen indulni akartak, és a szobában lévő megkötözött személyek nagy eséllyel ennyivel meg is úszták volna az esetet. Azonban az odakint őrt álló Buza János figyelmeztette a társait: ha Szűcs és Rostás életben marad, nyomra fogják vezetni a hatóságokat. Miskolcziék elfogadták az érvelést, ezért visszamentek, és a tanya istállójában talált zsinegre két hurkot kötve ismét beléptek a szobába. Először a fiatalembert fojtották meg, utána következett az asszony. A kettős gyilkosság után a saját és a lopott kocsival elhajtottak, majd Makón az eltulajdonított holmin megosztoztak.¹⁶

A vádlottak a bíróság minden egyes kérdésére nyugodtan és határozottan válaszoltak a bizonyítási eljárás során, amely délután három órára be is fejeződött. A törvényszék meghallgatta a vád- és a védőbeszégeket, azután meghozta döntését: Miskolczi Mihályt kettős rablógyilkosság büntette miatt kötél általi halálra, Buza Jánost életfogytiglani börtönre, Kusz Istvánt pedig húsz év fegyházbüntetésre ítélték.¹⁷ Rajtuk kívül lopásért és/vagy orgazdaságért elmarasztalták még Davada Józsefet és Kusz Mártont, akik négy-négy év börtönt kaptak; Kurai János hármát, míg Kurai Jánosnénak, Kapató Dubi Sándornak, Turi-Varga Istvánnak és Boronkai Jánosnak egy-egy esztendőre kellett rács mögé vonulnia. Végül, az egész cselekmény ötletgazdáját, az immáron megözvegyült Gyöngyösi Andrást szabadlábra helyezték, hiszen ő csak vagyonát és feleségét akarta visszakapni, nem ő bujtott fel a brutális rablógyilkosságra. Az elmarasztalt vádlottak mindannyian enyhítésért fellebbeztek, az ügyész pedig súlyosbításért, kivéve a Miskolczi, Buza és Gyöngyösi vonatkozásában kimondott ítéleteket.¹⁸

Az ügyészi beadvány Kusz István számára forróvá változtatta a talajt egy rövid időre, hiszen a legfelsőbb fórumot jelentő Kúria kötél általi halálra módosította a rá kiszabott szabadságvesztést – olvashatjuk a *Magyar Jogász* hasábjain közel másfél

évvel később, 1879. április elején. Viszont mégis megúszta a bitófát, ugyanis az uralkodó kegyelmének köszönhetően végül tizenöt év fegyházbüntetésben részesült. Miskolczi Mihály esetében azonban nem következett be enyhítés, és I. Ferenc József sem változtatott a kúriai döntésen, hiszen a rablógyilkos egyszer már hasonló ügyben eljátszotta ezt az utolsó esélyét.¹⁹

Az immáron jogerősen is halálra ítélt Miskolczi Mihály ekkor már nem a hírhedt szegedi várbörtön lakója volt, hiszen a megáradt Tisza nem sokkal korábban, 1879. március 12-én romba döntötte a várost. Így jó ideig nemhogy kivégzések, de jóval egyszerűbb ügymenetek lebonyolítására sem lett volna lehetőség a folyó által elöntött településen. Azonban az 1879. évi V. törvénycikk megoldotta a problémát, amelynek 1. paragrafusa szerint „Az igazságügyminister felhatalmaztatik, hogy a szegedi kir. törvényszék területére nézve, az igazságszolgáltatás tekintetében, az árvíz folytán szükséges rendkívüli intézkedéseket rendeleti uton megtehesse”.²⁰ Miskolczyt átszállították tehát szülővárosába, a közeli Makóra, ahol a helyi fogház rabjaként várta sorsa beteljesülését.

Csanád vármegye székhelyén meg is kezdődött az ítélet-végrehajtás előkészítése. Igaz, a sajtó nem mindig helyes információkat közölt erről: a Budapesten szerkesztett *Ellenőr* április 7-én, hétfőn megjelent esti kiadásában például azt írják, hogy Kozarek Ferenc állami hóhér előző nap (tehát vasárnap) a reggeli vonattal Makóra utazott. Ez eddig minden bizonnyal igaz, azonban a hír folytatása már kevésbé: „... hogy a szegedi vésznapok alatt gyújtogatáson rajtakapott 35 éves Miskolczy Jánost – kit a rögtönítélő bíróság kötélre ítélt – kivégezze.”²¹ Nem találtunk adatot arra nézve, hogy elmarasztaltak-e egy harmincöt éves, János keresztnévű személyt Szegeden az árvíz idején szándékos tűzokozásért, az viszont bizonyos, hogy nem az ötvenhárom esztendő s Miskolczy Mihályt. A téves hírt másnap publikálta a tekintélyes bécsi lap, a *Morgen-Post* is.²² (Megjegyzendő, hogy az *Ellenőr* három nappal későbbi tudósításában elismerte és korrigálta a tévedését.)²³ Április 8-án a szegedi királyi ügyészség levelet küldött Makónak, amelyben kéri, hogy a település – szabály szerint – tíz „bizalmi” férfit küldjön ki a rablógyilkos kivégzésére tanúként.²⁴ A *Szegedi Híradó* április 9-i száma röviden megírta, hogy „Miskolczy Mihály, a szegedi törvényszék által sokszoros rablásért és rablógyilkosságért halálra ítélt gonosztevő, kinek halálítéletét a felsőbb bíróságok is helybenhagyták s a kinek számára király ő fölsége nem adott kegyelmet – holnap reggel fog Makón kivégeztetni. Az ítélet kötél általi halálra szól s azt Kozarek, a budapesti hóhér, hajtja végre.”²⁵

A halálos ítélet végrehajtásáról az országos sajtó is többnyire beszámolt, igaz, még nem a leginkább az 1880-as évektől tapasztalható, döbbenetes részletes helyszíni tudósítás, csupán szűkszavú hír formájában: „Makón tegnap végezte ki Kozarek budapesti hóhér Miskolczy Mihályt, kit a szegedi törvényszék sokszoros rablásért és gyilkolásért ítélt halálra” – olvashatjuk a *Fővárosi Lapokban*, a „Vidéki

hírek” rovat utolsó tételeként.²⁶ Szinte szó szerint ugyanezt tartalmazza a *Magyar Jogász*,²⁷ illetve hasonló rövidséggel szól az eseményről a *Politikai Ujdonságok*²⁸ vagy a *Képes Néplap és Politikai Hiradó* is.²⁹

2. kép: A kivégzés helyszíne: az 1817-re elkészült, hatvan rab befogadására tervezett makói fogház, amelyet az 1960-as években társasházzá alakítottak. A bejárat felett még olvasható az átadás évszáma – lásd jobb alsó sarokban kinagyítva³⁰ (a szerző felvételei, 2026. január 23.)

Néhány lap, például a *Pesti Napló* kivételt jelent, amely vázlatosan összegzi az előzményeket, valamint néhány apróbb momentumot is megtudhatunk a kivégzés lefolyásáról. Eszerint a „megrögzött javithatlan gonosztevő” Miskolczit a szegedi királyi törvényszék a hódmezővásárhelyi tanyán elkövetett rablásért és különös kegyetlenséggel végrehajtott kettős gyilkosságért halálra ítélte; a döntést a felsőbb bíróságok helyben hagyták, a király pedig szabad utat engedett az igazságszolgáltatásnak. A halálos ítéletet 1879. április 9-én (szerdán), reggel hét órakor hajtották végre a szegedi törvényszék makói „főkbörtön-udvarában” Kozarek és segédei. Az elítélt látszólagos nyugalommal lépett a törvényszék elé, ahol ismertették előtte még egyszer a jogerős határozatot. Miskolczy megköszönte a felolvasást, azután bátran lépett a bitófa alá, ahol még néhány búcsúszó elmondására kapott időt. Ezután megszorult a nyakán a budapesti hóhér kötele, aki „gyorsan végrehajtotta rajta műtétjét”.³¹ Ugyanezt a tudósítást átvette *A Hon* is.³² Az ötvenhárom esztendősen kivégzett Miskolczy Mihály testét, mint az a halotti anyakönyvében olvasható, mindenféle szertartás nélkül hantolták el poroszlók a makói temetőben.³³

A SZEGHALMI POSTALEGÉNY GYILKOSA

1884. december 29-én a szeghalmi református egyház halotti anyakönyvébe három bejegyzés került: Pap Bálint földműves Sándor nevű, négy hónapos kislány, aki bélhurutban hunyt el; Dienes Erzsébet cseléd törvénytelen gyermeke, a nyolc hónapos Lajos – ő „görvélykórban” (vagyis tuberkulózisban) szenvedett; valamint a harmincnégy esztendő, nős postalegény, Patai János. Tanulmányunk szempontjából utóbbi személy a fontos, hiszen halálát a dokumentum szerint az okozta, hogy „rabló-gyilkos által meglövetett”.³⁴

A környék egyik vezető orgánuma, a Békéscsabán megjelenő *Békésmegyei Közöny* 1885. január 15-i száma a következőképpen számolt be a tragikus eseményről: „Mult évi decz. 29-én reggel 6 órakor jelentést tettek a szeghalmi postánál és előjárásánál, hogy a szeghalmi postalegényt Patai Jánost a szeghalmi-ladányi községi uton meggyilkolva s a postát kirabolva találták. A szerencsétlen hozzátartozói szintén értesülvén az esetről, az agyonlőtt hulláját bevitték a községbe, mielőtt a hatósági helyszini szemle megtörténhetett volna.”³⁵ Kovács Mihály helyi szolgabíró a délelőtti folyamán táviratot küldött a vármegye akkori székhelyére, Gyulára, az alispánhoz, amelyben a következőt írta: „Ma reggel hajnalban a szeghalmi posta kirabolatott póstalegény agyon lövetett nyomozás folyamatban van”.³⁶

A távirat hatására Gyuláról Szeghalomra érkező dr. Bucz Lajos királyi alügyész, illetve Missuray János csendőr főhadnagy megkezdte a nyomozást, amihez a szeghalmi őrs vezetője, Rajczy György adott biztosnak tűnő támpontot: elmondta, hogy azon a környéken egy Szívos³⁷ Lajos nevű illető szokott egy társával lesben vadászni. Ezt az információt alapul véve a főhadnagy felkereste a két említett személyt házkutatás céljából.³⁸

Szívosnál a hatóságok megvizsgálták a férfi kétcsovű fegyverét, amelyről megállapították, hogy nemrég lőttek vele, viszont a házigazda azt állította: utoljára három-négy napja használta. Emellett a tett helyszínén nem maradt egyéb bűnjel egy papírdarabnál, amit egy kalendáriumból szakítottak ki, K betűs helynevet tartalmazott, és a puskához használták fojtás gyanánt. Szívos házában pedig találtak egy olyan kalendáriumot, amelyből éppen az a lap volt kiszakítva. Ekkor Missuray főhadnagy erélyes fellépése megtörte az eleinte makacsul tagadó Szívost, aki bevallotta: ő követte el a rablást, még hozzá egyedül. A napszámosként dolgozó, vagyontalan, addig büntetlen előéletű férfi hét kiskorú gyermek apja volt, s tettét azzal indokolta, hogy népes családját a szerény keresetéből nem tudja eltartani. Azt is elismerte, hogy a gyilkosságot előre megfontolva követte el, a tervét pedig nem közölte senkivel.³⁹ Tetemes összeget, 1200 forintnyi készpénzt vett el a megölt postástól, amelynek nagy része, mintegy 1111 forint azonnal megkerült. Az *Egyetértés*-ben azt is olvashatjuk, hogy Patai lóháton kézbesítette a küldeményeket, mert azon

a vidéken a nagy sár miatt a szekérrel való közlekedés csaknem lehetetlen volt. Szállítmányait a tettes szétszórta, csak a pénzes csomagot vitte magával.⁴⁰ A *Budapesti Hirlap* – még a gyanúsított elfogása előtt, 1884. december 30-án – felháborodva számolt be a rablógyilkosságról: „Megdöbbentő esetről értesít gyomai levelezőnk, egy postarablásról, melynél a tettesek a kocsist agyonlőtték s elmenekültek. Maholnap Magyarország közbátorság tekintetében egy lapra kerül az Abruzzok vidékénél vagy Arkanzasszal.” Az újság megemlíti, hogy a meglőtt kocsis több gyermek apja volt (ez nem igaz, mint később látni fogjuk).⁴¹

3. kép: A szeghalmi csendőroros volt épülete, ahová az elfogott Szívos Lajost bekísérték (a szerző felvétele, 2026. február 4.)

A gyulai illetékességű *Békés* hetilap 1885. január 4-én megjelent száma megírta, hogy miután Szívos bevallotta tettét, és a szeghalmi csendőrorosról hazakísérték, „neje előadta a dunyhába rejtett pénzcsonagot, melynek 1121 frt tartalma volt. volt. A rablott pénz megvolt utolsó krajczárig”. A férfi pedig a szénaboglyából húzott elő egy másik, szintén a postástól elvett értéket, egy Petőfi verseit tartalmazó, díszkiadású kötetet. Emellett több más részletet is megtudhatunk a cikkből, például a bűncselekmény pontos helyszínét és az elkövetés módját: a rablógyilkosság a korábban már említett, Körösladány felé vezető úton, „a községtől mintegy 3000 lépésnyire, a farkasfoki hid mellett” történt.⁴² Régi térképeket összevetve a mai térképészeti adatokkal, pontosan meghatározható, hol halt meg Patai János: a Szeghalomtól délnyugatra lévő, egykor Farkasfoknak nevezett külterületi résznél

már 1885-ben is két híd vezetett keresztül a csatornán: egy közúti, illetve attól dél-délkeletre egy vasúti.⁴³ A gyilkosság az előbbinél történt: a közúti híd akkoriban még nem modern anyagokból készült szerkezet volt, hanem egyszerű faalkotmány, amin nem feltétlenül lehetett nagyobb állatokat gond nélkül keresztülhajtani.

4. kép: A rablógyilkosság helyszíne Szeghalom határában, az egykori farkasfoki híd – a vasbeton szerkezet ma a 47-es számú közút része (a szerző felvétele, 2026. február 4.)

Ez lett a postás veszte is, aki lóháton érkezett szállítmányával, viszont az állat felhorkanva visszahőkölt, így Patai János kénytelen volt leszállni róla, hogy a megrettent jószágot a hídra felvezesse. A lesben álló Szívós ezt a pillanatot használta ki, és hátulról rálőtt a gyanútlan férfira. A boncolás később kiderítette, hogy a golyó a kilencedik és a tizedik borda között hatolt be, és a szívbe fúródva szinte azonnal alatt megölte az áldozatot. A gyilkos ezután béklyót vetett a ló lábára, kiürítette a postaszállítmányt, majd a számára értéktelen leveleket szétszórva távozott a helyszínről.⁴⁴ Az eset után Kovács Mihály szeghalmi szolgabíró azonnal táviratot küldött a vármegyeszékhelyre az alispánnak: „Ma reggel hajnalban a szeghalmi posta kiraboltatott póstalegény agyon lövetett nyomozás folyamatban van”.⁴⁵ A gyanúsított elfogásáról Kovács az év utolsó napján ismét táviratozott az alispánnak,⁴⁶ emellett meg kell említenünk, hogy mindkét táviratához mellékelte egy-egy terjedelmesebb levelet is, amelyekben bővebben beszámolt a nyomozás aktuális állásáról. Az első, december 29-i levélben az elkövető még ismeretlen volt, de azt – többek között – megtudhatjuk a dokumentumból, hogy egy Kapusi Sándor nevű „csürhész”

fedezte fel a bűncselekményt, aki reggel hat órakor éppen a disznókat hajtotta a községbe. A levél megemlíti, hogy a lovon lévő börténások megvoltak, ám a tartalmuk nagy része, illetve 1020 forint készpénz eltűnt.⁴⁷ A második, december 31-én keltezett levélben már 1100 forintot meghaladó összegről beszél, amelyet az őrizetbe vett Szívosnál megtaláltak, emellett külön méltatja a Szeghalomra küldött csendőr főhadnagy, Misuray [sic!] János szerepét a nyomozás sikerességében.⁴⁸ (A Békés Vármegyei Levéltárban találtunk még egy 1885 januárjában keltezett, többoldalas, Fábry Sándor másodaljegyző – később békési al-, majd főispán – által készített összefoglalót az ügyről,⁴⁹ valamint a vármegye törvényhatósági bizottsága is említést tett a rablógyilkosságról 1885 eleji ülésén, mikor az elkövető már a „békés-gyulai kir. törvényszék fogházában várja ítéletét”.⁵⁰)

Szívos tettének indoklásáról a korábbi tudósítások már szóltak, a Békés említett lapszámából viszont azt is megtudhatjuk, hogy a férfit nem csupán az állandó nélkülözés zavarta, hanem az is, hogy felesége és apósa állandó szemrehányásokkal illette emiatt. Az újság ezenkívül közli: a gyilkost a szeghalmi börtönben őrzik, de hamarosan átszállítják Gyulára, ahol a királyi ügyészség néhány héten belül meg fogja ellene tenni indítványát. Olvashatjuk továbbá a lapban, hogy Szeghalmon a büntett „nagy izgalmat keltett”, de a kedélyek a tettes elfogása óta lecsillapodtak. Szívosot egyébként az orgánum szerint mindenki sajnálta a településen, mert nemcsak büntetlen előéletű, hanem – mondhatni – kedvelt ember is volt, és „ha a leirt véletlen nem, úgy egyéniségében rejlő gyanus körülmények bizonyára soha sem vezettek volna nyomára”.⁵¹

A Szívosok viszonylag kiterjedt famíliának számítottak Szeghalmon, nemritkán találkozunk ezzel a vezetéknevvel a helyi református egyház anyakönyveiben. Az 1884 végén emberölésre vetemedő Lajos 1837. február 20-án született Szívos András és Peres Erzsébet gyermekeként, öt nappal később keresztelték meg a településen.⁵² Huszonegy éves földművesként 1858. november 10-én megnősült: feleségül vette – az anyakönyvi bejegyzésnél a leány életkorából négy hónapot jóindulatúan elcsaló lelkésznek köszönhetően⁵³ – a papíron tizennyolc esztendőös Zsuzsannát (Susánnát), Varga János földműves leányát. Már akkor sem nem túl fényes egzisztenciális helyzetére utal, hogy lakóhelyeként nem Szeghalom van feltüntetve a megfelelő rubrikában, hanem Bangókert.⁵⁴ (Ez a korabeli térképek szerint a település belterületétől – déli irányban – elég távol, már majdnem Vésztő közigazgatási területének határán, a Sebes-Körös holtága mellett feküdt. A mindössze néhány kisebb lakóházból és viszonylag sok apró parcellából álló – részben ma is létező – majorságban feltehetően nem Szeghalom módosabb polgárai éltek a XIX. század második felében.⁵⁵) A házaspárnak, mint a sajtóhírek is említik, hét gyermeket kellett eltartania a bűncselekmény idején. Szerény anyagi helyzetük stagnálására következtethetünk abból, hogy mikor Sándor fiuk 1874. április 27-én meglátta a napvilágot, az ekkor

már népes család még mindig Bangókertben élt,⁵⁶ sőt utolsó gyermekük, az édes-apa keresztnévét kapó fiú születésekor még messzebb kerültek Szeghalomtól: „Fási pusztá” szerepel a lakóhely megjelöléseként.⁵⁷ (A terület döntő hányada akkoriban már Körösladányhoz tartozott.⁵⁸) Az említett két fiú kereszteleési anyakönyveiből az is kiderül, honnan volt puskája a családfőnek: Szívós Lajos foglalkozásaként csősz szerepel mindkét bejegyzésben, tehát legutoljára 1876-ban. Hogy a gyilkosságig eltelt nyolc évben ez a megbízatása megszűnt-e, arra nézve nem találtunk forrást.

Az áldozat, Patai János 1850 karácsonyán, december 25-én született Szeghalmon, Patai Bálint és Bede Julianna gyermekeként.⁵⁹ A fiatalember közel huszonkét esztendősen feleségül vette a szintén református vallású – és szintén földműves családból származó – Kenderesi Zsuzsannát (szintén Susánna alakban említve a dokumentumban), aki tizennyolc évesen járult az oltár elé.⁶⁰ Patai – ellentétben későbbi gyilkosával – kevésbé panaszkodhatott arra, hogy sok éhes szájat kell ott-hon etetnie: az anyakönyvek szerint a házasságot nem kísérte gyermekáldás.

5. kép: A gyulai vármegyeháza – ma: városháza – főhomlokzata, ahol Szívós Lajost első fokon halálra ítélték (a szerző felvétele, 2026. február 4.)

Szívós Lajost nem sokkal őrizetbe vétele után, 1885. január 8-án átszállították a gyulai vármegyeháza udvarán lévő börtönbe. Bár fénykép – tudomásunk szerint – nem készült róla életében, sok apró részlet megtudhatunk fogolytörzskönyvéből, ami a személyleírást illeti: százhatvankilenc centiméter magas volt, erős testalkatú, hosszúkás arcú, magas homlokú, kék szemű, őszülő, barna szemöldökű, hiányos

fogsorú, rendes orrú, sárga (vagyis szőkés) bajuszú férfi. Különös ismertetőjele „sérvülés” (tehát sérv). Idegen nyelvet nem beszél, nem részesült magasabb iskolai oktatásban, de írni-olvasni és számolni tud; református vallású, vagyontalan, foglalkozása napszámos; a szülei már nem élnek, nős, hét gyermek apja. Korábban büntetve „állítólag nem volt”. Egészségi állapota jó, örökletes betegségben nem szenved, elmebetegségre nem hajlamos.⁶¹

Az 1885. március 12-én megtartott elsőfokú tárgyalásról a *Békes* hetilapban olvashatunk részletes tudósítást, amely az újság szerint „évtized óta nem tapasztalt rendkívüli érdeklődés mellett folyt le” a gyulai vármegyei házában, az alispán emiatt átengedte a nagy dísztermet a törvényszék számára. A helyiség zsúfolásig megtelt, a „karzatot szintén diszes hölgyközönség népesítette be, mely lankadatlan figyelemmel kísérte a különben is eléggé szenzációs bűnper lebonyolítását”. A törvényszék elnöke Huszka Mihály volt, rajta kívül Kirileszku Gyula előadó bíró és Urbán Adolf szavazó bíró ült a legfelső pulpituson. A jegyzői feladatokat Zöldy Géza látta el, a vádat Cziffra Imre királyi ügyész képviselte, a két hivatalból kirendelt védőügyvéd pedig Hajóssy Ottó és Hoffmann Mihály volt – utóbbi Szívós Lajosné Varga Zsuzsanna érdekében, akit orgazdasággal vádoltak meg. A tárgyalást reggel kilenc óra után nyitotta meg az elnök, ekkor bevezették Szívós Lajost két fegyveres őrkíséretében, aki „első pillanatra határozottan megnyerő benyomást kelt. Magas, vézna alak, szőke arcszínrel, szelíd tekintettel, magatartása nyugodt és fásult, csak olykor-olykor rángatózik idegesen, s ekkor törülgeti szemeit”. Mellette ült a vádlottak padján neje, Varga Zsuzsanna, aki „42 éves, 7 évvel fiatalabb férjénél [sic! – valójában negyvennégy esztendő volt, tehát csak négy évvel volt fiatalabb férjénél, mint korábban említettük], de ennyivel idősebbnek látszik, a három hónapi szenvedés és korábbi bánatok nagyon megtörték”. A lap megemlíti, hogy a „szerencsétlen házaspárnak” hét kiskorú gyermeke van, ezek közül a tizenkét éves Mihály szintén jelen volt tanúként a tárgyaláson.⁶²

A végtárgyalás bevezetéseként az előadó bíró és a jegyző felváltva felolvasták a királyi törvényszék vád alá helyezési határozatát, a nyomozási, a boncolási, a fegyvervizsgálati jegyzőkönyveket, a csendőri hivatalos jelentéseket, a letartóztatási határozatot, amelyek alapján az események rekonstruálhatók voltak. Eszerint 1884. december 29-én a kora reggeli órákban Szeghalomról Körösladányba vezető úton, a farkasfoki hídnál Patai János postaszállítót halva találták. A hulla mintegy három-négy ölnyire feküdt a hídtól, mellette néhány lépésnyire a lova, amelynek két első lábán kötőfék volt. A holttestet Kapusi János és Somogyi János kondások vették észre, és azonnal értesítették a hozzátartozóknak, akik a testet kocsin beszállították a községbe. A jelen lévő Patai Bálintnak egy a híd és a holttest között heverő naptárból kiszakított papírdarab tűnt fel, amelynek perzselt széleiről arra következtetett, hogy az áldozatot lelőtték. A postaszállítmányt a tettes két csomag hiányával a tettes

magával vitte, a hiány amint azt Nagy János szeghalmi postamester kiderítette – készpénzben 1111 forintot tett ki. Ezenkívül hiányoztak a kézbesítendő levelek is. Ezután ismertették a korábban már említett részleteket: hogyan terelődött a gyanú Szívosra, hogyan találták meg nála a naptárt, amiből a fojtásnak használt papírt kitépte, hogyan állapították meg, hogy kétcsövű fegyveréből egy lövést a közelmúltban leadott stb. Emellett megemlítették, hogy Szívos letartóztatása alkalmával gyorsan eldobott egy üres töltényt, amire nem tudott magyarázatot adni, illetve kiemelték Missuray János csendőr főhadnagy „tapintatos fellépését”, aminek köszönhetően végül a vádlott beismerő vallomást tett. Felesége azért ült a vádlottak padján, mert – mint a sajtótudósításokból előzőleg említettük – ő vette elő a pénzt tartalmazó csomagot, és adta át a csendőröknek, tehát tudott férje tetteről.⁶³

Ahogy az orgánumból kiderül, a tárgyalás „nem volt hijján a megható, mondhatni tragikus momentumoknak”. Nagy részvétet keltett például Patai János özvegyének vallomása, az orgazdasággal vádolt Szívosné meghallgatása, majd különösen a gyermeké, aki „egészen meg volt zavarodva a fényes terem és nagyszámu hallgatóság láttára, egy hangja sem volt az elnöklő bíró kérdéseire az egyetlen »nem« szócskán kívül, amelylyel jelezte, hogy édesapja ellen nem akar vallani”. Szívos Lajos fásultan, nyugodtan viselte magát mindvégig, többnyire mereven, lesütött szemekkel nézett maga elé. Meghallgatása alkalmával „teljes biztonság-
gal csak nem kimért szavakkal adta feleleteit”, bármilyen keresztkérdést is tettek fel neki, nem keveredett ellentmondásba. Tette indokaként most is azt hozta fel, mint korábban: napszámosként nem volt elég keresete, emiatt apósa és felesége is több ízben korholta. Majd elmondta, hogy a rablás nem hirtelen ötlet volt, hanem hetekig tervezte. Délután, miután az összes tanút meghallgatták, a jelen nem lévők vallomásait pedig felolvasták, az ügyész megtartotta vádbeszédjét, amelynek végén kérte Szívos Lajost bűnösnek kimondani a Btk. 278. §-ban megállapított gyilkosság és a 344. §-ban megállapított rablás büntetében. Az elsőrendű vádlottra nézve ezért kötél általi halált indítványozott, viszont a másodrendű vádlott Szívos Lajosnéval szemben a vádat véglegesen elejtette. Hajóssy védőügyvédnek nem volt egyszerű dolga: enyhítő körülményként igyekezett ecsetelni a rablógyilkos sanyarú sorsát ifjúságától kezdve egészen a büntett napjáig, amely „a megpróbáltatásoknak, a szégyenségnek, sőt nyomornak iskolája” volt. Kitért Szívos hiányos nevelésére, és még azt is megpróbálta bizonyítani, hogy védenca a bűncselekmény elkövetésekor nem volt beszámítható állapotban. Előadása közben mind Szívos, mind a felesége és fia is hangosan sírt, ami „igazán megható látvány” volt.⁶⁴

A bíróság délután négy órakor visszavonult, és másfél órai tanácskozás után Huszka Mihály kihirdette a döntést: Szívos Lajost kötél általi halálra ítélték, Szívos Lajosné Varga Zsuzsannát pedig felmentették. Mindezt a hallgatóság visszafojtott lélegzettel hallgatta végig, akárcsak Szívos, akinek egyetlen arcizma sem rándult

meg közben. Mikor az elnök megkérdezte tőle, hogy megértette-e az ítéletet, és akar-e fellebbezni, csak annyit felelt: „én nem tudom, hogy mit kell ilyenkor mondani”. Hajóssy védőügyvéd végül bejelentette a fellebbezést, és a tárgyalás délután háromnegyed hatkor véget ért.⁶⁵

A halálos ítéletet később a Királyi Tábla, majd 1885. június 16-án – 3829. sz. határozatával – a Kúria is jóváhagyta.⁶⁶ Miután pedig az uralkodó szabad folyást engedett az igazságszolgáltatásnak, 1885. szeptember 11-én, reggel hét órakor Nogáll László bíró felolvasta a jogerős ítéletet Szívos Lajos előtt a gyulai törvényszék zsúfolásig megtelt tárgyalótermében. A férfi nyugalommal hallgatta végig a Kúria döntését, az arca csak akkor árult el némi felindulást, amikor hallotta, hogy a király sem kegyelmezett meg neki. A kihirdetés után a rabot a törvényszéki fogház imatermébe vezették, ahol utolsó óráit töltötte Papp Mihály református lelkész társaságában, aki csak rövid időre hagyta magára, folyamatosan próbálta vigasztalni. Szívos láthatóan beletörődött sorsába: „A földi élettel – ugymond – leszámoltam. Csak istentől várok kegyelmet, csak az fáj, hogy halálom szégyent borít családomra.” Folyamatosan imádkozott, a zsoltáros- és imakönyvet egy percre sem tette le. Szeretett volna elbúcsúzni feleségétől és gyerekeitől, és ezt az ügyészség el is intézte volna, azonban a kétségbeesett asszony nem akart vele találkozni, mondván: „Én meghalnék ott vele együtt !” Mindez Szívist nagyon elszomorította, de némi megnyugvást jelenthetett a számára, hogy a szeghalmi előjáróság három tagja meglátogatta, és ők a kérésére ígéretet tettek arra, hogy gondoskodnak kiskorú gyermekeiről. Közben a védőügyvéd, Hajóssy Ottó tett egy utolsó kísérletet: kegyelemért táviratozott az uralkodóhoz, ám hiába.⁶⁷ Érzékletesen fogalmaz a Békés tudósítása: „Valóban szívig megható látvány volt a szerencsétlen elítélt végóráinak tanúja lehetni. Ama megnyugvás, példátlan türelem s keresztyéni megadás, melylyel nehéz sorsát fogadta s mely az utolsó 24 óra alatt soha egy pillanatnyira nem hagyta el, könyekig megindította és bámulatra ragadta egész környezetét. Ha önmaga nem vallotta volna be, ha kétségtelenül rá nem bizonyul, hogy ő volt a postás gyilkosa, az utolsó órákban látva őt, senki sem hihetné el róla. [...] Már előzőleg a börtönben is kedvencz foglalkozása volt az ima, s néhány könnyörgés mely sorsára vonatkozott úgy látszik nagyon megkapó hatással volt rá, mert ezeket sokszor ismételte nagy folyékony-sággal és a lehető legjobb hangsúlyozással. A hallgatónak éreznie kellett, hogy a gyönyörű imák azok, és kizárólag ezek azok, melyekből erejét és nyugalmat meríti. Sokat beszélt multjáról és zaklatott életéről. Erősen tiltakozott az ellen, hogy lelkét »ezen az egyen kívül« bármi, ha csak legkisebb büntény is terhelné.”⁶⁸

6. kép: A vármegyeháza hátulsó, „kis udvara”, ahol Szívos kivégzése történt
(a szerző felvétele, 2026. február 4.)

A kivégzésre másnap, szeptember 12-én, reggel hét órakor került sor a megyeháza hátulsó, ún. kis udvarán. Komor, felhős idő volt, a szomorú ceremóniát mintegy negyven ember nézte végig, az utcán pedig hatalmas tömeg tolongott. Az elítéltet a folyamatosan vigasztaló lelkész és Hajóssy ügyvéd kísérte a vesztőhelyre, ahol Kozarek Ferenc állami ítélet-végrehajtó várakozott a segédeivel. Szívos Lajos szilárd léptekkel tette meg a negyvenlépcsényi utat, s az arca láthatóan megrándult, mikor a cölöpre pillantott, de aztán katonás mozdulatlansággal hallgatta az ítélet Nogáll László bíró általi, reszkető szavakkal történő felolvasását. „Az elítélt arcán nem ül dacz, hanem megnevezhetlen bánat, de oly nyugalommal párosulva, mely nem egy bűnös, hanem inkább mártyr benyomását teszi a mélyen megrendült néző közönségre” – írja a *Békés* jelen lévő zurnalisztája. Az elítéltet ekkor átvette Cziffra Imre királyi ügyész, aki a „tegye kötelességét” formulával utasította Kozareket a végrehajtás megkezdésére. Mielőtt az a segédeivel hozzáért volna, a rab Papp Mihály lelkésszel közösen mondott egy utolsó, könyörgő imát, „mely alatt alig marad szem szárazon, az elítélt szemeiben nincsen már könny, csak valami tulvilági fény”. „Isten áldja meg mindnyájukat” – mondta Szívos, mikor a hóhér átvette, majd: „Istenem, Istenem, miért hagytál el engemet” – mialatt a pribékek kötözték. Nem kellett kényszeríteni, maga lépett fel a bitófa zsámolyára. „Istenem, Istenem, vedd magadhoz lelkem” – ezek voltak az utolsó, halkán suttogott szavai. A bitóhoz hátulról oda-támasztott létrán álló Kozarek Ferenc „borzalmas ügyességgel végzett”. Hét óra tizenöt perckor vette át elítéltet, és két perc múlva már jelentette is, hogy teljesítette kötelességét. Ezután dr. Stiaszny Miksa fogházorvos és dr. Dubányi János többször megvizsgálta a bitón függőt, és hét óra huszonöt perckor konstatálták, hogy a halál

beállott. A tudósítás szerint „a szerencsétlennek arczszíne alig változott el, rángások is csekély mértékben voltak rajta észlelhetők”. Tíz perc múlva a lelkész imát mondott, majd a kivezényelt katonaságot is imára vezényelték – „s ezzel a tragikus aktus be van fejezve”. A hullát kivételesen hatvan percig hagyták a bitón, mert a rab fogsága utolsó hónapjaiban nyakfájásra panaszkodott, így sokáig kérdéses volt, hogy egyáltalán végre tudják-e rajta hajtani a halálos ítéletet.⁶⁹

Dél előtt a testet a megyei kórházba szállították, és felboncolták. Az orvosok ekkor egyrészt felfedezték egy kihordott mellhártyagyulladás nyomait, másfelől jegyzőkönyvbe vettek egy „rendkívül érdekes és megdöbbenő” körülményt is: a kivégzett ember „agyhártyái az agyhoz odanőve és a Pachion-féle mirigyek erősen kifejlődve vannak” – mindez pedig a szakértők szerint elmebetegségre enged következtetni.⁷⁰ Amennyiben a boncolás során tett megállapítások helytállóak, úgy felmerül annak lehetősége, hogy az elsőfokú tárgyaláson a védőügyvédnek igaza volt, és Szívos Lajos beszámítási képessége korlátozott lehetett. Ez esetben a halálbüntetés kiszabásának jogszerűsége – a Csemegi-kódex rendelkezéseinek fényében – legalábbis kérdésessé válik.⁷¹ A kivégzett férfi maradványait a boncolás után a helyi temetőben Papp Mihály lelkész vezetésével elhantolták.⁷²

A szeghalmi postás életének kioltója a törzskönyvi nyilvántartás utolsó, „Megjegyzések” rubrikájában írtak szerint kettőszáznegyvenhat napot töltött a gyulai törvényszéki fogház falai között, élelmezése pedig ez idő alatt összesen hatvanhárom forint kilencvenhat krajcárba került. Mint említettük, Varga Zsuzsannának nem volt kellő lelki ereje, hogy a siralomházban szeptember 11-én meglátogassa gyermekei apját, és elbúcsúzzon tőle. A kivégzett fogolytörzskönyvére ragasztott cédula alapján azonban összeszedte magát, és három hét múlva, október 5-én megjelent a börtönben: az aprócska átvételi elismervény tanúsága szerint odaadták neki a férje maradék holmiját: egy sapkát, egy mellényt, egy kabátot, egy szűrt, egy nadrágot, három törülközőkendőt, valamint több más ruhadarabot. A feleség helyett egy „Szikszai” nevű egyén volt a hivatalos átvevő. A hét gyermekével egyedül maradt, negyvennégy esztendő özvegyasszony pedig két keresztet rajzolt a saját neve mellé.⁷³

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányunkban két súlyos bűncselekményt mutattunk be: egy kettős emberölést a hódmezővásárhelyi tanyavilágban, valamint egy esetet Szeghalom határából, amelynek során a helyi postai kézbesítő életét oltották ki. Közös szál, hogy mindkét alkalommal rablógyilkosság történt. Nagyrészt egykori sajtótermékekre, ezenkívül az egyházi anyakönyvekre, régi térképekre, valamint egyéb levéltári forrásokra támaszkodtunk munkánk során, amelynek célja a tragikus események lefolyásának

ismertetésén, az áldozatok bemutatásán és az elkövetők későbbi sorsának figyelemmel kísérésén túl az is volt, hogy némi bepillantást nyerjen az olvasó a korabeli újságok jellegzetes – és a maitól több szemponttól igencsak eltérő – tudósítói stílusába, hírszerkesztési gyakorlatába.

A kutatást a Szegedi Tudományegyetem Interdiszciplináris Kutatásfejlesztési és Innovációs Kiválósági Központ (IKIKK) Humán és Társadalomtudományi Klasztere támogatta. A szerző a „Halálbüntetés a dualista Magyarországon – a korabeli sajtó tükrében” kutatócsoport tagja.

The research was supported by the Humanities and Social Sciences Cluster of the Centre of Excellence for Interdisciplinary Research, Development and Innovation of the University of Szeged. The author is a member of „The death penalty in dualist Hungary – in the light of the contemporary press” research group.

JEGYZETEK

- 1 Hód-Mező-Vásárhely, VII. évf. (1877) 23. sz. 3.
- 2 Hód-Mező-Vásárhely, VII. évf. (1877) 25. sz. 3.
- 3 Szegedi Híradó, XIX. évf. (1877) 69. sz. 3.
- 4 Szegedi Híradó, XIX. évf. (1877) 73. sz. 3.
- 5 A református egyház keresztelési anyakönyvei, Makó, Belvárosi Egyházközség, 1826. év, 197. sz. bejegyzés (elérhető: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-MG93-KP?cat=koha%3A163733&i=462&lang=hu&cc=1858355>, letöltés: 2026. január 20.)
- 6 A református egyház házassági anyakönyvei, Makó, Belvárosi Egyházközség, 1847. március 1-jei bejegyzés (elérhető: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C33D-XQK2-H?cat=koha%3A163733&i=129&lang=hu>, letöltés: 2026. január 20.)
- 7 A református egyház halotti anyakönyvei, Makó-Újváros, 1879. év, 293. bejegyzés (elérhető: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C33H-8QLW-K?cat=koha%3A163749&i=345&lang=hu>, letöltés: 2026. január 15.)
- 8 Ellenőr, IX. évf. (1877) 557. sz. (esti kiadás) 4.
- 9 Pesti Napló, XXX. évf. (1879) 88. sz. (esti kiadás) 2.
- 10 https://birosag.hu/sites/default/files/2018-10/850x2000mm_birosagtortenet_szeged02.pdf (letöltés: 2026. január 30.)
- 11 Szegedi Híradó, XIX. évf. (1877) 153. sz. 4., Hód-Mező-Vásárhely, VIII. évf. (1878) 1. sz. 2–3.
- 12 A Szegedi Híradó tévesen „Miskolci” alakban említi az elsőrendű vádlott vezetéknévét (a szerző megj.).
- 13 Egyes orgánumok „Kuszi” alakban említik a nevet (a szerző megj.).
- 14 Szegedi Híradó, XIX. évf. (1877) 153. sz. 4.
- 15 A római katolikus egyház halotti anyakönyvei, Hódmezővásárhely, 1879. év, 156. és 157. sz. bejegyzés (elérhető: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSVC-3144?cat=koha%3A442585&i=342&lang=hu>, letöltés: 2026. január 8.)
- 16 Uo.

- 17 Jellemző a korszak sajtótermékeinek felületességére, hogy több lap csak a bűncselekményt közvetlenül elkövető, tehát a három legsúlyosabb ítéletet kapó személyt említi (vagy kizárólag Miskolczi Mihályt), de gyakran azt is pontatlanul. A fővárosi Nemzeti Hírlap például megírja, hogy Miskolczit halálra ítélték, míg társát, Buza Jánost húszévi börtönre (Nemzeti Hírlap, III. évf. [1877] 357. sz. 6.) – miközben az újság által nem is említett Kusz István kapta a húszéves börtönbüntetést.
- 18 Szegedi Híradó, XIX. évf. (1877) 153. sz. 4.
- 19 Magyar Jogász, IV. évf. (1879) 76. sz. 3
- 20 1879. évi V. törvénycikk a szegedi kir. törvényszék területére nézve, az árvíz folytán szükséges igazságszolgáltatási rendkívüli intézkedésekről (<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87900005.TV&targetdate=&printTitle=1879.+évi+V.+törvénycikk&referer=1000ev>, letöltés: 2026. január 15.)
- 21 Ellenőr, XI. évf. (1879) 175. sz. (esti kiadás) 3.
- 22 „(Blutige Arbeit.) Scharfrichter Kozarek wurde Experten, den Auftrag erhielten, nach erfolgter Schlußbesprechung telegraphisch nach Mako berufen. Wie man mittheilt, soll er die Mission haben, den 35 jährigen Landmann, Johann Miskolczi, welcher währendder Szegediner »Katastrophe« als Brandstifter ertappt wurde und der das Statarial-Gericht zum Tode doch von Strang verurtheilt worden ist, hinzurichten.” Magyarul: „(Véres munka.) Kozarek hóhért táviratilag Makóra rendelték. Mint jelentik, az a feladata, hogy kivégezze a 35 éves földművest, Miskolczi Jánost, akit a szegedi „katasztrófa” idején gyűjtogatóként értek tetten, és akit a statáriális bíróság kötél általi halálra ítélt.” (Morgen-Post, XXIX. évf. [1879] 97. sz. 3.)
- 23 Ellenőr, XI. évf. (1879) 181. sz. 2.
- 24 A dokumentum már nincs meg, de érkezetésének időpontja és tartalmának rövid ismertetése a városi iktatókönyvben megtalálható: Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltár Makói Levéltára (a továbbiakban: MNL CSML ML) V.72.c. 2022/1879.
- 25 Szegedi Híradó, XXI. évf. (1879) 43. sz. 3. (Megjegyzendő, hogy a korszakban a lassúbb információáramlás miatt – kivéve néhány igényesebb, esti kiadással is rendelkező orgánumot – a legtöbb esetben egynapos csúszással kell értelmezni az aktuális időpontokat: a „tegnap” a legtöbbször tegnapelőttöt, a „ma” tegnapot, a „holnap” pedig az adott napot jelentette. Ez nem volt másképp a Szegedi Híradó esetében sem: mikor az említett „holnap” kivégzésről szóló híradást április 9-én olvashatta a nagyközönség, Miskolczi Mihály már halott volt.
- 26 Fővárosi Lapok, XVI. évf. (1879) 84. sz. 4.
- 27 Magyar Jogász, IV. évf. (1879) 84. sz. 2.
- 28 Politikai Ujdonságok, XXV. évf. (1879) 16. sz. 10.
- 29 Képes Néplap és Politikai Híradó, VII. évf. (1879) 16. sz. 6.
- 30 Halmágyi Pál: A 150 éves tanácsháza építéstörténete. In: Tóth Ferenc (szerk.): Giba Antal emlékülés. A Makói Múzeum Füzetei 59. Makó, 1988. 11–24. 13.; SZIRBIK Miklós: Makó városának leírása. In: Tóth Ferenc (szerk.): A Makói Múzeum Füzetei 22. Makó, 1979. 22.; a makói megyeháza első verzióját is megalkotó Vertics József nevéhez fűződő fogház 1788-as tervrajza a makói levéltárban megtekinthető (MNL CSML ML XV.12.d. T-1788-1)
- 31 Pesti Napló, XXX. évf. (1879) 88. sz. (esti kiadás) 2.
- 32 A Hon, XVII. évf. (1879) 89. sz. (reggeli kiadás) 3.
- 33 A református egyház halotti anyakönyvei, Makó–Újváros, 1879. év, 293. bejegyzés (elérhető: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C33H-8QLW-K?cat=koha%3A163749&i=345&lang=hu>, letöltés: 2026. január 15.)
- 34 A református egyház halotti anyakönyvei, Szeghalom, 1884. év, 154–156. sz. bejegyzés (elérhető: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C3MJ-J33Y-3?cat=koha%3A167901&i=558&lang=hu>, letöltés: 2026. január 30.)
- 35 Békésmegyei Közlöny, XII. évf. (1885) 5. sz. 2.

- 36 Magyar Nemzeti Levéltár Békés Vármegyei Levéltára (a továbbiakban: MNL BéML), IV.407.b. 9108/884.
- 37 A vezetéknev írása több verzióban létezik a korabeli sajtóorgániumokban (leggyakrabban: Szívós, Szívós, Szivos, Szívós). Mi – függetlenül az adott sajtóterméktől, hacsak nem szó szerinti idézetről van szó – az anyakönyvi bejegyzéseket vesszük alapul, vagyis következetesen a Szívós alakot használjuk, s ennek helyességére utal, hogy a Szeghalmon ma is élő, ilyen nevű polgárok – nagy eséllyel a bűncselekmény elkövetőjének rokonai – szintén ezt az alakot használják.
- 38 Békésmegyei Közlöny, XII. évf. (1885) 5. sz. 2.
- 39 Békés, IV. évf. (1885) 3. sz. 2.
- 40 Nemzet, IV. évf. (1885) 1. sz. (reggeli kiadás) 7., Egyetértés, XIX. évf. (1885) 2. sz. 2.
- 41 Budapesti Hírlap, IV. évf. (1884) 359. sz. 5.
- 42 Békés, IV. évf. (1885) 1. sz. 3.
- 43 Habsburg Birodalom – Kataszteri térképek (XIX. század), elérhető: <https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=2351462.7565153316%2C5942817.117651634%2C2353737.9524353826%2C5943640.010034267> (letöltés: 2026. február 2.)
- 44 Uo.
- 45 MNL BéML IV.407.b. 9108/1884.
- 46 „Rablogyilkosság tettese Szivos Lajos szeghalmi személyében csendőrség által fel fedezettett rablott értékek és tárgyak megtaláltattak. tettes átadatott a bíróságnak” (MNL BéML IV.407.b. 9171/884.)
- 47 MNL BéML IV.407.b. 2692/884.
- 48 MNL BéML IV.407.b. 2713/1884.
- 49 MNL BéML IV.407.b. 37/85.
- 50 MNL BéML IV.402.a. 14. kötet, 37/85.
- 51 Békés, IV. évf. (1885) 1. sz. 3.
- 52 A református egyház kereszteleési anyakönyvei, Szeghalom, 1837. év, február 25-i bejegyzés (elérhető: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-MPBF-J?cat=koha%3A167901&i=87&lang=hu&cc=1858355>, letöltés: 2026. január 28.)
- 53 Varga Zsuzsannát 1841. március 6-án keresztelték meg Szeghalmon, és bár az anyakönyv a születési dátumot nem tartalmazza, nehezen elképzelhető, hogy a XIX. század közepén egy gyermeket több hónaposan tartottak keresztvíz alá. (A református egyház kereszteleési anyakönyvei, Szeghalom, 1841. év, 35. sz. bejegyzés [elérhető: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-MPBD-1?cat=koha%3A167901&i=113&lang=-hu&cc=1858355>, letöltés: 2026. február 5.])
- 54 A református egyház házassági anyakönyvei, Szeghalom, 1858. év, 21. sz. bejegyzés (elérhető: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C3MJ-VQY7-V?cat=koha%3A167901&i=129&lang=hu>, letöltés: 2026. január 28.)
- 55 Lásd: a Habsburg Birodalom – Kataszteri térképek (XIX. század), elérhető: <https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=2356260.6121228584%2C5938497.829374309%2C2358535.8080429095%2C5939320.721756942>, letöltés: 2026. január 29.)
- 56 A református egyház kereszteleési anyakönyvei, Szeghalom, 1874. év, 100. sz. bejegyzés (elérhető: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-9ZGJ-Z?cat=koha%3A167901&i=25&lang=hu&cc=1858355>, letöltés: 2026. január 29.)
- 57 A református egyház kereszteleési anyakönyvei, Szeghalom, 1876. év, 124. sz. bejegyzés (elérhető: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-9ZL1-Y?cat=koha%3A167901&i=57&lang=hu&cc=1858355>, letöltés: 2026. január 29.)

- 58 Lásd: a Habsburg Birodalom – Kataszteri térképek (XIX. század), elérhető: <https://maps.arcanum.com/hu/map/cadastral/?layers=3%2C4&bbox=2346229.805899218%2C5925804.504379628%2C2364431.373259626%2C5932387.64344069>, letöltés: 2026. február 1.). Ma Fáspuszta néven az 1946-ban önállóvá vált Bélmegyer község része, leginkább a Wenckheim-vadászkastélyról ismeretes (lásd pl.: D. Nagy András – Varga Árpád: *A Wenckheim család Békés megyében a XIX-XX. században*. Nonpareille Plus Kft., Budapest, 2006.)
- 59 A református egyház keresztlési anyakönyvei, Szeghalom, 1850. év, 233. sz. bejegyzés (elérhető: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9392-MPYD-F?cat=koha%3A167901&i=202&lang=hu&cc=1858355>, letöltés: 2026. január 31.)
- 60 A református egyház házassági anyakönyvei, Szeghalom, 1872. év, 42. sz. bejegyzés (elérhető: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-C3MJ-VQY7-V?cat=koha%3A167901&i=129&lang=hu>, letöltés: 2026. január 31.)
- 61 MNL BéML VII.10. 21. kötet, 65. sz.
- 62 Békés, IV. évf. (1885) 11. sz. 2–3.
- 63 Uo.
- 64 Uo.
- 65 Békés, IV. évf. (1885) 11. sz. 2–3.
- 66 A református egyház halotti anyakönyvei, Gyula, 1885. év, 141. sz. bejegyzés (elérhető: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSBY-73N7-7?cat=koha%3A159959&i=540&lang=hu>, letöltés: 2026. február 2.);
- 67 Fővárosi Lapok, XXII. évf. (1885) 217. sz. 6.; Pesti Hírlap, VII. évf. (1885) 251. sz. 5.
- 68 Békés, IV. évf. (1885) 37. sz. 3.
- 69 Uo.
- 70 Békésmegyei Közlöny, XII. évf. (1885) 75. sz. 3.
- 71 Lásd az 1878. évi V. tc. 76. §-át: „Nem számítható be a cselekmény annak, a ki azt öntudatlan állapotban követte el, vagy kinek elmetehetsége meg volt zavarva, és e miatt akaratának szabad elhatározási képességével nem birt.” (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87800005.TV>, letöltés: 2026. február 2.)
- 72 A református egyház halotti anyakönyvei, Gyula, 1885. év, 141. sz. bejegyzés (elérhető: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q9M-CSBY-73N7-7?cat=koha%3A159959&i=540&lang=hu>, letöltés: 2026. február 2.)
- 73 MNL BéML VII.10. 21. kötet, 65. sz.

KISVILÁGOK HATÁRVIDÉKÉN.

Németh István településrajzai és drávaszögi hírlapírói munkái

LÁBADI ZSOMBOR – FARKAS KORINA

Beérkezett/Received: 2026. március 24.

Lektorálva/Reviewed: 2026. április 10. – 2026. április 30.

Elfogadva/Accepted: 2026. május 15.

DOI: <https://doi.org/10.14232/dsz.2026.1.64-77>

ABSTRACT

this study examines the oeuvre of István Németh, a Hungarian publicist and writer of short prose in Délvidék, with particular attention to his rural-themed reports and writings on the Drávaszög region. It explores how journalistic practice serves as a tool for literarily ambitious sociographic depictions, enriching social reporting with historical elements. This study analyzes Németh István's minority-centered, empathetic perspective, which brings the everyday lives, fates, and values of rural communities on the periphery to the forefront. It highlights genre boundary-crossings and the bridging role between publicistic writing and belles-lettres. The study emphasizes the significance of empathy, mutual understanding, and authentic voice, while also noting that these writings document key communal experiences of minority existence. Thus, Németh István's work can be regarded as a rigorous social and historical chronicle and a significant source for the cultural memory of Délvidék.

Keywords: István Németh, local reportage, Drávaszög, literary sociology, peripheral regions.

ABSZTRAKT

A tanulmány Németh István vajdasági magyar publicista és prózaíró életművét vizsgálja, különös figyelmet fordítva vidéki témájú riportjaira és drávaszögi írásaira. Bemutatja, hogyan válik a hírlapírói gyakorlat az irodalmi igényű szociográfiai ábrázolás eszközévé, ahol a társadalmi riport jelentős történelmi és néprajzi összefüggésekkel gazdagodik. Kiemeli Németh István kisebbségcentrikus, megértő szemléletét, amely a periférián élő vidéki közösségek mindennapjait, sorsát és kollektív értékeit helyezi középpontba. Részletesen kitér a szépirodalmi kapcsolatokra, átjárásokra, valamint a publicisztikai műfaj híd szerepére. A tanulmány hangsúlyozza az empátia, a kölcsönös megértés és a hiteles megszólaltatás jelentőségét, és rámutat arra, hogy ezek az írók a kisebbségi élet fontos közösségi összefüggéseit dokumentálják. Németh István hírlapírói

tevékenysége így nemcsak színvonalas társadalmi és történelmi környezetrajzként értékelhető, hanem a délvidéki kulturális emlékezet szempontjából is jelentős forrásként szolgálhat.

Kulcsszavak: Németh István, településriport, Drávaszög, irodalmi szociográfia, peremvidékek.

BEVEZETÉS

Németh István a második világháború utáni vajdasági magyar kispróza és irodalmi publicisztika egyik jelentős alkotója. Az ötvenes években indult újságírói pályájának fontos összegzése az 1973-ban megjelent Zsebtükör című kötete, amely az újvidéki *Magyar Szó* napilapban megjelent írásait tartalmazza. Ez a prózaválogatás jelzi annak a formának és mondanivalónak a kialakítását, amely mellett hosszú évtizedeken keresztül hűségesen kitartott, és amelyet több hasonló kötet követett. Lírai jegyzetei – ahogy például Bori Imre irodalomtörténész nevezi ezeket a színes írásokat – egy-egy személyes portré vagy élethelyzet köré fonódnak, a mindennapok örömeit, gondjait és megpróbáltatásait tükrözik. A Zsebtükörben megjelenített képek az akkori világ történéseinek kicsinyített mását nyújtják, főként a bácskai és bánsági emberek életének megörökítésével. Németh István írói szemléletét az emberközelség jellemzi, ugyanakkor fontos jellemzője írásainak az átfogó igényű szemlélet is; erre utalnak a szövegek sokszínű jelenségeket felölelő szócikkszerű elemei, amelyek a háború utáni közös állam magyarlakta településeinek életére, szokásaira, kultúrájára, így például a vajdasági témájú cikkei mellett a horvátországi, drávaszögi és tengeremelléki írásokra is kiterjednek.

HÍRLAPI RIPIORTOK: A VIDÉKJÁRÁS KONTEXTUSA

Bori Imre a riportok kapcsán említi a személyes kíváncsiság egy különleges, mértéktartó, de együttérző és részvétteljes változatát, amelyet nemcsak a jugoszláviai magyar kisebbség életkörülményeinek bemutatására, hanem a velük együtt élő népek megjelenítésére is alkalmazott, például a Szomszédok vagyunk kötetben is, amely szintén az 1970-es években jelent meg. A vajdasági irodalomtörténész szerint ez a körülmény Németh István széles körben elismert jelentőségét bizonyítja a korabeli vajdasági irodalomban, mert az összegyűjtött írásai rövidségük és példázatoságuk ellenére is összefüggő történetté állnak össze, amelynek fontos eleme a periférián élő emberek változatos életviszonyainak megjelenítése. Függetlenül attól, hogy a szerző minek nevezi szövegeit – jegyzeteknek, visszapillantásoknak vagy kéthasábos írásoknak – a rá jellemző szerzői szemlélet, a csendes együttérzés és rokonszenv a többnyire vidéken élő emberekben mindvégig jelen van.

Németh István visszaemlékezéseiben saját írói szemléletéről szólva kiemeli, hogy az újságban Vidékjárás címmel megjelent írásainak egyik fontos szemléleti alapja az apró életképek hiteles meglevenítése. Ezek a karcolatok számos érdekes kis-közösség életkörülményeibe engednek bepillantást, amelyek változatos szereplői a periférián élő emberek. Őket sokszor az utcán vagy munkavégzés közben örököltette meg az újságíró, ellentétben azokkal a beszélgetésekkel, amelyek a kávéházban történnek. A szerző a politikai-ideológiai szerkesztési elvek ellenére is – amelyek elsősorban a társadalmi haladás és a gazdasági fejlődés népszerűsítését tűzték ki célul – képes volt kialakítani magának egyfajta szellemi önállóságot, amely a társadalmi riport műfajának is bizonyos eszmei és intellektuális szabadságot biztosított. „»Felszabadulásom« – írja Németh István erről az időszakról – a Magyar Szónál kezdődött, amikor kerek tíz év újságírói munkásság, tevékenység után elkezdtem írogatni vasárnapi írásaimat. Ott akkor már kevesebb volt a »kincstári ötlet«, szabadjára engedtek, megbíztak találékonyságomban, abban, hogy bizonyos témák felkutatására megvan az adottságom. Rábukkantam arra a témakörre, amit máig is szeretettel dolgozok fel.” Ennek megfelelően a publicisztika műfaján belül találta meg önmagát és sajátos hangvételét, melynek kialakulását a dokumentarista irodalom körein belül ekképpen értelmezi: „Eseményről nagyon keveset írtam. Írásaim témája az ember. Ebben a témakörben találtam meg önmagam, és már tizenöt éve csinálom így (...) Ezek az én embereim, főképp falusi emberek, a vajdasági magyar falu népe. Velük találkozom, és az életükről beszélgetek el. Amit mondanak, az számomra szent! Kevés emberrel találkoztam, akiről az volt a benyomásom, hogy kétszínű, úgy próbál meg ravszkodni, hogy a szép oldalát mutassa be. Mindig végtelenül őszinték voltak hozzám az emberek, a lényegét mindig elmondták magukról. Az elmondottakon nem szépíthettem, nem másíthattam meg, mert tudtam, elolvassák. A leírt sorokban az ember szembesül önmagával.” Mindez jól mutatja, hogy Németh István a hírlapírásra úgy tekintett, mint a beszélgetőtársairól készített hiteles portrékra, és kis terjedelmük ellenére is képesnek tartotta a tudósításokat arra, hogy egy-egy jól megválasztott személyiségvonással, attribútummal az egész embert megmutassák. „Ez a munka legnagyobb kockázata. Vannak emberek, akiknek az élete egy regény, s vannak olyanok, akiknek ragyogó szókincsük van. Az az újságíró szerencséje. Van olyan ember, aki alig mond öt mondatot, de abban benne van az életének egész esszenciája.”

A közéleti műfajnak ugyanakkor megvan a veszélye, hogy az újságcikkeket gyakran befolyásolják a közösségi igények és a korabeli elvárások. Az életmű recepciója is részletesen foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy a napilapokban közölt írások milyen mértékben tudnak ennek az igénynek megfelelni, hiszen a társadalmi riportok megszólalásait gyakran átszínezhetik a környezet kihívásai és a közösségi elvárások, amelyek azonban gyakran mulékonyak, illetve korhoz és helyhez kötöttek.

Ezekre a felmerülő dilemmákra hathatós megoldást jelent a szerző széles körű irodalmi kelléktára. Németh István pályájának értelmezői is hangsúlyozzák, hogy az átmenetiség és esetlegesség csapdája úgy kerülhető el, ha az író legsikerültebb írásaiban ezeket az eszközöket sokoldalúan alkalmazza, és az egyedi emberi sorson keresztül képes lényegesen elmondani a társadalmi összetartozásról, közösségi hovatartozásról. Ez a szemlélet az olvasó számára is felidézi a közösségi érzést és az otthonosság élményét.

A PUBLICISZTIKA ÉS A SZÉPIRODALOM ÉRINTKEZÉSEI

Németh István publicisztikai írásai jelentős kritikai visszhangot váltottak ki a Délvidéken. Az életpályáját jól ismerő értelmezők többnyire elismerik, hogy a sokféle formavilágú és témájú szövegekben kitüntetett szerepet kapnak a finom megfigyelések, ahol a látszólag jelentéktelennek tűnő mozzanatok különös jelentőséget nyernek, és maradandó értéknek bizonyulnak¹. A néha talán túlzottan is köznapinak vagy megszokottnak tekintett apró jelek, gesztusok, mozdulatok a stílus árnyaltságának és kifinomultságának köszönhetően különleges megvilágításba kerülnek. Vajda Gábor találó megjegyzése szerint Németh István újságírói munkája során fel- és megfigyel, majd meg- és lejegyez, amelyben egyszerre van jelen a riporter gyakorlatiassága és a szépírói tudás. Ezek aránya szövegenként eltérő lehet, mégis jelentős mértékben érzékelhető az irodalmi megformálás szándéka, amely a közösségi-lélektani és társadalmi szempontok mellett az esztétikai elveket is képes érvényesíteni. Ennek hatására a szerző a korabeli politikai aktivizmustól jó érzékkel tartja magát távol – a korabeli ideológiai kényszerek nélkül – mértéktartóan és kellő empátiával közelíti meg a közösségi jelenségeket. Németh közéleti írásai formai és tartalmi szempontból is a híd szerepét erősítik, megtalálva az utat az írások szereplőin keresztül azokhoz az igényesebb olvasókhoz is, akik nemcsak a társadalmi tényekkel szerettek volna szembesülni, hanem a napilap hétfégi mellékletében a felmerülő kisebbségi kérdések szépirodalmi színvonalú, árnyalt megjelenítésére is nyitottak voltak.

Németh István vasárnapi írásaiban több műfaj szerencsés egybefonódása figyelhető meg, ami elsősorban az újságírói munka és az irodalmi kifejezés szoros összetartozásáról vallott felfogásával magyarázható. Az újvidéki napilapban olvasható tárcái, riportjai, lírai jegyzetei ennek a kétféle alkotói igénynek a meglétét igazolják, amelynek egyik legfontosabb vonása, hogy a szerző hitelesen formálja meg a történetek valós szereplőit. Gerold László az írások műfaji jellemzői között említi a nyelvi igényességet, színességet, az egyéni látásmód egyediségét, valamint a gondolati szabadságot.² A műfaji sokszínűségről szólva kiemeli az írások formai gazdagságát, amely kiterjed az esemény- és probléma-központú szövegektől a történet- és

állapotriportokig. A különféle témájú írásokat Gerold László meglátása szerint a megrendítés, az együttérzés, figyelmeztetés és az oktatás szándéka hívja életre. Ennek a meggyőződésnek köszönhetően jön létre az irodalmi eszközökkel megírt tényfeltáró műfaj, és így gazdagodik, bővül az eredetileg közéleti műfajnak tekintett riportírás is az irodalmi kifejezés és látásmód eszközeivel. „Szinte hihetetlen, hogy mennyi minden mondható el egyetlen – átlagban három, három és fél gépelt oldalnyi, újságterjedelemben mérve kéthasábos – riportban. Egy falu élete éppúgy, mint a legkalandosabb emberi élet, még ha a falukép csak pillanatfelvétel, az emberi sors pedig összegzés visszapillantó tükrében áll is elénk. A riportban éppen az a csodás – akár a versben –, hogy a kihagyások épp olyan funkcióval rendelkeznek, nyomatékkal bírnak, mint az, ami helyet kapott benne. Ezért nehéz riportot írni. Olyan riportot, amely befolyásolja, a történet tovább gondolására serkenti, s ugyanakkor a hozzá való érzelmi viszonyulásra készíti az olvasót.”³

Többen is kiemelik Németh István írásai kapcsán a stílus líraiságát. Erre a körülményre magánál a szerzőnél is találunk magyarázatot. Egy alkalommal például állandó beszélgetőtársa, Fehér Ferenc kortárs vajdasági költő meglepő jellemzését is helytállónak tekintette, aki Németh István kisprózáját olvasva megjegyzi, hogy számára néha úgy tűnik, mintha a szerző titokban verset írna. Ezt az érdekes észrevételt azonban azzal egészíti ki, hogy nála ez az irodalmi kifejezés összefügg a baráti stílussal és a világos megfogalmazással, amely udvarias gesztusként értékelhető: az író megtisztelteti olvasóját, biztosítja arról, hogy partnernek tekinti és írás közben is figyel rá.⁴ Bori Imre – Németh István életművének egyik legjobb ismerője – szintén kiemelte, hogy a korabeli olvasók azért érezhették otthonosnak magukat ezekben a színes szövegekben, mert nem kényszerítik őket közvetlen állásfoglalásra, sem jelképes védekezésre, vagy harcok kiállításra valamivel szemben. Az író a maga természetes és közvetlen módján, mintegy kézen fogva vezeti körül az olvasót a saját világában.⁵ A riportter munkáját eközben a megfelelő körültekintés és a tapintatos kérdéses módszere határozza meg, amelyre jellemző, hogy hagyja a szereplőket saját hangjukon megmutatkozni, feltárulkozni, és előhossa a vidéki élet apró titkait, mindennapi valóságát. A szépírói stílus líraiságra hangolása Bori Imre szerint nem abból fakad, hogy személyes érzelmeinek vagy meggyőződésének adna hangot, hanem „halkra fogott, szemérmes, de félreérthetetlen” fellépése révén. Ennek a líraiságnak egyik mozgatórugója a költői értékű kép, amelyben egy kis világ ad magáról hírt. Ez a közlés jelentéstöbbletnak is tekinthető, amely nélkül az írás pusztá megnyilatkozás, információközlés maradna.⁶

Az utóbbi időben egyre inkább érzékelhető az irodalmi szakma részéről a szociográfiai jellegű írások iránti növekvő érdeklődés. Németh István hírlapírói tevékenysége bizonyos szempontból ennek a kritikai igényű újraértékelésnek is egyik kedvezményezettje lehetne, hiszen számos aspektusával kapcsolódik az élet

irodalmi, esztétikai igényű megformálásához. Talán nem olyan mértékben, mint ahogy Bori Imre gondolta, amikor az irodalmi valóság megújulását az irodalmi szociográfia megújulásával kapcsolta össze, de abban a tekintetben igen, hogy több olyan dimenziója van, amelyben a valóság és az esztétikai jegyek egymásra hatása, együttélése figyelhető meg. Deczki Sarolta tanulmánya is rámutat arra, hogy a mai irodalom szempontjából lehetnek olyan műfaji jellegzetességei a valóságfeltárásnak, amelyek irodalmi eszközökkel történnek, miközben a szerző őszintesége, közösségi elköteleződése sem kérdőjelezhető meg, amikor a társadalom peremén élőkre irányítja a figyelmet. Az emberi világ és a társadalmi érzékelés iránti érdeklődés, illetve kíváncsiság lehetőséget nyújt arra is, hogy az egykori valóságirodalom fogalmát, műfaji vonatkozásait átértékeljük, és ennek megfelelően a realitás árnyaltabb, sokrétűbb jelentéseivel közelítsük meg a publicisztikai műfajokat. Ez a szemléleti változás együtt járhat azzal, hogy több megszokott téma, például a vidéki életviszonyok megjelenítése visszanyerheti korábbi szerepét – persze nem a hagyományos realista, küldetéses módon, ami Németh István visszafogott hangvétellő prózájában amúgy sem jellemző –, hanem a nyelvre és a társas viszonyokra figyelő empátikus ábrázolásban. Ez a jelenség, ahogy Deczki Sarolta is utalt rá, egy kisebb prózai fordulat lehetőségét hordozza, és ismét ráirányíthatja a figyelmet a szociológiai elemekkel, árnyalt társadalomrajzzal fellépő elbeszélésekre, mert helyenként elfeledett vagy olykor háttérbe szoruló értékes közösségi tapasztalatokat közvetítenek. Mindez fontos értelmezői szempont lehet, hiszen Németh István riporteri tevékenységén és írói módszerén is nyomot hagyott a falvak újrafelfedezését ösztönző szociográfiák szemlélete. A riportok hitelessége, társadalmi érvényessége gyakran múlik azon, hogy az egyes ember miként gondolkodik önmagáról és környezetéről. Gerold László jellemzése szerint Németh István számára az egész világ „egyetlen nagy falu”, amely gazdag ihletforrást jelent számos helyszínével, témájával, sajátos lelkületével és gondolkodásmódjával.

Megfigyelhető, hogy a társadalmi ábrázolásnak – ahogy ezt a legújabb kortárs irodalmi fejlemények is mutatják – folyamatosan megvannak a korra jellemző sajátosságai, amelyek különféle műfaji rokonságba hozhatók az útirajz, a riport vagy a tudósítás közösségi formáival, e beszédmódok aktuális értékelésével és elvárásaival. Gyakran olyan szerepet is betöltenek egy-egy átmeneti időszakban, amikor az állam vagy az intézmények nem tudják kielégíteni azokat a társadalmi igényeket, amelyek a megváltozott körülmények között egyedül az irodalom sajátos eszközeivel valósíthatók meg. Ez a megközelítés érvényes lehet Németh István publicisztikájára is, hiszen kivételes érzékenységgel mutat rá például olyan társadalmi problémákra, mint a városba költözött vagy külföldre távozott vidékiek élete, illetve a kis dél-bárányai településen élők körében divatossá vált egykézés szokása. Ezekben a hiteles beszámolóknak számos lehetősége nyílik arra, hogy a publicista irodalmi igénnyel

rajzolja meg egy-egy település vagy kisebb tájegység hagyományait, művelődési és történeti viszonyait. Ily módon közvetve hangsúlyozza a vidéki élet pozitívumait, a kis közösségek értékeinek fontosságát és társadalomban betöltött szerepüket. Éppen ezek a tulajdonságok teszik alkalmassá a társadalmi riportot arra, hogy hagyományos megismerési eszközként működjön, és mondanivalója nemcsak az adott korban, a falukutatás korai időszakában, hanem a mai értelmezési keretek között is érvényes maradjon. Böhm Gábor hivatkozott tanulmánya is arra utal, hogy létezik egy ilyen hagyományos műfaji mező, amelynek elemei a modern prózában is rendre felbukkannak, különösen a vidéki életmód nyomait megőrző alkotásokban.

Nemcsak elméleti szinten, hanem az irodalmi gyakorlatban is felvethető az a műfaji megközelítés, amely az említett társadalmi tapasztalatokat és közlésformákat a szerző és egy kisebb közösség erőforrásainak tekinti, és ezt egy adott olvasóközönség elvárásaihoz társítja. A szövegeknek ma is létezik olyan értelmezési kerete, amely az érzelmi, esztétikai és etikai vonásokat az irodalmi közlésformák fontos alkotórészének tartja. Ez a lényegi kapcsolódás elősegíti az olvasó és a szerző közeledését, egyfajta bizalmi viszony kiépülését, amely az újságírás és olvasás szempontjából meghatározó jelentőségűnek tűnik. Felmerül egy olyan értelmezés is, amely abból indul ki, hogy a műfajok közötti átjárás a kiváltott hatás alapján történik. Ennek megfelelően Németh István kisprózái elsősorban az elfogadás, a kölcsönös türelem és a békés együttélés irodalmi példáit közvetítik. A társadalmi ellentétek és közösségi konfliktusok kiélézése helyett az ellentétek feloldására tesznek kísérletet. Németh István szövegeire jól alkalmazható James Phelan amerikai irodalomtörténész közléselvű és befogadóközpontú megközelítése, hiszen az olvasók jutalma az újságolvasás során abban rejlik, hogy a legsikerültebb riportokban a valóság iránti természetes igényükön és személyes érdeklődésükön túl a vidék lakóinak jellegzetes gondolkodásmódját, életvitelét és helyi szokásait is megismerhetik⁷. Az így keletkező hatás szorosan összefügg az olvasó érzelmi, etikai és esztétikai érzékenységevel, amelyet a szöveg műfaji sokszínűsége fokozatosan alakít ki benne. Németh István kisprózájára is illik a leírás, hogy valaki (vagyis a riportalany) elmondja az írónak, mi történt vele egy adott helyzetben.⁸ Ezek a személyes közlések akaratlanul is tartalmaznak számos olyan mozzanatot, amelyekből a szerző magatartására és jellemrajzára következtethetünk. James Phelan például külön tárgyalja a lírai jellegű elbeszélést, amely kapcsolatba hozható Németh István írásainak hangvételével is, amire a kritika is felfigyelt. Ez a jelenség összefonódik a portréképzéssel, valamint a lírai jelenléttel. A riportert elsősorban az emberek személyisége, egyéni igazságai és személyes hitvallása érdekli. Emiatt az egyszerű beszéltetés formáját választja, igyekszik a beszélők érzelmi életét és gondolkodásmódját hitelesen közvetíteni, és csak a legszükségesebb esetben fűzi hozzá a saját megjegyzéseit. Mindeközben

végig tiszteletben tartja mások hitét, személyes érzékenységét és erkölcsi meggyőződését.

Németh írásainak és faluriportjainak másik jellemző vonása, amely nagy mértékben meghatározza szerzői módszerét, hogy bennük a személyes ügyek óhatatlanul közügyekké válnak, mivel a riportalanyok alapállása nem különül el a nagyobb közösség mentalitásától, gondolkodásmódjától, ezt pedig a hírlapíró is igyekszik közéleti jellegűvé formálni. Tóth Ágota Németh István publicisztikai írásairól közölt átfogó tanulmányában a riportok társadalmi látásmódját a szemlélődő nyugalom állapotával hozza összefüggésbe, amely hivatása gyakorlásának morális alapállását is meghatározza.⁹ Ennek során, a riport műfaján belül maradván a szerző megőrzi a „csendes megfigyelő” szerepét, és a tárgyias formák elmélyítésével, finom érzelmi telítettségével, olykor lírai jellegével emeli ki a szöveget az átmeneti meghatározottság köréből.¹⁰ Tóth Ágota elemzésében megemlíti, hogy a műfaj alapvető adottságai és jellemzői folytán, amelyek az írás korhoz kötöttségét és a témák aktualitását igénylik, a publicisztika egyes elemei nem bizonyulnak időtállóknak, és a mai olvasó számára részben elvesztik fontosságukat. A valóság és a társadalom gyorsan változó formáit Németh István közéleti írásai többnyire bizonyos szemléleti megállapodottsággal, nosztalgikus hangvétellel kísérik, mintegy távol tartva magukat a szociográfiai hagyomány nyugtalanító kérdéseitől és kritikai megközelítéstől.¹¹ Ugyanakkor Tóth Ágota is elismeri, hogy az állami ideológia ellenére – amely a szegénységet idejétmúlt jelenséggént kezelte, illetve igyekezett azt elhallgatni – Németh István számos alkalommal foglalkozik ezekkel a problémákkal, és kendőzetlenül mutatja be a társadalmi átalakulás után is fennálló nélkülözést, szegénységet. Emellett a kis településekről való elvándorlás és a városba költözés egzisztenciális következményeivel is számot vet. Erre Gerold László is utalt könyvismertetőjében, ahol megjegyezte, hogy nem a szenzációt kereső vagy túlzottan erős bírálatot, esetleg a szarkasztikus stílust képviseli, sokkal inkább a jól tájékozott, figyelmes riporter benyomását kelti az olvasóban, aki rendkívüli módon tiszteli a riportalanyok véleményét és érzéseit.¹² A napi aktualitások körét képes meghaladni azzal is, hogy az ember sajátos hitvallásával, életfelfogásával együtt érdekli, a felvázolt sorshelyzetek pedig a modern társadalmakban lezajló gyors átalakulásról és az ezzel összefüggő negatív folyamatokról is sokat elmondanak. Így nem érvényes teljes mértékben Németh István publicisztikájára, hogy nosztalgikus faluképeit a mindenkori megszépítés igénye jellemzi, hiszen vidéki országjárása során számos olyan jelenséggel találkozik, amelyek éppen az ősi települések átalakulását, régi értékeinek eltűnését mutatják, miközben nem törekszik arra, hogy számottevően megszépítse a valóságot. Különösen jellemző ez a hozzáállás azokra a riportokra, ahol a megszólított emberek néhány szóval vagy mondattal vázolják fel rendkívül viszontagságos sorsukat, életkörülményeiket, ezt többnyire csendes beletörődéssel,

illetve az elfogadás szándékával teszik. Például megfigyelhető, hogy drávaszögi vagy szlavóniai témájú írásaiban – a nosztalgikus hangvétel ellenére – viszonylag nagy teret kapnak a modernizáció természetes velejáróiként említett elvándorlás, nyelvvesztés és egykezés jelenségei, ezzel is érzékeltetve a vidéki élet mélyén zajló társadalmi és történelmi folyamatokat.

NÉMETH ISTVÁN DRÁVASZÖGI RIPIORTJAI: KÖZELÍTÉSEK

Németh István több hírlapi beszámolója és helyszíni tudósítása foglalkozott a horvátországi magyarság életkörülményeivel, történelmi helyzetével, jövőbeli kilátásaival. A műfaj számos változatához kötődik néhány jellemző élethelyzet, személyes sors megörökítése, amely hozzájárult a táj és a vidék emberének teljesebb megismeréséhez. A Baranyai trió című írása például jól szemlélteti azt az alkotómódszert, amely vidéki tudósításai során készített jegyzeteinek háttérét adja. Ezek az újságírói noteszek – amelyek mindig nála voltak – őrzik azokat az emlékezetes gesztusokat, szavakat, félmondatokat és életbölcsségeket, amelyek később a riportok legfontosabb mondanivalóját alkotják.¹³ Számos emlékezetes pillanat meglétét rögzítik ezek a személyes vallomásoknak nevezett beszédtrövedékek, amelyek általában ismeretlen, egyszerű falusi emberek gondolatainak és érzéseinek lenyomatai, olyanoké, akiket Németh István „aranyshájú”-nak nevezett. Néhány évtized távlatából éppen az átéltekhez kötődő emlékezetes mozzanatok alkotják a feljegyzések lényegi mondanivalóját. Az említett drávaszögi tudósítás az emlékek felidézése mellett ezúttal is fontos társadalmi üzenetet közvetít, hiszen néhány jellegzetes mozzanat is elég ahhoz, hogy felvillantsa egy háromtagú baranyai zenekar történetét, akiknek a zenegépek megjelenésével a modern technika vívmányaival kellett jelképesen megküzdeniük. Ezt a zenészeket fenyegető veszélyt világítja meg kiválóan az érzékletes megjegyzés: „Itt is beleszegtek a kenyérünkbe”, amit szerző a zenekar egyik tagjának tulajdonít, és amelyet beszélgetőtársai gondolatait idézve óvott meg a feledéstől¹⁴. Számos ilyen tanulságos gondolatból, emléktöredékből épülnek fel a riportok, amelyek egy társas kisvilág autentikus jellemzésére vállalkoznak. Németh István – mint a vele készített interjúk is bizonyítják – különösen szeretett olyan emberekkel beszélgetni, akik egyszerűségük ellenére gazdag kifejezőkészséggel rendelkeztek. Írásaiban elsősorban arra törekszik, hogy néhány jellemző gondolat, szófordulat segítségével megidézze beszélgetőtársai alakját, illetve a vidék sajátos hangulatát, atmoszféráját.

Drávaszögi és szlavóniai tartózkodása alatt szerzett tapasztalatait felsorolva Németh István megállapítja, hogy a táj különleges szépsége nem hasonlítható a vajdaságihoz. „Ám nemcsak a táj, az emberek »mássága« is szembetűnő” – összegzi megfigyeléseit. „A csend kifejezőbb, nagyobb, ijesztőbb, mint nálunk.

Ezt a Kodolányi művekből vonatkoztattam, és meglepődtem, amikor csakugyan tapasztaltam. Baranya számomra lelkiismereti kérdés. Nemcsak Baranyai Júlia és az új balladaskönyv nyomán kellene ismernem, hanem ott bekötött szemmel is el kellene igazodnom. Ha erre a vidékre gondolok, először az olyan fogalmak törekednek be a tudatomba, hogy táj, bor, hal, 150 éves öreg házak, szép faragott ládák, faragott verandaoszlopok, és csak ezután következnek az emberek. Mindahányszor elébem villan a laskói gyönyörű templom, szinte világít, ragyog, erre asszociálok elsősorban és nem emberarcok, sorsok ugranak be a képzeletembe, holott az emberekkel teremtett kapcsolatokra kellene gondolnom elsősorban.”¹⁵ A külső történéseket többnyire mellőzik a riportok, és inkább egy-egy állapotrajz, sokat sejtető mozzanatot, közérzeti benyomás köré épül fel a történet. Németh István Gólyamese című írása is a táj, a vidék sajátos karakterét mutatja be. Ebben arról ír, hogy már gyermekkorában is meglehetősen ritka látvány volt ez a madár, és jelenléte eseményszámba ment, amikor a falu felett megjelent. A vándormadarak látványa a tudósítás helyszínén, a Kopácsi-rét közelében, ahol nagyon szívesen időzött – felidézi benne a népszerű magyar mondókát: „gólyát látok, szeplőt hanyok”, majd elégedetten állapítja meg, hogy Drávaszögben a házak kéményein számos gólyafészket látott.¹⁶ Az írásból egyszerre bontakozik ki a szerző kitűnő helyismerete és az a fajta publicisztikai érdeklődés, amely a természeti jelenségek hátterére, a helyiek véleményére, valamint az ehhez kapcsolódó hiedelmekre és népszokásokra is kiterjed. Megjegyzi például, hogy azon a reggelen, amikor a faluban járt, a gólyák még ott kelepeltek a házakon, egy nappal később azonban már elköltöztek. Ennek a váratlan eseménynek a magyarázatát abban a népi megfigyelésben találja, hogy Szent Bertalan éjszakáján az utolsó gólya is elhagyja a vidéket, és a következő nap reggelén, Szent Lajos napján már egy sem marad belőlük. Ezúttal is pontosan ez történik, és a határnap után már nem látott több vándormadarat a faluban. Az élménybeszámoló végén a gólyák távozása nyomán támadt ürre utal, a csendre, amely a falura telepedett. Ezt az emléket, a hely sajátos hangulatát viszi magával a szerző, amikor hazafelé tartva a Duna felett még egyszer viszontlátja a madarakat, akik mintha egyik társukra vagy éppen rá vártak volna, még egy tiszteletkört tesznek a folyó felett. Ezzel is kiemeli a gólya jelképes szerepét a Duna és a Dráva által közrefogott terület, a Drávaszög életében, amely Európa egyik legnagyobb sűrűségű gólyák lakta térsége, és mindmáig a vándormadarak költözésének egyik meghatározó útvonala.¹⁷

A vidék szellemiségét, múltját és hagyományait felidéző írások közül kiemelkedik A római téglá című, személyes hangvételű írás. A szöveg érdekessége, hogy a *Magyar Szó* napilap hasábjain jelent meg, azon az oldalon, ahol a vidék híres pedagógusának, néprajztudósának halálhíre olvasható, így a szöveg csendes visszaemlékezésként is értelmezhető a nemrég elhunyt pedagógusról. Gyakran találkozhatott a vidéket felkereső utazó a vendégszerető tanárnővel, aki arról is ismert volt, hogy

Csúzán, a Deák-szurdokban a táj néprajzi hagyományait bemutató gyűjteményt hozott létre.¹⁸ Talán éppen ezért vált fontossá Németh István számára a Tanárnő alakja, mert hozzá hasonlóan a szolgálat embere volt, és mindig közösségben gondolkodott.

Baranyai Júlia életét a helyi kultúra, néphagyományok és tárgyi emlékek megőrzésének szentelte. Kedves, törekény alkatú nőként jelenik meg a riportban, aki szerény, léckerítéssel övezett házában magányosan élt, mégis mindig szeretettel fogadta látogatóit borral, diólikörrel és apró teasüteménnyel. Németh István ezt írja visszaemlékezésében: „Ő maga volt a Baranya. Senki mást semmivel sem tudnék annyira azonosítani, mint őt magát Vörösmarttal, Kopáccsal, Laskóval, Sepével. Ment, mendegélt előre a kicsi asszony s bevilágította a maga mögött hagyott örvényeket. Ha már nem volt vagy nemigen volt mibe kapaszkodni most, a szikkadó jelenben, fölragyogtatta a múltat, bizonyára azért, hogy erőt gyűjtsenek belőle azok, akik a lámpát tovább akarják vinni.”¹⁹ A Tanárnő tanítványaival együtt járta a falvakat, néprajzi tárgyakat, dokumentumokat, egyházi emlékeket mentett meg, amelyek közül kiemelkedik Ács Gedeon, Kossuth papjának levelesládája. Ifjúságát Boszniában töltötte tanítóként. Visszatérése után szembesült a vidék fokozatos elnéptelenedésével: főleg Dél-Baranyában a „többsincs gyerek” elnevezéssel, amellyel az egykézés szokására utaltak ezen a vidéken. A Vörösmarti Tájmuzeum (Baranyai Júlia Bormúzeum és Tájház) alapítása Baranyai Júlia nagy álma volt. A múzeumi gyűjtemény először a Deák-szurdok egyik nedves prэшházában kapott helyet, ahol tanítványai segítségével alakította át a település egyik portáján álló épületet önálló helyismereti gyűjteménnyé. A kiállítást mindenekelőtt a gazdag néprajzi emlékek tették különlegessé: a népviselet, a kegytárgyak és a népművészeti alkotások, amelyek a régió történelmét mutatják be. A Deák-szurdok Vörösmart hegyének tövében húzódik, szűk prэшházakkal, ahol Baranyai Júlia gyűjteménye először otthonra lett. Nevét a régi iskolájának diákjairól kapta, akik gyakran tették meg a Várhegyre vezető utat.²⁰ Baranyai Júlia is onnan hozott római téglákat a múzeum verandájára, és Németh Istvánnak is ajándékozott belőlük. A régmúlt értékes darabja Németh István írásában olyan kincs, amely leginkább kifejezi a baranyai település különleges atmoszféráját – a szűk kis ösvényt övező pincék és prэшházak csendjét –, amely hazatérve is elkísérte a tudósítót.²¹

Németh István *Magyar Szóban* közölt írásai, amelyek a hétvégi mellékletben jelentek meg, külön kötetben kaptak helyet. A vasárnapi írásoknak nevezett riportok, hírlapi beszámolók és tudósítások²² között találhatók az író, publicista délszláv háború idején keletkezett munkái, köztük olyanok is, amelyek a szerb megszállás alatt élő drávaszögi, szlavóniai települések életét mutatják be. Ezek különlegessége, hogy újvidéki tudósítóként Németh István bejuthatott erre a külvilág számára meglehetősen elzárt területre, ahol átmenetileg szerb közigazgatást vezettek be a

szomszédos, magyarok lakta vidéken. A szereplők és a település nevének titokban tartása a tudósítások jelentős részében a körülmények miatt érthető, hiszen a szerző nyilvánvalóan nem akarta veszélybe sodorni őszintén nyilatkozó beszélgetőtársait, amely az adott történelmi helyzetben a falu, de akár az egész vidék állapotára is jellemző volt. A Szőlőhegy, kapálatlan című írás egy meg nem nevezett baranyai település lakóit mutatja be, ezúttal egy idősebb embert és annak unokáját. Ők is, mint Németh István egykori legkedvesebb beszélgetőtársai, olyan egyszerű emberek, akiknek életét, sorsát mindennapi örömek, boldogságok és boldogtalanságok formálják. A spontán módon kialakuló párbeszéd remekül érzékelteti, hogyan avatkoznak be kényszerűen a külső körülmények a nyilatkozók életébe, és ezzel őszinte helyzetértékelésre, valamint közösségi vélemény kimondására ösztönzik őket. Ugyanakkor a rövid jelenetsor a felszín alatt zajló lelki történeteket, és ezek mélyén rejlő közösségi, társadalmi összefüggéseket is felvillantja.²³ Mivel a külső események utalásszerűek és hiányosak, a hangsúly itt is a gondolati elemekre, valamint a különös vidéki hangulat megidézésére helyeződik át.

A lakóházak udvara kiemelkedő helyszíne a vidéki találkozásoknak, Németh István hírlapi írásainak egyik jelképes tere²⁴: itt többnyire akkor fogadják szívesen az arra járó újságírókat, ha nem kerül szóba a politika. A falusi porta a vidéki életkép természetes helyszínévént jelenik meg, annál is inkább, mert a megszállt területen a belső udvar nyújtotta látszólagos védettség és a névtelenség is segíti a személyes megnyilvánulások folyamatosságát. A riportban ezúttal is nagy szerepet kapnak a rövid, egy-két mondatos dialógusok, melyek a történet meditatív pillanatait készítik elő. A kislánnyal folytatott közvetlen hangvételű beszélgetésből váratlanul kiderül, hogy az új hatalmi helyzetben megváltozott az iskolai tananyag és a földrajzórakon most Szerbia domborzati viszonyainak jellemzőit kell megtanulniuk a gyerekeknek a helyi ismeretek helyett. Az írás ezt az idegen szemléletű térhódítást a sokatmondó csenddel, az elhallgatással kapcsolja össze, hiszen éppen a helyi földrajzi ismeretek rögtönzött átalakítása, az ideológiai tartalmú tananyag bevezetése miatt kap a kislány gyengébb osztályzatot a különben színjeles bizonyítványában. A riport másik megszólalója a tulajdonképpeni házigazda, a kislány nagyapja, akitől megtudjuk, hogy a beszélgetés idején már javában zajlik a vidék egyik legfontosabb eseménye, az őszi szüret a közeli szőlőhegyen. A szó itt is gyorsan az élet alapvető körülményeire terelődik, és arra a kérdésre, hogy mi a legszebb dolog a világon, a megkérdezett először a kisunokáját, majd a szőlőhegyet említi. Ezzel a válasszal nyilvánvalóan azonosul a kérdező is, amikor megjegyzi, hogy a szőlősorok mintha fölfelé kapaszkodnának a domboldalon, ahogyan ezt a helyiek szépérzéke megkívánja. Ugyanakkor ez a záró mozzanat azt is sejteti, hogy a legfontosabbnak tekintett közösségi érték veszélybe került: a szőlőhegy egy részét ugyanis nem művelték meg, kapálatlan maradt, ami a helyi gazdát bizonyos hiányérzettel tölti el.

Erre a vasárnapinak nevezett drávaszögi írásra is – amely a baranyai település bemutatására épül – az egyszerű, nyugodt, ám gondolatilag gazdag történetmesélés jellemző. A cselekmény szintjén látszólag alig történik érdemi előrehaladás a riport során, ám egy sokat sejtető közlés vagy hirtelen felismerés nyomán minden megváltozik, és az a benyomás keletkezik, hogy a riportert anélkül, hogy megoldást talált volna a település lakóinak problémáira, más szemszögből kezdi látni a világot. A rendkívül meggyőző és lélektanilag is hiteles beszámoló egy kis település intellektuális értékeit mutatja be, ahol a gondolati mélység legalább olyan fontos, mint a szorgalom és a kétkezi munka becsülete. A szöveg így a nehéz történelmi időkben kialakult helyzet együttérző megítélésére és bölcs mérlegelésére utal, amely az író dél-baranyai riportjainak is lényeges üzenete.

ÖSSZEGZÉS

Németh István drávaszögi témájú írásai olyan társadalmi-közéleti szerepfelfogást tükröznek, amelyet tudatosan vállalt, hiszen elsősorban a periférián élő, nehéz sorsú emberek hangját szerette volna közvetíteni a szépirodalom, a publicisztika és a dokumentarista próza eszközeivel. Kiegyensúlyozott fellépése, megnyugtató hangvétele nemcsak beszélgetőtársaira volt hatással, hanem évtizedeken át az olvasók számára biztos pontot jelentett a vajdasági napilap hasábjain, amelynek állandó munkatársa volt. Alkotói hozzáállását a biztonságkeresés és a stabilitásvágy jellemezte, miközben érzékenyen rögzítette a társadalmi és közösségi válságjeleket, problémákat, és ezeknek gyakran hangot is adott. Főként a kis települések közösségei álltak érdeklődése középpontjában,²⁵ amelyeket az élet és a történelem is megtépzott, ám szívósságuk és kitartásuk révén mégis megmaradtak. A róluk szóló tudósításokat a közösségi értékteremtés lehetőségének tekintette, miközben megértéssel és jóindulattal közelített a vidék és a helyi emberek problémáihoz – nemcsak szűkebb pátriájában, hanem a drávaszögi magyarság lakta településeken is –, ahol lelkiismeretesen és kitartóan dolgozott a vidék szolgálatában. Hírlapi írásaival jelentősen hozzájárult a délvidéki települések szellemi arculatának teljesebb megismeréséhez, és a több évtizedes vidékjárása során szerzett tapasztalatait, kiváló település- és emberismeretét tükröző írásai még ma is értékes forrásként szolgálnak a peremvidék múltját feltáró kutatások számára.

A tanulmány a Research Project on the Next Generation EU Recovery and Resilience Mechanism 581-UNIOS-67 (ITDOS) számú kutatási projekt keretében készült.

JEGYZETEK

- 1 Vajda Gábor: *Szürke fókuszpontok*. Magyar Szó, XXXIX. évf. 1982. szeptember 25. 17.
- 2 Gerold László: *Utószó*. In: Németh István: *Zsebtükör. Kéthasábos írások*. Forum Kiadó, Újvidék, 1973. 357–365. 358. (a továbbiakban: Gerold, 1973.)
- 3 Gerold, 1973. 361.
- 4 Turi Tibor: *Porszememberek. Interjú a Híd-díjas Németh Istvánnal*. Magyar Szó, XLIII. évf. 1986. március 22. 19.
- 5 Bori Imre: *Líra egy újságphasábon. Németh István kisprózájáról*. Magyar Szó, XXXIII. évf. 1976. december 4. 12. (a továbbiakban Bori, 1976.)
- 6 Bori, 1976. 12.
- 7 Phelan, James: *Reading the american novel 1920–2010*. Columbus, Ohio, 2013. 7. (a továbbiakban Phelan, 2013.)
- 8 Phelan, 2013. 24.
- 9 Tóth Ágota: *Kísérlet Németh István publicisztikai írásainak 21. századi értelmezésére*. Híd, LXXXIV. évf. (2020) 5. sz. 98–115. 100–101. (a továbbiakban: Tóth, 2020.)
- 10 Tóth, 2020. 105.
- 11 Tóth, 2020. 108–109.
- 12 Gerold, 1973. 362.
- 13 Németh István: *Díszudvar. Jegyzetek és vallomások*. Forum Kiadó, Újvidék. 1989. 29. (a továbbiakban: Németh, 1989.)
- 14 Németh, 1989. 30.
- 15 Loboda, 1980. 8.
- 16 Németh István: *Gólyamese*. Dolgozók, XXXIV. évf. 1982. szeptember 2. 5.
- 17 Kalinka Tamás: *Terra nullius, a Duna földje*. Napút (PDF-verzió), 132. (http://www.naputonline.hu/wp-content/uploads/2019/07/Kalinka-Tams_Terra-nullius.pdf, letöltés: 2026. január 5.)
- 18 Tüskés Tibor: *Ki folytatja tovább? Búcsú Baranyai Júliától*. Magyar Szó, XXXIX. évf. 1982. március 15. 14.
- 19 Németh István: *A római téglá*. Magyar Szó, XXXIX. évf. 1982. március 15. 14.
- 20 Lábadi Károly: *Istennek hajlékai a Drávaszögben*. Ráday Gyűjtemény, Budapest, 1994. 7.
- 21 Baranyai Júlia *Vízbe vesző nyomokon* című kötete, amely a Drávaszög történetének fejezeteit dolgozza fel, Németh István kedvenc irodalmi forrásai közé tartozik. A könyv részletesen foglalkozik a drávaszögi települések régmúltjával, beleértve a római kori leleteket és eseményeket. Műfaja szerint útirajzként is olvasható a régió gazdag múltjáról, kultúrájáról és nevezetes alakjairól.
- 22 Németh István: *Jegykendő. Vasárnapi írások 1984–1994*. Forum Kiadó, Újvidék, 1995.
- 23 L. erről Bori Imre tanulmányát: *Faluvége és a külváros között. Németh István: Egy ember ül az udvaron*. Híd, XXIV. évf. (1960) 3. sz. 234–239. (a továbbiakban: Bori, 1960.)
- 24 Bori, 1960. 235.
- 25 Bányai János: *Tiszta tükör. Németh István: Zsebtükör*. Magyar Szó, XXIX. évf. 1973. október 20. 12.

EKLÉZSIÁK JÖVEDELMI OSZTÁLYOZÁSA A REFORMKORI BIHARI REFORMÁTUS EGYHÁZMEGYÉBEN¹

BÍRÓ ENDRE

Beérkezett/Received: 2026. március 27.

Lektorálva/Reviewed: 2026. április 10. – 2026. április 24.

Elfogadva/Accepted: 2026. május 15.

DOI: <https://doi.org/10.14232/dsz.2026.1.78-124>

ABSTRACT

The income classifications of parishes within an ecclesiastical administrative unit offer exciting opportunities for historical research. This study focuses on the Reformed Diocese of Bihar and explores the factors behind the formation of its parish classifications using two methodological approaches. The legitimacy of the classification from 1820 is examined through the collection of ministers' salary records from 1823, while the classification from 1844 is analyzed on the basis of payments made by congregations to the agents' treasury between 1822 and 1843. One of the key findings is that within a single ecclesiastical unit, multiple rankings based on different considerations could coexist simultaneously. Furthermore, neither the pastors' salaries nor local trends in charitable donations exerted an exclusive influence on the classification of parishes.

Keywords: income classification of parishes, minister's salary records, agents' treasury, piety, church discipline.

ABSZTRAKT

Egy egyházigazgatási egység gyülekezeteinek jövedelmi osztályozása izgalmas vizsgálati lehetőségeket rejt magában. Jelen tanulmány e tekintetben a Bihari Református Egyházmegyét veszi górcső alá, az osztályozások kialakításának tényezőire pedig két módszer mentén keres választ. Az 1820. évi osztályozás létjogosultságát az 1823-as lelkészi díjlevélgyűjtemény segítségével járja körbe, míg az 1844. évi osztályozást az eklézsiák 1822–1843 közötti ágensi pénztári befizetéseinek keretében vizsgálja. A kutatás egyik fontos tanulsága, hogy egy egyházigazgatási egység területére nézve egyidőben több, eltérő megfontolásokon alapuló rangsorolás is létezhet, továbbá a lelképásztörök fizetése és a karitatív adományok helyi trendjeinek alakulása nem gyakorolt kizárólagos hatást az egyes gyülekezetek későbbi osztályozására.

Kulcsszavak: gyülekezetek jövedelmi osztályozása, lelkészi díjlevél, ágensi pénztár, kegyesség, egyházfegyelem.

BEVEZETÉS

A gyülekezetek anyagi és szellemi vonzereje („piacképessége”) rendszeresen foglalkoztatja a kutatókat.² Ennek némileg ellentmond, hogy az eklézsia-osztályozás jelenségéről mindeddig kevés forrás él a köztudatban,³ aminek okai az egyes egyházmegyék szervezeti struktúrájában kereshetők, hiszen egy gazdaságilag kiegyensúlyozott területen fekvő esperesség esetében kevésbé tűnik indokoltnak az egyházközségek bőséget vagy szegénységet sugalló címkézése. Ugyanakkor a Tiszántúli Református Egyházkerületet érintő, 1821–1822-ben végrehajtott igazgatási átszervezés és a mögötte felsorakozó érvek arra mutatnak, hogy az érintett szuperintendencia inkább túlméretezett (a világi igazgatási keretekhez nem is feltétlenül illeszkedő) területű, ezáltal jelentős számú, egymástól eltérő gazdasági adottságú és szokásjogi háttérű eklézsiákat tartalmazó traktusokban bővelkedett.⁴ Ilyen diverzitás jellemezte a Bihari Egyházmegye világát is, amely az átszervezés előestéjén 71 gyülekezetet igazgatott, köztük másfélszázas és nyolcezres lélekszámút is,⁵ ezek földrajzi elhelyezkedése, nemzeti-felekezeti környezete pedig rendkívül változatos volt.⁶ A nagy kiterjedés már önmagában is egyfajta belső rendszerezésre ösztönözte a traktust, ami az egyes processzusok félhivatalos megállapítása⁷ mellett az eklézsiák időnkénti klasszifikációjában is testet öltött.

A gyülekezeti-lelkészi jövedelemhez kapcsolódó osztályozások vizsgálatát a történettudomány több szempontból is hasznosíthatja, különösen akkor, ha ezeket más primer források bevonásával próbálja értelmezni. Az önmagukban első-sorban csoportviszonyításra alkalmas, az egyes gyülekezeteket informális jelleggel rangsoroló ún. klasszifikációk egyrészt lelkészi díjlevelekkel társíthatók, mert azok további kvantitatív és kvalitatív elemekkel árnyalják az adott közösség anyagi helyzetét, melyek által részben megvilágíthatók a besorolás indokai. Ugyanezt a célt szolgálják másfelől az egyházak karitatív tevékenységét számokba öntő éves kimutatások, melyek egyúttal támpontot nyújthatnak az egyes helyeken az egyes lelkészek által eltöltött szolgálati évek számának értelmezéséhez; ehhez kapcsolva az egyházmegyei forrásokat lehetőség nyílik az eklézsiák piacképességének a lelkészi fizetésen túlmutató tényezőinek (pl. lelkészi szolgálat hívek általi megítélése, a hívek alkalmazkodóképessége, földesúri hozzáállás, felekezeti arányok) számbavételére is. Jelen tanulmány, mely a fentebb hivatkozott korábbi kutatási előzményekhez kíván kapcsolódni, összesen három forrást vesz górcső alá, melyek keletkezési idejüket tekintve a reformkorba esnek. Elsőként bemutatja az egyházigazgatási átszervezést közvetlenül megelőző klasszifikációt, melynek értelmezéséhez egy korban közel álló díjlevélgyűjteményt hív segítségül, ezáltal egy állósokaságot vizsgálva. Másod-sorban ugyanezt az osztályozást veti össze a sorban következő 1844. évi példánnyal az eklézsiák ágensi pénztárba történő több évtizedes befizetéseinek tendenciáin

– egy mozgósokaságon – keresztül. Végül, a harmadik forrás formabontó jellegét és az abból levont észrevételeket taglalja.

AZ 1820. ÉVI JÖVEDELMI OSZTÁLYOZÁS A LELKÉSZI DÍJLEVELEK TÜKRÉBEN

Jelenlegi ismereteink szerint a Bihari Egyházmegye legrégebbre visszanyúló jövedelmi rangsorolása a 18. század első harmadában készülhetett, és a lelkészek fizetését alapul véve sorolta az eklézsiákat négy klasszisba. Ezek létszáma a jövedelmek csökkenésével egyenes arányban nőtt: a legfelsőbe mindössze 7, a másodikba 11, a harmadikba 18, míg a legalacsonyabb kategóriába 24 egyházközség (a létszám csaknem 40%-a) tartozott. A beosztás a csoportok jövedelmi körülhatárolása és az egyes gyülekezetek neve mellett nem tartalmaz egyéb információt, így keletkezésének időpontja sem világos,⁸ e kérdés hipotézis alapú megválaszolása pedig különálló tanulmányt igényelne. A bizonytalan keltezés és az egyes gyülekezetek beosztását tekintve e korai osztályozást a későbbi klasszifikációktól való markáns eltéréséből kifolyólag jelen vizsgálati szinten csak a klasszisok száma és aránya szerint érdemes összevetni az 1820. évi példánnyal.

A fentiekből adódóan kénytelen vagyok az első ténylegesen átlátható, egységes klasszifikációra alapozni, amely – dacára annak, hogy az egyházmegyei látogatások bizonyos tényezőkön (parochiális földek, egyházközségi bevétel) keresztül korábban is figyelemmel kísérték az eklézsiák anyagi állapotát – az 1821. évi egyházigazgatási átszervezés küszöbéig váratott magára. Ezt elsősorban az egyházmegyei lelkészi gyámintézet 1819-ben kezdeményezett felállítása⁹ tette időszerűvé, de abban is kétségtelenül hasznosnak bizonyult, hogy a gyülekezetek anyagi potenciáljának (áttételesen akár lélekszámának) pontos ismeretében az egyes traktusokat az addiginál arányosabban alakíthassák át és szervezhessék meg. Bár a közgyűlési jegyzőkönyv csak 1821-ben rögzíti a kidolgozott osztályozást,¹⁰ az erre irányuló határozat már 1820. november 25-én megszületett az akkori egyházlátogatás eredményei alapján, amely azt is megállapította, hogy a segélypénztári befizetések összegyűjtése az esperes és a többi aktuális vizitátor, kezelése az egyházmegyei pénztárnok (tisztseg szerint nevesítve a nagyváradi prédikátor) feladata.¹¹

Az új beosztás merőben eltérő képet mutat a korábbival szemben. Noha a lelkészözségek számára nyújtandó eklézsiái befizetések terén szintén a prédikatori jövedelmet tekintették irányadónak, az osztályok számát háromra csökkentették, a gyülekezetek besorolásának osztályaránya pedig jelentősen megváltozott. Eszerint az egyházközségek csaknem fele (30) az első klasszis tagjaként 2 forintot, a másodosztályba sorolt 20 eklézsia 1 forintot, míg a harmadik kategória részét képező 21 (Les létrejöttével 22) egyházközség fejenként 40 krajcárt tartozott fizetni, ami az

egyházigazgatási átszervezésig összesen 45 forint évi bevételt jelentett (volna). A számokat tekintve az előzőhöz képest sokkal arányosabb besorolási rendszer született, ám az egyes osztályok jövedelmi határai nem kerültek kifejtésre. Az idézett forrás az egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvben lefektetett verzió, annak hivatalosabb, másrészt bővebb (+ jellel jelöli a bihari traktusban meghagyott eklézsiákat) és előremutatóbb volta (az 1829-ben önállóságot nyert Les¹² feltüntetése) miatt.

1. A Bihari Egyházmegye gyülekezeteinek gyámpénztári osztályozása (1820)		
Első Classis ¹³	Második Classis	Harmadik Classis
+ Henczida ¹⁴ + Bojt ¹⁵ + N[agy] Kereki ¹⁶ + K[is] Marja ¹⁷ + Bihar ¹⁸ + Szalárd ¹⁹ + Sáter ²⁰ + Csátár ²¹ + Püspöki ²² + Sz[ent] János ²³ + Bors ²⁴ + M[ező] Keresztes ²⁵ Sas ²⁶ + Furta ²⁷ + Zsáka ²⁸ + Csökmő ²⁹ Komádi ³⁰ B[erek] Böszörmény ³¹ Harsány ³² Ugra ³³ Zsadány ³⁴ M[ező] Gyán ³⁵ Geszt ³⁶ Sarkad ³⁷ N[agy] Szalonta ³⁸ Tenke ³⁹ Gyanta ⁴⁰ + M[ező] Telegd ⁴¹ + N[agy] Várad ⁴² + Ártánd ⁴³ N[ume]ro ⁴⁴ 30.~17.	+ N[agy] Szántó ⁴⁵ + K[is] Szántó ⁴⁶ + Tamási ⁴⁷ + Hodos ⁴⁸ + H[egy] K[öz] Kovátsi ⁴⁹ + H[egy] K[öz] Pályi ⁵⁰ + H[egy] K[öz] Ujjlak ⁵¹ + Vancsod ⁵² + Darvas ⁵³ Töld ⁵⁴ Apáti ⁵⁵ Okány ⁵⁶ Kötegyán ⁵⁷ Árpád ⁵⁸ Tárkány ⁵⁹ Belényes ⁶⁰ + Elesd ⁶¹ + Örvénd ⁶² + P[uszt]a Ujjlak ⁶³ + Száldobágy ⁶⁴ N[ume]ro 20.~14.	+ Nyüved ⁶⁵ + Pelbárhidja ⁶⁶ + B[erettyó] Sz[ent] Márton ⁶⁷ Homrok ⁶⁸ Szakáll ⁶⁹ Keresztúr ⁷⁰ Ant ⁷¹ Tamásda ⁷² Baj ⁷³ B[elényes] Ujjlak ⁷⁴ F[ekete] Tót ⁷⁵ Fenes ⁷⁶ Remete ⁷⁷ + N[agy] Rév ⁷⁸ + Kakuts ⁷⁹ + Telki ⁸⁰ + Pósalaka ⁸¹ + K[is] Jenő ⁸² + Fugyi ⁸³ + Vásárhely ⁸⁴ Sonkolyos ⁸⁵ + Less ⁸⁶ N[ume]ro. 21.~14.

Forrás: BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 340–341.

A fenti osztályozás alapját ugyan az 1819–1820. évi egyházlátogatás jelentette, a vonatkozó feljegyzésekben csak az eklézsiák anyagi javainak vázlatos összefoglalója szerepel, míg a lelkészek tényleges jövedelme nem.⁸⁷ Zilahi József segédesperes e célból 1823-ban külön kötetet nyitott meg, ami a leválasztott gyülekezetek adatait már nem tartalmazza (azok díjleveleit ugyanezen évből nem sikerült teljes körűen összegyűjteni), és saját eklézsiáját (Nagyvárad) is kihagyta belőle,⁸⁸ a klasszifikáció idejéhez viszonyított frissessége miatt mégis erre lehet leginkább – az azt megelőző időszakra kissé anakronizálva – alapozni. A 2. ábra részben ez, részben az 1823. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv alapján készült. Fontos módszertani kiegészítő, hogy a stólaris bevétel kiszámítására szolgáló demográfiai adatok az 1822-es állapotot tükrözik, ami kényszerű kompromisszum, hiszen az egyes díjlevelek néhány kivétellel az 1823 első hónapjaiban esedékes vizitáció során kerültek rögzítésre, a Szent György-naptól Szent György-napig terjedő szolgálati évhez azonban néhány gyülekezeti anyakönyv meg nem léte miatt nem lehetne teljes körűen igazodni. A vizitációs iratokban olvasható népmozgalmi számadatok az egyes matrikulák 1822. évi számadatai tükrében olykor felülbírálatot igényeltek. A temetési rovatokban látható zárójeles számok a prédikációs halottakra utalnak, szeparációjukra pedig azért van szükség, mert az énekszavas temetéseket a lelkész munkájába bekapcsolódó iskolamester bonyolította le, amiért maga kapott stólát. Bár a tanításos szertartást sem minden esetben a prédikátor végezte,⁸⁹ az anyakönyvek ekkor még ritkán tüntették fel a temető egyházi személy kilétét, ezért kénytelen voltam a prédikációs halottakat lelkészi munkának és stólabevételnek elkönyvelni. Azon gyülekezetek esetében, melyeknek matrikulái a vonatkozó időszakból nem maradtak fenn vagy lappanganak (pl. Bihar, nagyváradi 1820–1839-i esketési), hiányosak (pl. Szentjános,⁹⁰ Magyarkakucs)⁹¹ vagy sérültek (pl. Csökmő), fiktív aránybecslést végeztem a megismerhető eklézsiák éves temetési arányszámai alapján. Eszerint az esetek 34,09%-ában lehet szó papi temetésről.⁹² Előfordult, hogy ugyanazt a halottat két helyen is bejegyezték, pl. az 50 éves mezőtelki Beretz(ki) Jánost Fugyivásárhelyen érte a hirtelen halál, és mivel ott temették el, az otthoniak már csak az emlékére kért prédikáción vigasztalódhattak.⁹³ Az is megesett, hogy a parókus lelképásztor távollétében másnak kellett ellátnia a szolgálatot, így került sor a Hegyközújlakon elhunyt 74 éves Szüts Mihály jákóhodosi prédikátor általi eltemetésére,⁹⁴ aki telki kollégájával ellentétben nem örököltette meg saját eklézsiája anyakönyvében a másutt végzett szolgálatot,⁹⁵ mégis neki kell tulajdonítani a stólát. A kapcsos zárójelben feltüntetett búcsúztatással járó ceremóniákért az általános szabályzatnak megfelelően dupla stólát számítottam. Amely földtípusoknál a szántások számán kívül nincs további kiegészítés, ott az eklézsia munkavállalása teljesként értékelendő.

Forrás: BML, fond 143, inv. 276, reg. 592, f. 2–47.; dos. 11/1822–1851, f. 18–27.; fond 32, inv. 87, reg. 34. Élesd (Aleşd) / Református / Születések, halálozások 1805–1855, házasságkötések 1806–1855. f. 4, 25, 60.; reg. 158. Bors (Borş) / Református / Születések, házasságkötések, halálozások 1815–1838. f. 38.; reg. 218. Hegyközkovácsi (Cauaceu) / Református / Születések, halálozások 1800–1839, házasságkötések 1801–1839. f. 70.; reg. 253. Hegyközsátár (Cetariu) / Református / Születések, házasságkötések, halálozások 1807–1839. f. 89.; reg. 440. Fugyi (Fughiu) / Református / Születések, házasságkötések 1780–1836, házasságkötések 1780–1830, halálozások 1786–1830. f. 29.; reg. 518, f. 85.; reg. 550. Köröskisjenő (Ineu de Criş) / Református / Születések, házasságkötések, halálozások 1773–1834. f. 61.; reg. 730. Nagyvárád (Oradea) / Református / Születések, halálozások 1820–1838. f. 6–9, 63–65.; reg. 819. Nagyvárád – Biharpüspöki (Oradea – Episcopia Bihor) / Református / Halálozások 1809–1838. p. 53–55.; reg. 860, f. 51.; reg. 926. Pósalaka (Poşoloaca) / Református / Születések, házasságkötések, halálozások 1810–1829. f. 18.; reg. 1056. Szalárd (Sălard) / Református / Születések, házasságkötések, halálozások 1791–1838. f. 91.; reg. 1074. Hegyközszáldobágy (Săldăbagiu de Munte) / Református / Születések, halálozások 1802–1840, házasságkötések 1802–1839. f. 25.; reg. 1188. Siter (Şișterea) / Református / Születések, házasságkötések, halálozások 1756–1830. f. 93.; reg. 1242. Paptamási (Tămăşeu) / Református / Születések, házasságkötések, halálozások 1795–1839. f. 119.; reg. 1279, f. 40.; reg. 1290. Mezőtelegd (Tileagd) / Református / Születések 1800–1834, halálozások 1806–1839. f. 51–52.; reg. 1362. Pusztáújlak (Uileacu de Criş) / Református / Születések 1768–1822, házasságkötések 1768–1821, halálozások 1769–1825. f. 94–95.; reg. 1367, f. 79.; reg. 1375. Örvénd (Urvind) / Református / Születések, házasságkötések, halálozások 1770–1830. f. 64.; reg. 1383. Rév / Református / Születések 1822–1836, házasságkötések, halálozások 1822–1835. f. 15.; FamilySearch – Hungary Reformed Church christenings: COLLECTION RECORD, 1624–1895: Anyakönyvek / Református Egyház, Ártánd – Kereszteltek 1764–1895 Házasultak 1765–1791, 1797–1895 Halottak 1765–1790, 1797–1895. 117.; Berettyószentmárton – Kereszteltek 1797–1895 Házasultak, halottak 1809–1895. 13.; Mezőkeresztes (Bihar) – Kereszteltek 1766–1851 Házasultak 1767–1852 Halottak 1772–1851. 283.; Bojt – Kereszteltek 1765–1895 Házasultak 1772–1895 Halottak 1771–1895. 112–113.; Csökmő – Kereszteltek, házasultak, halottak 1758–1879. 139.; Darvas – Kereszteltek, házasultak, halottak 1770–1895. 74–75.; Furta – Kereszteltek, házasultak, halottak 1765–1895. 206–207.; Kismarja – Halottak 1803–1895. 65–66.; Nagykeréki – Kereszteltek, házasultak, halottak 1741–1895. 255–256.; Told – Kereszteltek, házasultak, halottak 1783–1895. 35–36.; Váncsod – Kereszteltek, házasultak, halottak 1756–1895. 227.; Zsáka – Kereszteltek, házasultak, halottak 1766–1858. 244–245.

[illegible]

Gyűjtőhely (telek neve)	Idősk. Ágy	Ágylap	Természet [utatás ágyonként]	Ágylapok [fűszár]	Ágylapok [természet]	K	E	T	Szobák [bevetel]	Bérlők [pénz]	Egyéb [utatás]	Megjegyzések [utatás]	Vélemény [utatás]
Hegyközpont (Derecske József)	810	130	200m vízszint helyett 30m vízszint	200m + 500m 400m + 500m 200m + 500m	56	14	23	56	76	100m vízszint helyett 100m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint
Hegyközpont (Derecske József)	485	91	56m	56m	23	3	7	12	33	100m vízszint helyett 100m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint
Hegyközpont (Derecske József)	585	146	200m vízszint helyett 100m vízszint	200m + 500m 400m + 500m 200m + 500m	28	4	8	20	20	100m vízszint helyett 100m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint
Hegyközpont (Derecske József)	768	167	168m	168m	39	6	18	37	83	100m vízszint helyett 100m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint
Hegyközpont (Derecske József)	375	60	100m vízszint helyett 100m vízszint	100m vízszint helyett 100m vízszint	23	7	4	40	67	100m vízszint helyett 100m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint
Hegyközpont (Derecske József)	1649	359	171m	171m	68	18	43	120	197	100m vízszint helyett 100m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint
Hegyközpont (Derecske József)	428	94	34m	34m	21	3	12	21	74	100m vízszint helyett 100m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint
Hegyközpont (Derecske József)	147	30	34m	34m	7	4	2	20	20	100m vízszint helyett 100m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint
Hegyközpont (Derecske József)	2140	400	60m	60m	94	20	49	109	152	100m vízszint helyett 100m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint
Hegyközpont (Derecske József)	862	150	34m	34m	36	18	28	36	36	100m vízszint helyett 100m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint
Hegyközpont (Derecske József)	310	75	540m (13.5m)*4	540m (13.5m)*4	20	4	11	24	79	100m vízszint helyett 100m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint
Hegyközpont (Derecske József)	1150	180	11.3m	11.3m	58	18	23	69	103	100m vízszint helyett 100m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint
Hegyközpont (Derecske József)	403	74	16.2m	16.2m	17	4	11	21	41	100m vízszint helyett 100m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint	30m vízszint helyett 30m vízszint

Gyűjtő és (elválasztás)	Időpont	Árnyék	Termék és juttatás megnevezése	Árnyékterület [km²]	Árnyékterület m²/ha	K	E	T	Szobrász helye	Belső helye	Építési leírás	Használat	Működési leírás	Védelem
Nagyváradi (Zilah József sejtek)			110° buza és alacsony, sz. szélesség 4,1		206	142 (36) {3}				143 Ft 40x				
Nyírségi (Zilah József)	418	68	110° buza -10, cs szélesség 4,1	68 Ft + 5,1 Ft 30x - 27 Ft 1,2x	58 Ft buza és alacsony, sz. szélesség 4,1	12	3	5	14 Ft	82 Ft	12x tűzifa, 40x	11x föld 36x szántás, kender- kenderföld szántás, 40x		
Ortodox (Kovács József)	640	169	110° buza -10, cs szélesség 4,1	70 Ft 25x + 100 Ft szélesség 4,1	159 Ft buza és alacsony, sz. szélesség 4,1	23 65 Ft 25x				238 Ft	6x szánta, 2x mész, 10x Im 6	3x buza, 2x föld, 1x kenderföld (3x buza, 2x föld, 1x kenderföld szántás, 2x vésés) **, 4x szőlő, kenderföld		
Papamási (Péter István)	676	142	10° buza, alacsony	88 Ft 45x	142° buza, alacsony	12	8	3	30 Ft	119 Ft	14x tűzifa, 100x nád	16,5x kenderföld, 4x kenderföld szántás, 3x kenderföld szántás, 4x kenderföld szántás, 3x		
Pelbáthi (Bibai István)	380	68	10° buza, cs szélesség 4,1	12x	68° buza, alacsony	21	3	9	10 Ft	53 Ft	20x tűzifa, 12x fa	10x buza vésés		
Pöstyösi (Kovács József)	270	52	10° buza, cs szélesség 4,1	12x	15	8	7	3	27 Ft	12x	4x buza, 10x nád	10x buza vésés		
Püspöki (Kovács József)	222	478	10° buza, cs szélesség 4,1	88 Ft + 6 Ft szélesség 4,1	93	23	(2)	127 Ft	218 Ft	120 m²	3x buza, 1m 50, 30x fűgagyi, 120 m²	12x szőlő, 3x föld 20x 43, 12x szőlő fűgagyi, 12x szőlő, 12x szőlő, 12x szőlő		
Püspöki (Kovács József)	465	95	30x + 17x buza és szélesség 4,1	47 Ft 30x + 50 Ft	59° buza, cs szélesség 4,1	16	3	7	4	19 Ft	60 Ft	2x vésés, kenderföld szántás*, kenderföld szántás		
Rév (Ilvics Lajos)	368	52	40x	11° buza és kiderő, sz. fa	52° buza és kiderő, sz. fa	22	3	5	20x	58 Ft				
Sier (Kovács István)	602	150	17x must és szélesség 4,1	≤50 Ft	≤57° must, 150° búza, ≤55° fű, ≤50° must	37	7	3	34 Ft	*109 Ft	20x	1x kenderföld szántás, 30x vésés szántás, szőlő, kenderföld szántás		
Skand (Ilvics János)	1712	390	7x és 13x vácsoni helyett	50 Ft + 53 Ft	390° buza 23x buza, 11° alacsony	81 132 Ft	132 Ft	182 Ft	20x	20x	4x szánta, 2x tűzifa, 1x vácsoni helyett	1x kenderföld szántás, 1x kenderföld szántás		

2.1–3. *Lelkészi díjazás a díjlevelek és a népmozgalmi adatok tükrében (1823)*

JEL- ÉS RÖVIDÍTÉSMAGYARÁZAT (2.1–3. ábra)

* ha a prédikátor szerez magának

** prédikátor vetőmagjával

*3 prédikátor művelteti

* előző kettő együtt

*4 speciális kitétel: jószágos özvegy(asszony); orsós asszony; különös/egész telkes gazda; gyalog ember; feleséges fiú; akinek öröksége és kaszálója / szőlője / marhája van/nincs; feleséges fiú + akinek nincs kaszálója

*5 annyiszor/amikor a lakosok maguknak szoktak

*6 késedelmével arányosan

-> következő évben

fekete keret – özvegyek mindennek a felét fizetik

feltételes/vagylagos szolgáltatás; fixumból számított fiktív fejadó/hipotetikus átlagolás

$n[x, y] = nx, ny$

comp = competáló; cs = cseber; csi = csille; E = esketés; e = elegendő; em = embermíves; ev = embervágó; f = font; Ft = forint; ford = forduló; i = icce; k = köből; K = keresztelés; ka = kapaalj; kcs = kis cseber; ké = kéve; kn = kanná; köv. = következő; la = láncaja; lp = lelkipásztor; m = mázsa; ök = öreg köből; n = napi; nv = nagy véka; öv = öreg véka (42i); p = porció; phu = parochiális ház után; pm = pozsonyi mérő (0,5k); pv = pozsonyi véka (0,25k); r = rész(let); s = sessio; sz = szekér; T = temetés; v = véka; vo = vonó; xr = krajcár

A papok és tanítók díjazása számos elemből tevődött össze. A természetben nyújtott szolgáltatások és az eklézsia javára végzett munka sokfélesége és minőségi eltérései miatt elsősorban a készpénzmennyiségekből lehet kiindulni,⁹⁶ bár előfordult, hogy egy alacsonyabb klasszisba sorolt egyházközség tetszetősebb összeget biztosított egy magasabb osztályú társánál. E látszólagos anomália megértése a nehezebben kvalifikálható természeti juttatások áttekintését igényli⁹⁷ (2.1–3. ábra) – annál is inkább, mert a korban a szükségeshez képest kevés pénz állt rendelkezésre, így számolni kell azzal, hogy a helyi viszonyok között csekélynek tűnő készpénzmennyiséget a vegyes adózás természetbeli elemei kompenzálták.⁹⁸ A naturáliák tisztánlátását számos egyedi jellegzetesség,⁹⁹ ködös,¹⁰⁰ nem egyértelműen számszerűsítő¹⁰¹ vagy szubjektív megfogalmazás,¹⁰² olykor felfüggesztő feltétel bonyolítja.¹⁰³ Az összehasonlítás nehézsége és a szolgáltatások nagyfokú változékonysága¹⁰⁴ miatt jelen fejezet csak az 1823-as állapotok felmérésére vállalkozik.

A készpénzfizetés mértéke egyes helyeken fix összeg volt, másutt ágyszám alapján változott. A megadott értékek (rajnai forintban és krajcárban történő) egységesítésével kapott összegek nem feltétlenül egyezhettek a lelkészek által ténylegesen kézhez kapott pénzmennyiséggel, hiszen számos gyülekezet lehetőséget nyújtott az egyes naturáliák más naturáliákkal vagy pénzzel történő helyettesítésére, ami azokat a híveket érintette, akik nem rendelkeztek pl. a szekér fa behordásához szükséges marhaállománnyal vagy a musthoz elengedhetetlen szőlővel (pl. Hegyközújlakon egy szekér fát 6 icce musttal vagy 1 rajnai forintnak megfelelő összeggel lehetett

helyettesíteni). Az élesdi, kisjenői, nyüvedi és pósalakai díjlevél azt is rögzíti, hogy a prédikátort mekkora összeggel kell kárpótolni, ha a földdel nem rendelkező gazda Szent Mihály-nap utánra vagy „nagyon későre” halasztaná a szénapénz kifizetését. Mindemellett az ágybérszám alapú összegek is csak hozzávetőlegesnek tekinthetők, hiszen nem tudni pontosan, hány nőtlen adózó legény, özvegy vagy orsóval élő asszony élt a gyülekezetekben, akik méltányosságból kevesebbet fizethettek a többieknel. Nem utolsósorban az is fontos szempont, hogy az adott egyházközség tagjai mennyire megbízhatók, azaz megfelelően (időben, tételesen stb.) teljesítik-e a konvencionális szolgáltatásokat vagy a stoláris fizetséget, törlesztik-e a prédikátor irányában keletkezett esetleges tartozásaikat, kellő részletességgel és lelkiismeretességgel vezeti-e a gondnok a számadásokat és egyáltalán sikeres-e a gyülekezet, illetve a belső személyek gazdálkodása.¹⁰⁵

A lelkész pénzbevételeinek másik alappillére a stoláris szolgáltatásokért kapott fizetség volt, melynek tényleges összege a vizitációkor rögzített demográfiai adatokból és az anyakönyvek vonatkozó évi keresztelési, esketési és temetési bejegyzéseiből számítható ki. Az egyházkerület az egységes stóladíjakat a napóleoni háborúk által előidézett pénzromlás¹⁰⁶ és az egyháziak ezt övező elégedetlensége miatt 1807-ben megkészszerzte. Ettől fogva egy keresztelés 20 krajcárba, egy esketés és egy temetés 2–2 rajnai forintba került (megkülönböztetett ceremóniáért további duplázás járt), míg egy anyakönyvi kivonatért 1 rajnai forintot kérhetett a prédikátor.¹⁰⁷ A stólamegoszlás a korabeli népmozgalmi törvényszerűségeket képezte le, hiszen általában a tételenként legkevesebbet fizető keresztelesek száma volt a legnagyobb, míg esketésekből volt a legkevesebb, a temetéseken pedig az iskolamesterrel „osztozott” a lelkipásztor. Utóbbi tényből az is leszűrhető, hogy a magas halálozás nem feltétlenül jelenti a lelkész egyenesen arányos mértékben megugró stólabevételét, miközben az alacsony mortalitás általában együtt jár a szerény stólahozammal (2.1–3. tábla). A központi szabályozástól a bihari traktus átszervezés után is megmaradt gyülekezetei közül csak hárman tértek el. Közös jellemzőjük, hogy az esketést és a temetést csak vonás forintban fizették, Fugyi és Mezőtelegd azonban a matricularis extractusért is 2 vonás forintot adott, utóbbi pedig a keresztelés terén is nagyvonalúbbnak (1 vonás forint) mutatkozott. A normától egyedül Kismarja tért el összességében negatívan: 30 krajcárt adott kereszteleseknél, de a vonás forintban fizetett többi stóla miatt 26 krajcárral veszteségesebb volt a kánonban szereplőnél, ami 1823-ban 35 rajnai forint 28 krajcár kiesést jelentett. A gyülekezet lelkipásztora ezzel együtt is az ötödik legnagyobb stólabevételt könyvelhette el az egyházmegyében (ez az észrevétel normál díjszabás esetén is megállná a helyét), az alapból biztosított készpénz mennyisége pedig mindössze Hegyközsáton, Örvenden és feltételesen Siterben volt kedvezőbb úgy, hogy Posta János a nádjárandóság pénzben fizetése esetén már meg is előzte csatári kollégáját, Örvénd prédikátora egy püspökségi végzés

értelmében hatalmas summa szénapénzt kapott,¹⁰⁸ a kimagasló siteri juttatás pedig tulajdonképpen fikció, hiszen csak akkor valósulna meg, ha senkinek nem lenne szülője a hívek közül. A siteri pap mellett a hegyközüjlakinak sem biztosítottak alapból készpénzt (ebből kifolyólag a kettejük esetében a 0 forint és az ominózus naturália teljes pénzre váltásának középértékét adtam össze a stólával), ott a két kanna mustot 24, az egy szekér fát 9 krajcárral helyettesíthette a borral vagy marhával nem rendelkező egyháztag. (Figyelemre méltó, hogy a siteri lelkész 25 icce must helyett kapott 1 rajnai forintot, míg az újlaki 40-ért. Ez is jó példa arra, hogy az azonos nemű naturáliák minősége és ezáltal értéke helyenként különbözött, nehezítve ezzel a parókiák piacképességének összehasonlítását.) Mindez jól szemlélteti, hogy miért volt a korabeli lelkész az egyházi felsőbbségek rosszállása ellenére arra kényszerülve, hogy maga is gazdálkodjon, kereskedjen.¹⁰⁹ Az 1823-as bihari és az 1830-as békési fixumok összehasonlítása tetemes különbségekre tapint rá, hiszen a vizsgált egyházmegye elitje e téren legfeljebb Dobozzal, Gyulával és Vésztővel (127 rajnai forint 30 krajcár) versenyezhetett, míg a bihari léptékkal meg nem közelített lakosságszámú Békés, Hódmezővásárhely, Makó, de még a kb. másfélezres Debelyácsa is ezen összegek többszörösével traktálhatta lelkipásztoraikat.¹¹⁰

Az alapjövedelem mértéke ugyanakkor nem determinálja feltétlenül a lelkész anyagi helyzetét és a gyülekezet rangsorolására sem mindig lehet belőle logikusan következtetni. Az elsőosztályú borsi eklézsia gyertyapénzzel együtt is csak a magyarkakucsi pénzjuttatás másfélszeresét kínálta prédikátorának, azonban a befolyt stólapénz népmozgalmi okokból csaknem a kakucsi érték hatszorosára rúgott. Kakucs után a legszerényebb alapjövedelmet a nagyszántói lelkipásztor kapta, akinek stólaris bevétele is hasonló összegű volt. A legtöbb stólapénzt 1823-ban az esperesi hivatalt viselő szalárdi pap gyűjtötte be, ami annak volt köszönhető, hogy itt volt a legmagasabb a házasságkötések és (Nagyváradot leszámítva) a prédikációs temetések száma; ezzel a mezőnyben középszerűnek tekinthető alapjövedelme több mint kétszeresére tett szert. Varga János mezőkeresztesi lelkész hiába regisztrálta a második legtöbb (a szalárdi szám másfélszeresét kitevő) keresztelest az egyházmegyében, a kevesebb esketés és prédikációs temetés miatt stólaris bevétele meg sem közelítette Illyés Jánosét. Szintén 100 forintot meghaladó stólahozamot könyvelhetett el Bihar és Püspöki prédikátora, akik magas alapjövedelmüknek köszönhetően nem csak több készpénzt forgattak az adott évben, mint előbbi szolgatársaik, de esetükben ez még a 200 forintot is meghaladta. Utóbbit a kismarjai Posta János csak abban az esetben mondhatta el magáról, ha a nád-szolgáltatás helyett is készpénzt kapott. Nagyvárad vonatkozásában a konvenciók kötet és az anyakönyv hiányossága miatt csak a keresztelesek és temetések száma rekonstruálható, az ezekből befolyt összeg azonban már önmagában túlszárnyalta jópár elsőosztályú eklézsia prédikátorának éves készpénzbevételét. Egyes helyeken

a fixum vagy ágybérből származó pénz jelentősen meghaladta a stólák összegét (a Debreceni Egyházmegyében ez volt az általános):¹¹¹ a paptamási lelkész a bihari és mezőtelegdi eklézsiát megszégyenítő ágypénzét mintegy harmadannyi stóával tudta kiegészíteni, a nyüvedi fixumhoz képest pedig traktuális szinten is rendkívül alacsonynak hat az ott jelentkező, a kakucsival szinte egyező értékű stólaris jövedelem. A két készpénzfaktor ugyanakkor számos egyházközséget illetően kiegyenlített: 5 forint alatti eltérés tapasztalható Darvas, Fugyi, Kakucs, Telegd, Nagyszántó és Told esetében.

Noha az egy ágybéralapra jutó személyek száma Biharban is hasonló (5,2) volt, a házaspárok számán alapuló ágyszám Rácz István debreceni traktusra vonatkozó megállapításával¹¹² ellentétben nem mindig állt arányban a lakosságszámmal (vö. Furta és Nagykereki vagy Váncsod és Hegyközcstár helyzetét), és a besorolás sem feltétlenül alkalmazkodik ezekhez a számadatokhoz. Jelentős lélekszámbeli különbségek tapasztalhatók az azonos ágymennyiséget nyilvántartó eklézsiák között is. A 602 fős Siterben, a 780 fős Hegyközpályiban és a 862 fős Mezőtelegden egyaránt 150 ágyat tartottak nyilván, és a 74–74 ágygal bíró Nagyszántó és Told lélekszáma között is több mint száz, a 232-es ágyszámú Szentjános és Váncsod esetében több mint 300 főnyi eltérés tapasztalható. Az első klasszis legalacsonyabb lélekszámú eklézsiáját, Sitert hat másodosztályú egyházközség és a harmadosztályú Berettyó-szentmárton (767) is maga mögé utasította, akárcsak az első osztályban legkisebb ágyszámmal (121) rendelkező Ártándot (622). Ugyanebben a klasszisban Ártánd, Bors, Szentjános és Zsáka nem tudott 100 rajnai forint fölötti költségvetést biztosítani lelkészének (mint láttuk, ez Siterben sem volt garantált). 800-as lélek- és 180-as ágyszám felett egy gyülekezet általában az első kategóriába esett, az egyetlen kivétel a másodosztályban messze kiugró adottságokkal rendelkező Váncsod volt, amely kilenc, illetve tíz elsőosztályú eklézsiát is megelőzött. A másodosztályban szolgáló prédikátorok majdnem fele szintén 100 rajnai forintot meghaladó költségkeretre tett szert (egyedül Örvénden volt 200-nál magasabb), a többiek jövedelme 40–90 forint közötti tartományban mozgott. A harmadrangú egyházközségek halmazában legmagasabb ágy- és lélekszámú Szentmárton tíz másod- és egy elsőosztályú eklézsiát ért utol, meghaladva a másodosztály végén kullogó Nagyszántó és Told népesség- és ágyszámának összegét, ezáltal lekipásztora, Kápolnási Mihály több pénzt keresett, mint említett kollégái, de már ő sem gazdálkodhatott 100 forintból. E két gyülekezetéhez hasonló mutatókkal rendelkezett a harmadosztályú Mezőtelki is, ahol Szűts József szintén nagyobb ágybér- és stólabevétellel sáfárkodhatott, mint Makó Sándor vagy Simay Mező István. A 74-nél kevesebb ágygal bíró eklézsiák egységesen a legalsó osztályba tartoztak, és két kivétellel a 400 lakost sem érték el. Bár fixumok és ágybérek terén a legtöbben számos másod- és egy-két elsőosztályú gyülekezetet is maguk mögött tudhattak, stólapotenciál tekintetében már csak a

másodosztály alsó mezsgyéjén mozgó egyházközségekkel vehették fel a versenyt; prédikátoraik gyakran 25 rajnai forint alatt kerestek. A nagyváradi díjlevél és népeségi adatok ismeretének hiányában elmondható, hogy a legmagasabb lélek- (2224) és ágyszámmal (478) Püspöki, míg a legalacsonyabbal Magyarakucs rendelkezett (147–30), s bár utóbbi valóban a legkisebb büdzsét tudta felmutatni, a legtöbb pénzt nem a püspöki, hanem az örvéendi lelkész gyűjtötte be.

A legalacsonyabb ágybért Örvénden kellett fizetni (25 krajcár), Fugyivásárhelyen, Nyüveden és Siterben pedig a legmagasabbat (1 rajnai forint). Ez a kiadás elsősorban az egyháztagok számára volt érezhető, a lelkész szempontjából elég csálóka kilátást jelentett. Az örvéendi prédikátornak az ágybérből alig származott több bevétele, mint a kétharmadnyi lakosságú, csaknem harmadannyi ágyat számláló Nyüved papjának, ezt a jelenséget azonban a demográfiai tényezők is ellenpontozták, hiszen Kováts József több mint négyszer annyi stólat szerzett, mint Zalányi Ferenc, Mogyorósi Imre vásárhelyi lelkész összbevétele pedig alig érte el az örvéendi ágybérhozamot. Másrészt Kovátsnak a 100 rajnai forinos szénapénz is az elsőosztályú eklézsiák lelképásztoraival vetekedő éves költségvetést biztosított. Még szembevetőbb a különbség a legalacsonyabb fix összegeket (20–20 rajnai forint) kínáló hegyközpályi és a feleakkora lakosságú és ágyszámú nagyszántói gyülekezet esetében, előbbi népmozgalmi túlereje viszont a stólákban egyértelműen megmutatkozik. A siteri ágybér kétélű voltát szükségtelen újból hangsúlyozni, viszont érdemes kitérni a fixumban nyújtott készpénzmennyiség ágyankénti megoszlására. Általánosságban megállapítható, hogy az elsőosztályú gyülekezetek az alapjövedelem-juttatást részesítették előnyben az ágybéres kifizetéssel szemben. Ez a gyakorlat úgy eredményezett látszólag mutatóss összegeket, hogy az egyházközség tagjaira fejenként kisebb pénzügyi terhet rótt. Ebből adódóan az alacsony örvéendi ágybérnél csekély kivétellel az összes elsőosztályú vagy az örvéendi népmozgalmi helyzetnél kedvezőbb számokkal rendelkező eklézsia kímélőbb fejadóval számolt, még ha néhány esetben a pap valamely költségét külön is finanszírozta. Mindössze Mezőtelegd (34 krajcár) és a másodosztályú Hegyközszáldobágy (56 krajcár, de szénaváltsággal együtt) fixuma kalkulált az örvéendinél magasabb ágybérrel, miközben számos előkelő gyülekezet 10 krajcár alá (Mezőkeresztes mindössze 6-ra) takarékosította a hívek pénzbeli hozzájárulását! Ez a jelenség ugyanakkor kevésbé a nagyobb közösségek szűkmarkúságát, mint inkább az előre várható stólaris bevétellel és a természetbeni juttatásokkal való számolást bizonyítja.

Érdemes röviden kitérni a nem monetáris szolgáltatások szerepére, összehasonlító kutatásának problematikájára is. A mindennapi megélhetéshez szorosan kapcsolódó természetbeni juttatások mibenléte nagyban függött a gyülekezetnek otthont adó település földrajzi-gazdasági adottságaitól, termelői karakterétől. Példának okáért a Bihari Egyházmegyében a Hegyköz szőlőtermő jellege¹¹³ miatt

a bor- és mustadó elterjedtebb volt a debreceni traktusban domináló mézszolgáltatásnál, de a tej- és vajnaturália itt is sokhelyütt előfordult.¹¹⁴ A siteri és hegyközújlaki must értékének előbbi összevetése rátapint a minőségi különbségre, ami más eklézsiák más terményeire vonatkozóan is előállhatott, ám azokat források hiányában és a kortárs szubjektív megélésével kalkulálva nem lehet teljességgel feltérképezni. Az egyes mértékegységek harmonizációja elé a földingatlanok esetében felmerülő sokféle standard, valamint a gabonafélék tárolására használt véka típusának, méretének helyenként eltérő értelmezései érzékeny akadályokat gördítenek, ráadásul a helyben használt véka és kanna icceméreteit sem rögzítették mindenütt. A földek mennyiségi tényezőinek összehasonlítása már csak azért sem végezhető el megfelelően, mert sokhelyütt csupán az érintett földdel kapcsolatos munka mennyiségét (pl. háromszori szántás) foglalták díjlevélbe, míg a terület nagyságát nem. (Ez azokra a földekre utalhat, amit a lelkész válthatott meg a földesúrtól, ha a gyülekezet által alapból biztosított föld termésén túl többre vagy másra is volt szüksége.) Hasonló fejtörést okoznak a prédikátor életének könnyítését célzó munkajáradékok is, mert bár a mezőgazdasági tevékenység alapvetően mindenütt érvényes komponensekből (pl. vetés, kaszálás) épült fel, ezek gyülekezetre háruló része, tényleges teljesítettsége ugyancsak helyenként változott (2.1–3. ábra). Mindebből kifolyólag tanulmányom nem vállalkozik a természetbeni és munkaszolgáltatások komparatív vizsgálatára, a korábbi kutatásokra támaszkodva néhány tényezőt illetően mégis tehető némi összehasonlítás. Szembetűnő különbség, hogy a debreceni traktusban általában az eklézsia szolgáltatta a vetőmagot, a bihari egyházvidék gyülekezeteinek közel fele (18) azonban a prédikátorra hárította azt. Ebből az a következtetés vonható le, hogy a bihari lelkészek alapvetően kisebb terménynyereséget takaríthattak meg, mint Debrecen környéki kollégáik. Ez a szakadék még tovább tágul annak figyelembevételével, hogy a Rácz által kutatott egyházmegye szántó- és kaszálógazdálkodásának minden munkafolyamatát kivétel nélkül a hívek teljesítették, miközben bihari szomszédjaik válláról gyakran nem vették le az összes termelési teendőt, a lelkipásztorok szűk negyede (9) pedig saját maga művelte (tte bizonyos) földjeit.¹¹⁵

Jelen fejezet számos további kérdést vet fel a gyülekezetek működése, gazdálkodása kapcsán, melynek megválaszolását a források szűkszáva vagy csupán részleges rendelkezésre állása hiúsítja meg: mekkora volt a nyereségesen vagy veszteségesen gazdálkodó eklézsiák (lelkészeinek) traktusbeli aránya,¹¹⁶ a kellő időben és minőségben teljesültek-e a szolgáltatások (azaz megvalósult-e az írott forma a gyakorlatban is). Kutatásom a klasszifikációs elhatárolások feltárása érdekében elsősorban az anomáliának tűnő jelenségek monitorizálását és a mögöttes indokok kifürkészését tekinti céljának. Példának okáért nehezen érthető a váncsodi egyház másodosztályi besorolása, hiszen a korábban felsoroltak mellett tekintélyes méretű

földállománnyal rendelkezett, legalább hat elsőosztályú gyülekezetnél kínált több készpénzt papjának, akinél Örvénd mellett csak kevés egyházközség prédikátora kereshetett több pénzt a másodosztályban. Szintén a földkérdés irányából tűnik kitapogatandónak, hogy Nagyszántót miért nem a harmadik klasszisba sorolták, hiszen a fixum, stóla és természeti juttatások (kivált búza) terén is kifejezetten visszafogott adottságokkal rendelkezett. A sorból kilógó gyülekezetek gazdasági életének alaposabb megismeréséhez helytörténeti mélyfúrások lennének célszerűek, ami a jövőbeli kutatások feladata. Jelen tanulmány az 1823-as lelkészjövendelmi állósokaság vizsgálatából kapott eredményeket továbbiakban egy másik egyházmegyei forráscsoporttal árnyalja, mintegy mozgósokaságként véve górcső alá a két osztályozás között eltelt évtizedet.

ÚJ OSZTÁLYOZÁS AZ ÁTALAKULT BIHARI EGYHÁZMEGYÉBEN ÉS AZ ÁGENSI ADOMÁNYOK HELYI, ILLETVE CSOPORTOS TENDENCIÁI (1822–1844)

Jóllehet az 1820. évi osztályozás az egyházmegyei özvegy- és árvapénztár évi tagdíjainak szabályozására készült, az alapítványozó tisztviselők kezdeményezése a lelkészek vonakodó részvétele miatt mintegy két évtized alatt holtpontra jutott („tsirátlanul el rothadt”). Ebből kifolyólag 1844-re új, a bihari lelkészi kar által egyöntetűen elfogadott tervezet született, amely frissítette az eklézsiák besorolását is. Az egyházigazgatási átszervezést leszámítva 1820-hoz képest mindössze annyi változott, hogy a másodosztályú Örvénd, Paptamási és Váncsod a felső, míg a harmadosztályú Berettyószentmárton és Pelbárhida a középső klasszisba lépett elő, az időközben létrejött vármegyei rabok közösségét¹¹⁷ pedig ugyancsak az első osztályba sorolták be. A Hencida 1821–1822-es debreceni esperességhez csatolásával¹¹⁸ és Les utólagos beosztásával kialakult lépcsőzetes kiegyensúlyozottság (17–14–11) így az első klasszis irányába mozdult el, hiszen oda majdnem ugyanannyi egyházközség tartozott, mint a többi osztályba egyszerre. Az elsőrangú eklézsiák papjai 5, a másodosztályúak 3, míg a harmadvonalbeliek 1 vonás forint évi befizetésével tartoztak,¹¹⁹ ami évente összesen 130 rajnai forint 3 krajcárt jelentett.

3. A Bihari Egyházmegye gyülekezeteinek gyámpénztári osztályozása (1845)		
Első Osztály	Második Osztály	Harmadik Osztály
Ártánd	Darvas	Fugyi
Bihar	Élesd	Kakucs
Bors	J[ákó] Hodos	Less
Bojt	H[egyköz] Kovácsi	Nagy Rév
Csatár	H[egyköz] Pályi	Nyüved
Csökmő	Pelbárhida	Pósalaka
Furta	Száldobágy	Telki
N[agy] Kereki	Kis Szántó	Kis Jenő
Keresztes	Nagy Szántó	F[ugyi] Vásárhely
Marja	B[erettyó] Szentmárton	összesen = 9.
Örvénd	P[uszt]a Told	
Püspöki	H[egyköz] Ujlak	
Rab egyház	P[uszt]a Ujlak	
Siter	össze[se]n = 13.	
Szalárd		
Széntjános		
Tamási		
Telegd		
Zsáka		
Váncsod		
Várad		
összesen = 21.		

Forrás: BML, fond 143, inv. 276, dos. 31/1844, f. 9.

Az egyházmegyei besorolás értelmezéséhez a papi fizetések összehasonlítása helyett más potenciálbecslő eszközöz kell folyamodni, ami jelen esetben a gyülekezetek adakozókedvének vizsgálata. Ugrai János kutatásai kísérleti jelleggel kimutatták, hogy egy egyházközség ágensi-karitatív pénztár javára történő adománygyűjtésének időszakos összegei, tendenciái utalhatnak a közösség anyagi teljesítőképességének, egyházhoz való ragaszkodásának mértékére, és mindezek által közvetetten a lelkésszel való viszonyára is, azaz egyszerre tekinthetők egyfajta piacképességi és kegyességi mutatónak.¹²⁰ A karitatív pénztár bihari forrásai az egyházmegye „újjászületésének” évétől, 1822-től az 1843/1844. évig kerülnek feldolgozásra, hiszen az 1844/1845. évi bevételek már kronológiailag nem befolyásolhatták az újabb osztályozást. Az adatok kitöltöttségét illetően csak elvétve akadnak hiányosságok: az 1824. évi szalárdi adományt haramiák vitték el; Lesről 1832-ben, Révről 1838-ban, Pelbárhidáról 1841-ben ismeretlen okokból semmi nem érkezett be; az ún. „rab egyház” pedig egyetlen kimutatásban sem szerepel. Az egyházmegyei

számadásokból szervezett, körbeérő egyházlátogatási gyakorlat képe bontakozik ki, és nincs annak egyértelmű jele, hogy a vizitátorok ne jutottak volna el mindenhová.

Fontos technikai észrevétel, hogy Nagyvárád nem az elsőosztályú gyülekezetek, hanem a kategóriánkénti összesítés grafikonján szerepel (8. ábra), hiszen demográfiai viszonyaiból fakadóan is összehasonlíthatatlanul nagy hányaddal járult a szóban forgó kasszához, a közvetlenül mögötte teljesítő eklézsiák a legalacsonyabb váradi érték felét is ritkán mutatták fel. A rendkívül népes első- és másodosztály átlátható szemléltetése érdekében a szóban forgó klasszisok ekléziáit két-két csoportra tagoltam, mindkét esetben az általában tehetősebb és a gyengébb jótékonyági mutatókkal rendelkező felet különítve el egymástól. Ennek ellenére mindkét osztály egészben kerül elemzésre, vagyis a két-két grafikont egyidőben, összevetve kell nézni.

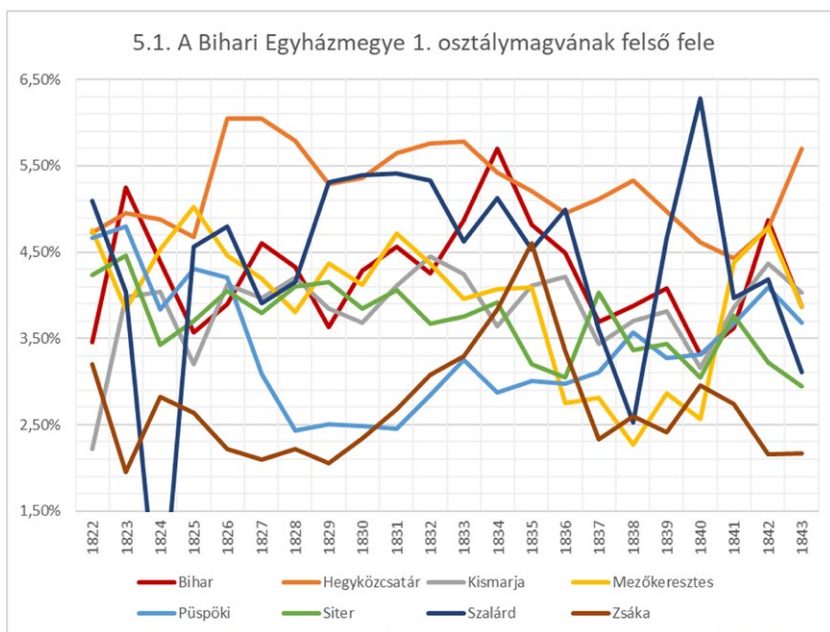
4. A Bihari Egyházmegye karitatív kasszájának éves adományai és átlagai					
1822/1823	304Ft 5,5xr	7Ft 25xr	1833/1834	354Ft 46,5xr	8Ft 26xr
1823/1824	308Ft 53xr	7Ft 32xr	1834/1835	303Ft 54,5xr	7Ft 14xr
1824/1825	291Ft 34,5xr	7Ft 7xr	1835/1836	332Ft 2,5xr	7Ft 54xr
1825/1826	300Ft 44xr	7Ft 20xr	1836/1837	338Ft 58xr	8Ft 4xr
1826/1827	282Ft 28,5xr	6Ft 53xr	1837/1838	257Ft 35xr	6Ft 8xr
1827/1828	307Ft 35,5xr	7Ft 30xr	1838/1839	256Ft 40xr	6Ft 7xr
1828/1829	292Ft 46xr	7Ft 8xr	1839/1840	245Ft 1xr	5Ft 50xr
1829/1830	297Ft 17xr	7Ft 15xr	1840/1841	262Ft 3,5xr	6Ft 14xr
1830/1831	337Ft 7,5xr	8Ft 2xr	1841/1842	245Ft 27,5xr	5Ft 51xr
1831/1832	311Ft 14,5xr	7Ft 25xr	1842/1843	197Ft 32xr	4Ft 42xr
1832/1833	335Ft 19,5xr	7Ft 59xr	1843/1844	249Ft 21xr	5Ft 56xr

Forrás: BML, fond 143, inv. 276, dos. 593/1822–1836, f. 20, 56, 68–69, 86–88, 119–121, 142–143, 180–182, 204–206, 232–234, 262–264, 287–288, 322–323, 346–348, 371–373, 398–399, 418–420.; dos. 594/1837–1853, 6, 8–9, 36–38, 60–62, 84–86, 113–115, 147–149, 181–183.

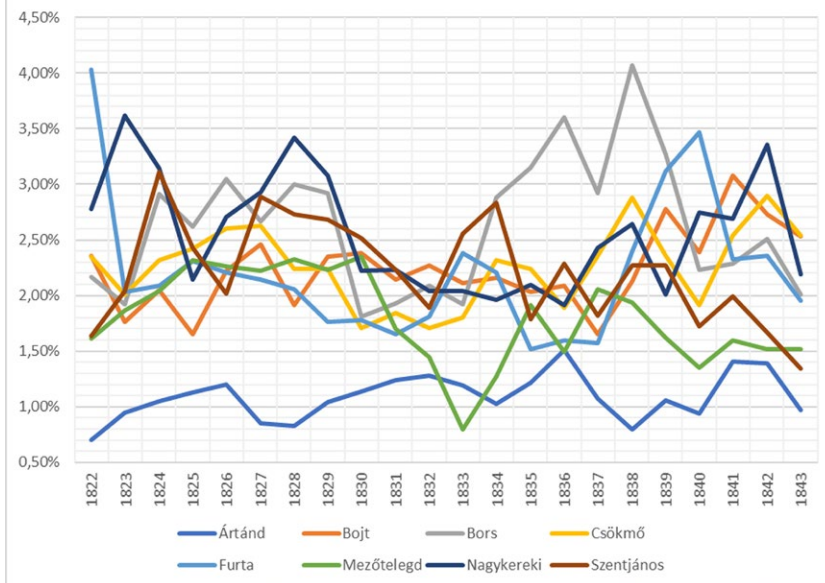
A Bihari Egyházmegye átlagosan 291 forint 28 krajcárt szolgáltatott az egyházkerület és az ágens költségeire, ebből következik, hogy egy egyházközség általában (számolva a Lest magában foglaló és az azt mellőző traktuális középértékkel) 6 forint 46 krajcár és 7 forint 7 krajcár közti pénzösszeget tett a vonatkozó perselybe. E középértékek más tiszántúli egyházmegyékkel vagy az egyházkerülettel történő összevetéséhez további kutatás szükséges, a már feldolgozott eredményeket figyelembe véve azonban kijelenthető, hogy a Bihari Egyházmegye 1830-ban a Tiszáninneni Egyházkerület átlagát meghaladóan teljesített.¹²¹

Az egyházigazgatási átszervezés a bihari traktusban 41 gyülekezetet hagyott meg, melyekhez Les menet közben társult, és már 1830-tól rendszeresen adakozott az ágensi kassza javára. Ebből kifolyólag egy eklézsia 1830-ig az adakozó összlet-szám 2,44%-át, azt követően 2,38%-át tette ki (egy gyülekezeti középérték sem esik e két átlag közé), azaz Les csatlakozásával minden egyházközség eszmei átlagrézsenedése automatikusan kisebb, valamint az sem tévesztendő szem elől, hogy az egyes gyülekezetek arányára az is hatást gyakorol, ha az adott évben egy vagy több eklézsiától nem érkezik semmi.

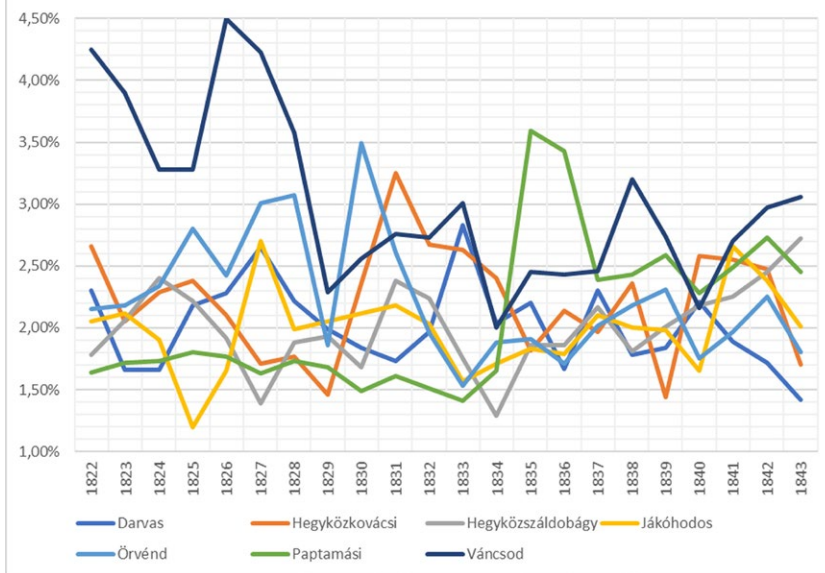
A gyülekezetek relatív többségét magában foglaló első osztály rendkívül sokszínű, súlypontja 2,5–4,5% közé tehető, néhány eklézsia között azonban hatalmas szakadékok láthatók, amit az is jól mutat, hogy a legmagasabb érték Nagyváradot (1843, 19,55%) leszámítva 6,38% (Szalárd, 1840), a legalacsonyabb 0,7% (Ártánd, 1822) volt. Várad után általában Hegyközsátár, olykor Szalárd és Bihar, nagy ritkán Mezőkeresztes vezette a rangsort, alkalomszerűen Püspöki, Kismarja, Zsáka, Siter és Bors is dobogós tudott lenni. A konvenció adatvételhez hasonlóan Ártánd ebben a mezőnyben is messze leszakadó tendenciát képviselt, amely ritkán kerekedett más egyházközség (mindkét alkalommal Mezőtelegd) fölé, a többi gyülekezet jóformán egy tágabb középmezőnynek feleltethető meg. Váradon kívül Bihar, Csátár, Püspöki, Siter és Szalárd részesedése sosem csökkent 2,38% alá, Ártánd és Telegd pedig sosem érte el azt (előbbi meg sem közelítette).

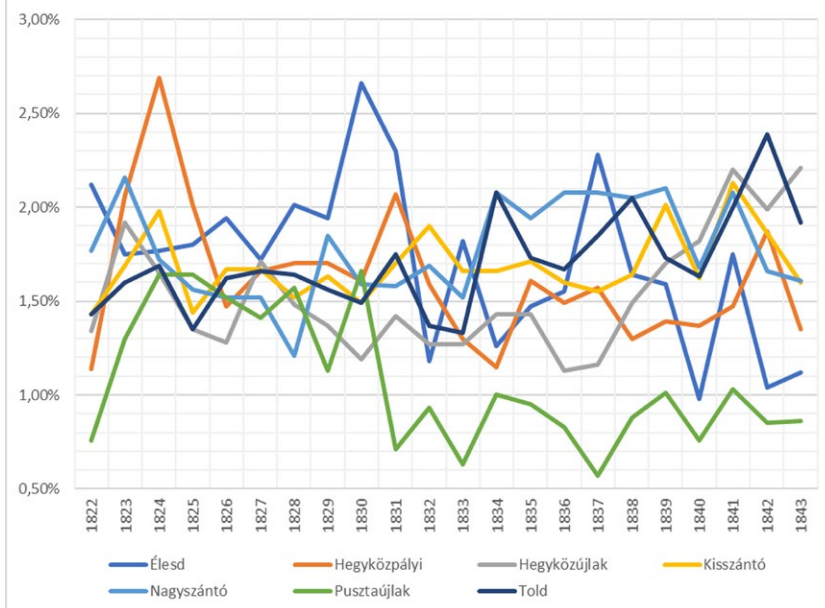
5.2. A Bihari Egyházmegye 1. osztálymagvának alsó fele

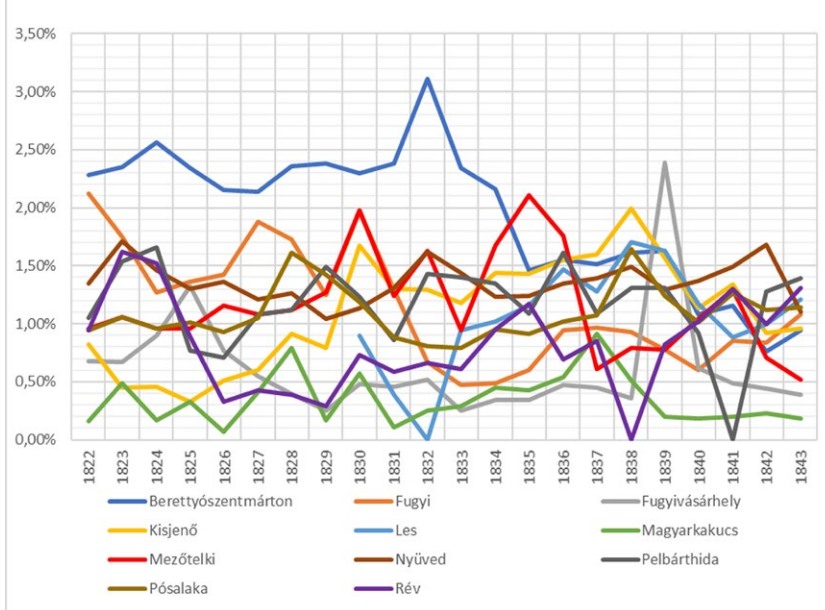
6.1. A Bihari Egyházmegye 2. osztálymagvának első fele

6.2. A Bihari Egyházmegye 2. osztálymagvának alsó fele

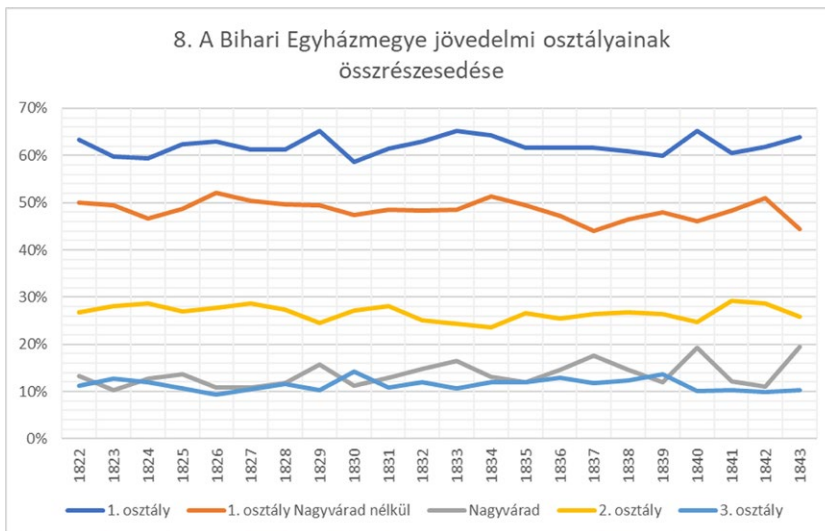

7. A Bihari Egyházmegye 3. osztályának magja

Az első klasszishoz hasonlóan heterogén másodosztály súlypontja 1,5–2,5% közé koncentrálódott, legmagasabb értéke 4,5% (Váncsod, 1826), a legalacsonyabb 0,57% (Pusztáújlak, 1837) volt. A csoportban Váncsod, átmenetileg Örvénd és Paptamási, időszakonként Hegyközkovácsi tört a legmagasabbra, a többi dobogós helyet illetően itt is rengeteg kilengés, alkalmi felemelkedés (pl. Darvas, Nagyszántó, Hegyközpályi, Jákóhodos, Élesd, Told, Hegyközszáldobágy) látható. Utolsó helyen szinte mindig Pusztáújlak teljesített. A klasszis eklézsiái közül a két Újlak és a két Szántó sosem érte el a 2,38%-ot.

A legkisebb gyülekezetszámmal bíró harmadik klasszis 0–1,5% közé összpontosult, legmagasabb értéke 3,11% (Berettyószentmárton, 1832), a legalacsonyabb 0,07% (Magyarkakucs, 1826) volt. A csoportban 1834-ig töretlenül Berettyószentmárton teljesített a legjobban, amit Mezőtelki, Kisjenő, Fugyivásárhely, Nyüved és Pelbárthida átmeneti „virágzása” követett. A korszak elején a legjobbak közé sorolható Fugyi, később Pósalaka, Les és Rév. A sort gyakran Magyarkakucs és Fugyivásárhely zárta, bár eleinte Kisjenő és rendszeresen Rév is az utolsók között foglalt helyett. Szentmárton és Vásárhely kivételével egy eklézsia sem érte el a 2,38%-ot.

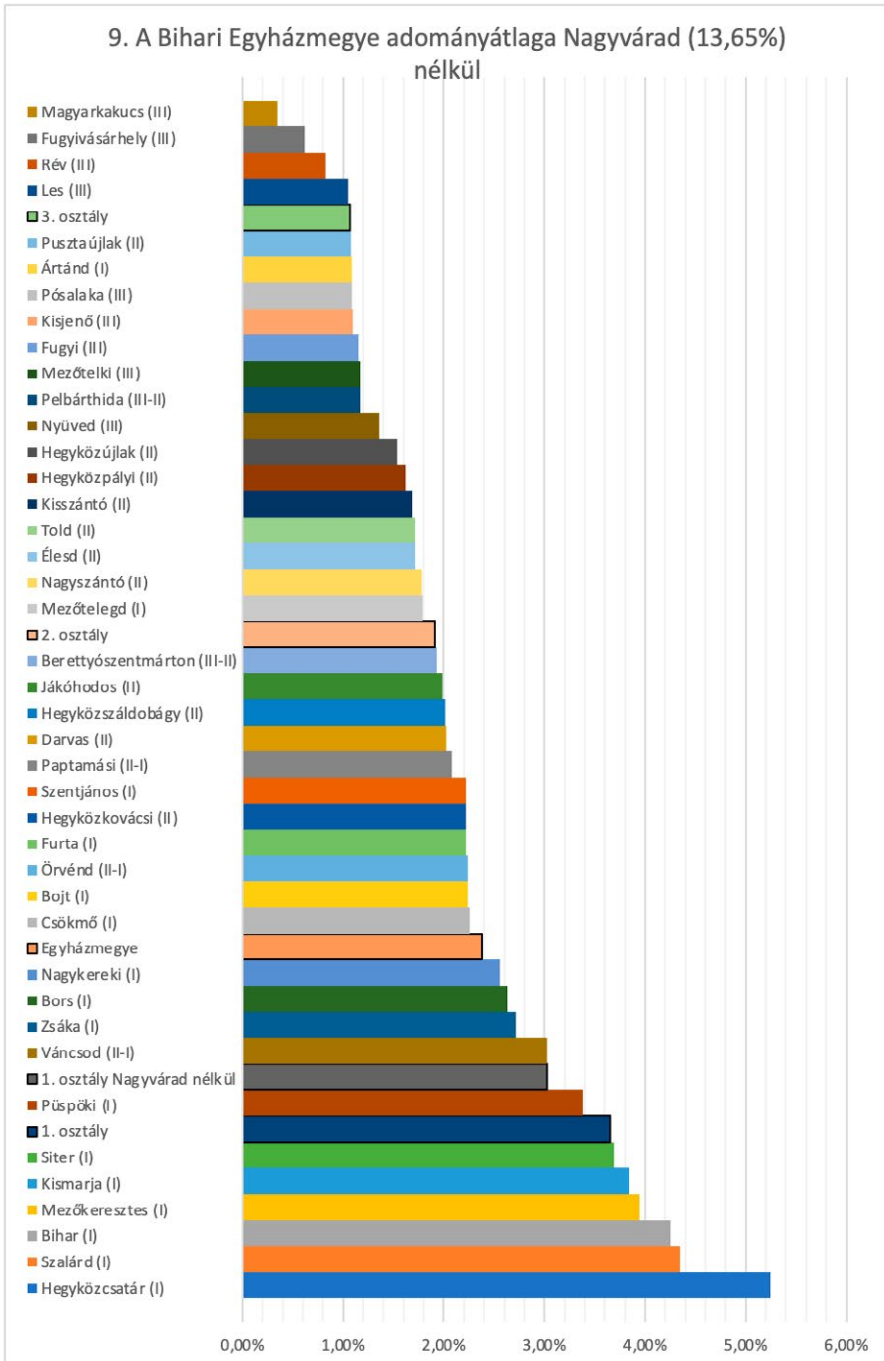
Az egyes csoportok részesedését átfogóan szemlélve érdekes kép rajzolódik ki. Az első klasszis Nagyváradot leszámítva is az egyházmegyei adományok kb. felét szolgáltatta be, Váraddal együtt ez az arány nem egyszer kétharmadra kúszott fel, ami megkérdőjelezhetetlen fölényt biztosított e csoport számára. A másodkategória összeteljesítménye a fölötte álló osztályénak a felét is csak alulról súrolta, és feltűnő módon ugyanez állapítható meg a harmadik klassziszról is. E látványos kontraszt

magyarázatához tartozik, hogy a legfelső osztály az előkelőbb és egyúttal többnyire tehetősebb eklézsiák nagyobb adakozó természete mellett már létszámfölényéből kifolyólag előnnyel indult. Fiktív versenyhelyzet voltaképpen csak az utolsó klasszis és Várad között látható, és az utóbbi gyülekezet monopolhelyzetét hangsúlyozza, hogy általában egymaga több pénzt gyűjtött ágensi célokra, mint a 11, majd 12 harmadikos egyházközség együttvéve; ellenkező szituáció pedig akkor lépett fel, ha Várad a szokottnál szerényebb, míg a harmadosztály relatíve kiemelkedő részese-
sedést könyvelt el.

Az újraosztályozást megelőző évben állt jótékonyága csúcspontján Nagyvárad (8. ábra), Hegyközsáldobágy és Hegyközüjlak, míg Siter, Szentjános és Darvas ekkor döntötte negatív rekordját (5.1–6.2. ábra). A látottak alapján érthető a másodosztályból a korszak nagy részében prominens Váncsod és a harmincas évek közepétől feltörekvő Paptamási elsőrangúvá nyilvánítása, míg Örvénd inkább a húszas években rendelkezett magasabb átlagokkal, ugyanakkor Tamásinál összességében erősebbnek bizonyult (3. és 6.1. ábra). A harmadosztály irányából történő mozgások közül Berettyószentmárton megint csak a tartós kiemelkedése miatt tűnik érdemesnek a másodosztályra, miközben Pelbárhida néha ugyan valóban második volt, ezzel általában messze elmaradt az aktuális osztályelső mögött, a vezetést pedig csak 1843-ban szerezte meg, amikor klasszisa annyira gyengén teljesített, hogy az első helyhez 1,39% is elég volt; ráadásul itt is lett volna egy átlagában jobban teljesítő eklézsia (Nyüved; 3. és 7. ábra).

Az osztályukból kilógó trendvonalak helyzete igen sajátos, hiszen Szentmárton már az 1820-as évek elején is kimagasló jellemzőkkel rendelkezett (7. ábra), és karitatív hagyományai sem hasonlíthatók össze az elsőrangúnak számító Ártándéval és általában Mezőtelegdével sem (5.2. ábra), noha a sokáig kiemelkedő tendenciája már 1833-ban zuhanó irányt vett és ez hosszú távon feltartóztathatatlanak bizonyult. Az ártándi részvétel inkább a pusztáújlakival rokonítható, hiszen mindketten klasszisuk notórius lemaradóinak számítottak és általában hasonló arányokat értek el; különbség, hogy míg előbbi hosszú ideig felfelé hullámozott, addig utóbbi a harmincas évek elején lezuhant és nem tudott visszaemelkedni (5.2. és 6.2. ábra). Az 1%-os középérték alatti Fugyivásárhely a harmincas évek derekán tényleges osztályutolsóként szerepelt, és 1839-ben sosem látott, mindenki mást megelőző magasságba nőtt, majd visszaesett a sereghajtók közé, a korábbival megegyező értékszintre (7. ábra).

Jelen fejezet a továbbiakban azt vizsgálja, hogy a lelkészek személye miképpen hathatott a jótékonyági trendek alakulására. A vizsgált időszakban Biharon (Szokolay József),¹²² Kismarján (Posta János),¹²³ Mezőkeresztesen (Varga János)¹²⁴ és Nagyváradon (Zilahi József)¹²⁵ ugyanaz a lelkész szolgált, továbbá Nyüveden csak az első,¹²⁶ Hegyközcserén¹²⁷ és Nagyszántón csak az utolsó évben tért el

a prédikátor személye az intervallum többi részéhez képest.¹²⁸ Erős kontraszt, hogy 1822. január 1-jétől 1844. december 31-ig Fugyiban, Fugyivásárhelyen és Réven nyolc lelkipásztor működött, ami átlagosan két-három évente történő váltást jelentett.¹²⁹

A lelkész iránti elégedetlenségnek számos változata merült fel. A korszak egészét Mezőkeresztesen töltő Varga János ellen hívei 1828-ban egy 17 tételből álló panaszlistát nyújtottak be az egyházmegye közgyűlésének,¹³⁰ 1829-ben pedig már elbocsátását kérték (sikertelenül),¹³¹ ami egybeesik egy csökkenő tendenciával, ez azonban nem hasonlítható össze az 1836–1840 közötti mélyrepüléssel (5.1. ábra), amikor 1839-ben¹³² és 1840-ben újabb konfliktusok kereszttüzébe került.¹³³ Hegyközszáldobágyon szintén nem volt felhőtlen a gyülekezet és a prédikátor viszonya: az 1822-es karitatív mélyponttal egy kölcsönös vádaskodás (részeges lelkész, csonkított fizetés) esik egybe,¹³⁴ egy másik lejtős időszakban az előjárók egy hétpontos vádirattal kívánták eltávolítani köreikből id. Daróczy Jánost (1826;¹³⁵ 6.1. ábra) aki végül 1842-ben bekövetkezett haláláig az eklézsia élén maradt.¹³⁶ Püspökiben az 1826-os lelkészváltást követően adatolható látványos zuhanás,¹³⁷ a mellékelt jótékonyági ív pedig arra utal, hogy a hívek sokáig nem tudtak vagy nem akartak megbarátkozni Pap István személyével (1832-ben arra hivatkozva, hogy „a’ Nép nem szereti”, más lelkipásztort kértek, de indokuk nem bizonyult elégségesnek),¹³⁸ a papi tekintélyt pedig más tényezők is csorbították.¹³⁹ Mindezek vélhetően szerepet játszhattak abban, hogy a gyülekezet részesedési rátája a húszas évek mélyponton való stagnálása után 1842-ig csak fokozatosan közelített az 1826-os értékhez – ezen pedig jellemzően nem lendített nagyot, hogy Papot 1837-ben ülnökké,¹⁴⁰ 1840-ben egyházmegyei jegyzővé választották¹⁴¹ (5.1. ábra). Székelyhídi József borsi (1822–1831)¹⁴² népszerűségének változásával magyarázható, hogy a húszas évek derekának tartós fellendülése (kb. 3%) utolsó éveire 2% alá esett vissza (5.2. ábra), mert 1831-ben hat vádpontot terjesztettek be ellene.¹⁴³ A Molnár Mihály alatti Váncsodon akkor érhető tetten hullámvölgy, amikor a lelkész felfedte a traktus előtt, hogy eklézsiája gondnoka sokszor az ő tudtán kívül tart presbiteri ülést a községházán, vagy akkorra időzíti azokat, amikor Molnár teendői miatt nem tud részt venni azokon, az egyházfiról pedig azt állította, hogy a beszedett gabona egy részét magának tartja meg.¹⁴⁴ Az összefüggésnek ellentmondhat, hogy az 1826-os kimagasláskor (6.1. ábra) a váncsodiak rektoruk botrányaira és leánytanítójuk engedetlenségére panaszkodtak, és csak előbbi menesztését sikerült elérniük.¹⁴⁵

A Molnár Mihály váncsodi szolgálatával kapcsolatos konfliktusok és karitatív trendek nem képeznek egyedi kontradikciót. A borsiak is gyakran panaszkodtak rá,¹⁴⁶ noha időszakával (1831–1838) komoly részesedés-emelkedés kapcsolható össze, az adakozókedv a 4,07%-os csúcsponttól azonban íj. Daróczi János alatt rövidesen a felére zuhant vissza (5.2. ábra), aki egyébként évtizedeket töltött el

társaságukban.¹⁴⁷ Hasonlóképpen Magyarkakucson a botrányairól hírhedt és végül hivatalától is eltiltott Péczeli Pál alatt (1830–1838) figyelhető meg lassú, de állandó, 1%-ot is elérő aránynövekedés, míg az őt követő Pákozdy István (1838–1841)¹⁴⁸ és Ónady Sándor idején (1841–1844)¹⁴⁹ mélyen stagnált az adakozókedv, noha közkedveltséggel és szorgalommal jellemezték őket a vizitátorok.¹⁵⁰ Pákozdy révi működését (1825–1830) szintén a kegyességi mutató konzerválódása jellemezte, majd Laky Gergellyel (1830–1832)¹⁵¹ ez ismét 0,5% fölé csúszott, holott Pákozdy ezúttal is megbecsült figuraként tűnik fel a forrásokban,¹⁵² miközben Laky Péczelihez hasonlóan javíthatatlan részegesnek és botrányokozónak bizonyult.¹⁵³ Mezőtelkin akkor látni kimagasló részesedést, amikor a jegyző a gondnokot túlzott költekezéssel (200 forintot fordított áldomásra, 1830),¹⁵⁴ az előljáróság Etsedi János prédikátort az eklézsia mintegy 595 forintnyi pénzének elsikkasztásával vádolta, jöllehet a panasztevők nem jelentek meg a kivizsgáló küldöttség előtt, amely így Etsedi verzióját (a hiányzó összeg kintlevőségben van) fogadta el (1835).¹⁵⁵ Úgy tűnik, a lelkész inkább csak a közösség világi vezetői körében volt népszerűtlen, mert a hívek egy évvel később ismét megmarasztották, míg az előljárók újfent sikasztással, továbbá hatáskörtúllépéssel, a kurátorral, főbíróval, iskolafelügyelőkkel és zálogosokkal való illetlen bánásmóddal vádolták, és ezekre hivatkozva próbálták a traktusnál elmozdítását (sikertelenül) kieszközölni.¹⁵⁶ Az egyházmegye más kérésekben is következetesen Etsedi pártjára helyezkedett, hiszen ugyanazon gyűlés alkalmával az előljárók által kifogásolt Kovács Ferenc rektort a pap méltató állásfoglalását figyelembe véve a telki iskola élén hagyta.¹⁵⁷ Talán a közösség egyes rétegei között húzódó érdekellentéteknek köszönhető, hogy Etsedi alatt (1829–1836)¹⁵⁸ az adakozókedv intenzíven hullámozott (7. ábra).

Mint a fenti példák is mutatják, a trendfordulók közül általában a csökkenő irányra lehet jobban magyarázatot találni, míg a pozitív fordulatok kiváltói (kedvező lelkész-eklézsia viszony, konfliktus hiánya, virágzó gazdálkodás stb.) az egyházi szervek problémafókuszú iratképzése miatt kevésbé kerültek rögzítésre. A bihari, hegyközcsatári és nagyszántói ingadozások nem magyarázhatók a közkedvelt lelkészek tevékenységével,¹⁵⁹ ugyancsak más okok lappanghatnak a zsákai idővonal mögött is, amely a csaknem fél évszázada ott szolgáló Katona Mihályt 1841-ben követő Oláh Bálint ideje alatt már egyértelműbb csökkenést mutat, noha a zsákaiak vele is meg lehettek elégedve (5.1. és 6.2. ábra).¹⁶⁰ Az adományszint kiegyensúlyozottsága szintén nehezebben megfejtendő, emellett ritka jelenség: Nyüveden Szaklányi Lajos alatt szinte kivétel nélkül 1–1,5%-os adakozókedv mérhető (7. ábra).

A gyülekezet-lelkész kapcsolat egy másik érdekes vetülete az ároni házson belül, az alábbi példák tükrében apáról fiúra „öröklődő” parókia tematikája. Siterben a kegyességi mutató Kovács István utolsó éveiben volt a legmagasabb, míg László 1825 utáni¹⁶¹ működése hullámozást, hosszú távon süllyedést mutat (1834-ben

a közösség kisebbsíteni akarta konvencióját;¹⁶² 5.1. ábra). Örvénden a két Kováts József időszakát jellemző ellentmondásos, de hosszútávon felfelé ívelő tendenciát az 1830-ban érkező Málnási Imre Istvánnal¹⁶³ radikális csökkenés, majd 2% körüli ingadozás váltotta. Id. Nagy István paptamási szolgálatának vizsgálati időszakba eső része (1822–1835) anyagi természetű konfliktusokkal terhelt,¹⁶⁴ az adakozókedv azonban kiegyensúlyozott volt. Az öt időközi lelkipásztorként követő azonos nevű fia (1835–1836) alatt hatalmasat ugrott az egyházközség alamizsna-részesedése, távozása évében pedig (az apja idejéhez képest még mindig előkelő) 2,5% körüli szintre hanyatlott, ami nem a gyülekezet sajnálkozásával, hanem inkább rövid idő alatti kiábrándulásával függ össze.¹⁶⁵ Jákóhodost illetően Böszörményi Dániel egy éppen csökkenő tendenciájú eklézsiát „vett át” József nevű apjától 1824-ben,¹⁶⁶ ami egy intenzív folytatás után akkor tért vissza a korábbi csúcspontot meghaladó értékre, amikor a fiatal pap Csökmőre távozott (1827).¹⁶⁷ Szintén hullámlások jellemezték Kállai Nagy János szentjánosi jelenlétét (1822–1834), János fia rendes lelkipásztorságával¹⁶⁸ pedig folyamatos visszaszorulás észlelhető (5.2–6.1. ábra). Bár Kápolnási Mihály és János nem egyenes ági rokonok,¹⁶⁹ az egykori Mihály esperes (1741–1768)¹⁷⁰ révén valószínűleg vérségi kapcsolatban álltak egymással, a mindkettőjük által érintett Pósalakán pedig előbbi alatt (1822–1827)¹⁷¹ stagnálás, utóbbi idejében (1834–1838)¹⁷² emelkedés látható (7. ábra).

Ami az eklézsiák egyedi trendvonalát illeti, a legtöbb igen változatosan alakult. Az Illyés János esperes utolsó éveiben tapasztalt szalárdi hanyatlás az 1824. évi rablás miatt nem rekonstruálható teljeskörűen,¹⁷³ Takács Dániel alatt (1825–1837) javulás és visszaesés váltakozott, ami Mosonyi Lajos idején (1837–1843)¹⁷⁴ összehasonlíthatatlanul nagyobb kilengésekben öltött testet (5.1. ábra). Bojton a Pap István alatti lejtő adakozókedvet Imre József (1826–1838) már tartósan pozitívabb irányba tudta terelni, a szolgálatát jellemző 2–2,5% közötti kiegyenlített mozgás azonban utolsó éveire megtört, az utódául meghívott Varga Pál időszakában (1838–1844)¹⁷⁵ viszont addig nem tapasztalt magasságba (3% fölé) hágott a gyülekezet karitativitása. Csökmőn a Vátzi Sándor nevével fémjelezhető 1827-ig tartó növekedés Böszörményi Dániellel¹⁷⁶ a visszajára fordult, majd egy felfelé hullámlás vette kezdetét, ami hosszú távon Törő József alatt (1835–1844)¹⁷⁷ is folytatódott (5.2. ábra). Ígéretes kezdeti élénkülés figyelhető meg Váncsodon is, ahol a meredeken csökkenő trend Molnár Mihály Illyés Lajos általi 1826-os váltásakor szökött a legmagasabbra,¹⁷⁸ ám csakhamar a korábbinál is mélyebbre süllyedt, és a korszak későbbi hullámvölgyei után is mindössze 3,06%-ot sikerült elérnie (6.1. ábra). Bár Szőke János már 1815 óta szolgált Furtán, a közösségi filantrópia 1822 után jelentősen lecsökkent és hosszú távon stagnált, ami a lelkész utolsó éveire emelkedésbe ment át, ez azonban az öt 1839-ben követő Ember Károlynál¹⁷⁹ is csak pár eszten-deig tartott ki (5.2. ábra). Ezzel szemben Cserepes József szintén több évtizedet

átölelő hegyközújlaki szolgálata (1822–1838)¹⁸⁰ a hullámzó adakozókedv jegyében telt, míg a vizsgált időszaknak csak egy rövid szeletét itt töltő utódok (Kápolnási János 1838–1839, Nagy Dániel 1839–1840, Sípos Lajos 1840–1844)¹⁸¹ alatt egyértelmű növekedés látható (6.2. ábra). Nagykerekiben a húszas években ugyancsak erőteljes hullámváltozás, majd 1830–1831-ben egy jelentős zuhanás következett be, ami Mosonyi Sámuel szolgálata (1822–1837) végére 2% körül állapodott meg, Takács Dániel lelkészsége (1837–1842)¹⁸² nagyobb távlatban emelkedéssel járt, ami már megközelítette elődje rekordját, ám halála látszólag derékba törte a növekedést (5.2. ábra). Feltűnően sok személyi és trendfejlődési hasonlóságot tapasztalható Fugyi és Fugyivásárhely kegyességtörténete között. A fugyi adakozókedv a vizsgált kor elején volt a legmagasabb (kb. 2%), de fokozatosan csökkent (1823-ban a gyülekezet anyagi kérdéseken összeveszett Mezei Dániel prédikátorral, akit emiatt már nem volt hajlandó marasztalni)¹⁸³ és Simay Mező István működése (1826–1831) végére érkezett 1% alá, ahol a Fugyivásárhelyről beszolgáló Pákozdy István idején (1832–1835) jóformán stagnált, majd Etsedi István alatt (1835–1839) és Szabó Pál szolgálatának (1839–1843)¹⁸⁴ második felében mutatkoztak javulók, de legjobb esetben is csak 1%-ot meghaladó tendenciák. Vásárhelyen Mezei ideje alatt sikerült 1–1,5%-ra emelkedni, őt azonban az eklézsia az 1825-ös csúcspont idején halkszavú és érthetetlen prédikációi miatt nem marasztotta meg.¹⁸⁵ Simay Mező alatt (1825–1826) itt is meredek esés következett be (kb. 0,5%), ami érdemben Szemerjai Kovács Sámuel (1826–1830) és Pákozdy alatt (1830–1838) sem mozdult el (7. ábra), noha az eklézsia követői mindannyiukat „örömet el fogadták”.¹⁸⁶

Arra is bőven akad példa, hogy egy stabil pozitív tendenciát egy rövid átmenet tartósan, látszólag akár visszafordíthatatlanul le is tud rontani. A hullámvölgyekkel tarkított, ám hosszabb távon emelkedő irányba mozgó ártándi görbe Bökényi Polyák Imre (1822–1840)¹⁸⁷ utolsó éveiben csökkenőre fordult – ami összefügghet azzal, hogy hívei 1838-as káplánkérelme szerint a lelkész „életideje és teste alkotása miatt Prédikátori Hivatala nagy terhére van”¹⁸⁸ –, amit Matolcsy János (1840–1844) is csak rövid távon tudott visszafordítani, a gyors visszafejlődés (5.1. ábra) pedig annak lehet köszönhető, hogy pár év alatt számos kellemetlenséget okozott az ártándiaknak.¹⁸⁹ Pusztáújlakon Cserepes Sándor idején rövid idő alatt duplára nőtt a gyülekezeti részesedés, amit a soron következő Málnási Imre István (1824–1830) is szinten tudott tartani, Bíró István viszont már nem, másfél évtizedet ugyanis az 1% alulról súrolása és a második klassziszban betöltött sereghajtó szerep jellemezte (1830–1844;¹⁹⁰ 6.2. ábra). A vizsgált intervallumon belül Berettyószentmárton Kápolnási János (1822–1834)¹⁹¹ 2–3%-os időszakában élte virágkorát, azonban Mogyorósi Imre alatt (1834–1835) hanyatlás következett, s bár Kondor Imre lelkészségét (1835–1839) népszerűség és folyamatos enyhe növekedés jellemezte, Etsedi István működése során (1839–1843)¹⁹² a szentmártoni adakozókedv már

1,5, majd 1% alá csökkent. Utóbbi 1840-re tehető (7. ábra), amikor nemes Törös Mihály közbirtokos felesége a traktuális gyűlés elé tárta Etsedi rajta elkövetett szemérem- és becsületsértő megnyilvánulását, ami a prédikátor megdorgálását vonta maga után.¹⁹³

Az egyes tendenciák személyhez kötöttségének kérdését árnyalhatja, hogy az adott lelkész tevékenységét más eklézsiákban milyen trendek jellemezték. A Székelyhídi Józsefhez kapcsolható borsi fejlődési iránynak Hegyközpályiban (1831–1843)¹⁹⁴ eleinte pont a fordítottja észlelhető, és a későbbi hullámváltozás során sem sikerült visszatéríteni a korábbi 2%, de általában még 1,5% fölé sem. Ehhez képest Imre József pályi működése alatt (1822–1826) évente kb. 0,7%-kal tudta növelni az adakozásbeli részesedést, bár bojti időszakához hasonlóan itt sem tartott ki végig a kedvező tendencia, mert a látványos megugrást követően 1%-os visszacsökkenés tapasztalható, ami Molnár Mihály alatt (1826–1831)¹⁹⁵ idővel növekedésbe fordult (6.2. ábra). Egyes lelképásztorokat minden szolgálati helyükön erősödő trendek kísérték. Szabó Pál Fugyivásárhely és Fugyi mellett Lesen (1833–1838)¹⁹⁶ is javulást tudott elérni. Szűts József szárnyai alatt Mezőtélki (1822–1829) lassú növekedést produkált, a kisjenői adakozás (1829–1838) pedig első ízben haladta meg az 1%-ot, sőt halála évében csaknem 2%-ra rúgott.¹⁹⁷ Kondor Imre több helyütt is Szűtshöz hasonló mozgató erőt fejtett ki, hiszen a révi színvonal alatta (1832–1835)¹⁹⁸ újra elérte az 1%-ot, Berettyószentmártonban (1835–1838)¹⁹⁹ szintén fokozatos emelkedés kísérte, Kisjenőbe való meghívása²⁰⁰ azonban jelentős apadással esik egybe, ami 1844-ig fokozatosan 1% alá süllyedt. Etsedi János alatt a hasonló arányokkal rendelkező mezőtelegi és mezőtélki eklézsia részesedése egyaránt 2% fölé emelkedett, ám utódai mindkét helyen csökkenő hatást váltottak ki. Közülük a Telkibe előbb segédlelkésznek érkező Ónady Sándor szolgálata (1836–1840) során a jótékonyági mutató az előző időszakban elért 2,11%-os csúcsponttól meredek hanyatlást prezentált, ami a lelkész részeges, kicsapongó és erőszakos viselkedésével hozható összefüggésbe. Ónadyt 1840-ben még javíthatatlanságára hivatkozva örökre eltiltották a prédikátori hivataltól,²⁰¹ később feltehetően visszanyerte az egyházi felsőbbtség jóindulatát, mert 1841-től már Magyarakucson szolgált, 1843-ban ordinációjára is sor került. Fontos különbség, hogy kakucsi időszakát karitatív szempontból már stagnálás (7. ábra), személyét az egyházlátogatási iratok tükrében szorgalom és pontosság jellemezte.²⁰² Etsedi munkájának telegdi folytatója Keck Antal lett (1829–1831), aki Pósalakán ugyan el tudott érni egy átmeneti növekedést (1827–1829;²⁰³ 7. ábra) új szolgálati helyén ez nem sikerült (5.2. ábra). Notórius negatív tendenciák övezték Bíró István szolgálati ciklusait, kinek keze alatt nem csak Pusztajlakon, hanem Pósalakán (1829–1831)²⁰⁴ is süllyedő irányt vett a jótékonykodás (kb. 1,42–0,88%; 5.2–6.1. ábra).

A gyülekezet egyház iránti elkötelezettségének becslését a lelkészhez való kapcsolódás mellett érdemes lehet kiterjeszteni a hívek közösségének más egyház(kormányzat)i tényezőkhöz való viszonyulására is. A tanítók magaviseletére gyakran volt panasz. Hegyközsáton 1826-ban történt nagy ugrás (5.1. ábra), amikor az iskola lerontásával vádolt Jó Károly rektor távozott az eklézsiából.²⁰⁵ Akárcsak az 1823-as lelkészi jövedelmek kapcsán (2.1. ábra), Berettyószentmárton az ágensi adományok tükrében is messze osztálytársai felett teljesített, a csúcspontot azonban 1832 jelentette, amikor menesztették a régóta sok panaszra okot adó Szabó Bálint iskolamestert.²⁰⁶ Pelbárhidán a részeges és botrányos életvitelt tanúsító Bika István lelkipásztor és Szikszai József rektor 1836-os „leléptetésekor” mutatkozik emelkedés²⁰⁷ (7. ábra). Az egyháztanács működése szintén befolyásolhatta az eklézsia kegyességi helyzetét. A mezőtelegdi adakozókedv a harmincas évek mélypontja után 1834-ben újra nőni kezdett, ami összefügghet azzal, hogy az egyházmegyei vezetés ekkor szerzett tudomást arról, hogy a presbitérium számos, az egyházközség javára tett végrendelkezés tőkéjét felélte, s egyben felszólította az alapítványok eredeti cél szerinti, az egyházmegye beleegyezéséhez kötött használatára.²⁰⁸ A telegdiiek helyi egyházkormányzatba vetett bizalma csak kis mértékben és átmenetileg állhatott helyre, mert Szűcs Pál – akit egy nagykeréki lány azzal vádolt meg, hogy káplánsága alatt teherbe ejtette²⁰⁹ – 1837-es beköltözésével ismét lejtmenet következett (5.2. ábra).

A jótékonyági arányvállalás alakulását illetően nehéz fekete-fehér törvényszerűségeket lefektetni, mert a lelkész-gyülekezet konfliktusok és a részesedési mélypontok nem feltétlenül esnek egybe, néhány példán keresztül ugyanakkor láthatóvá vált, hogy e vitahelyzetek mögött sokszor nem a teljes közösség elutasító magatartása, hanem pusztán a prédikátorral nem szimpatizáló egyének vagy kisebb csoportosulások váltásra irányuló kísérlete áll. Mindez felveti a kérdést, hogy egy kevésbé eszkalálódó viszályt vagy ellenszenvet mennyiben tükrözhet a kapcsolódó eklézsiában aktuálisan számlált ágensi adomány trendvonala. Élesden Sárközi Sámuel 1829. évi megmarasztása ellen az eklézsia „némely tagjai” hét pontban érveltek, ezeket azonban a pap és két hozzá csatlakozó, a beadvánnyal addig nem szembesülő presbiter kis kivétellel tételesen cáfolta vagy magyarázatot adott rá, így végül a traktus a panaszkodókat intette meg.²¹⁰ Ugyanitt 1841-ben Váczy József ellen azt a be nem bizonyított vádat terjesztették be a külső tisztviselők, hogy szidalmazással aláássa a tekintélyüket az „Előjárói eránt különben is balítéletre hajlandó” nép előtt, az egyházmegye közgyűlése pedig ezúttal is a lelkésze iránti illő tisztelet kimutatására szólította fel őket.²¹¹ Az élesdi adakozókedv az ominózus években nem változott számottevően, következésképpen a Sárközi és a Váczy ellen irányuló támadás sem tükrözheti a gyülekezet kegyességi állapotát (5.2. ábra).

Az is esetenként, gyülekezetenként, lelkészenként változó, hogy az ágensi kasz-
szához való nagyobb arányú hozzájárulást a közösséget érintő pozitív események
ösztönzik, avagy a negatívak gerjesztik és fordítva. Kismarján a vizsgált időszak ele-
jén szinte kétszeres ugrás mutatkozik, egyidőben azzal, hogy a Posta János vezette
egyházközség sikeresen megvédte a várossal szemben a szombati malomvámhoz
való jogát (1823;²¹² 5.1. ábra). Az örvéndi részesedés 1830-ban csaknem duplájára
nőtt (6.1. ábra), amikor Kováts József lelkész attól való félelmében hogy a földesúr
elfoglalja az eklézsia régi temetőjét annak minden gyümölcstermő fájával és szé-
nájával együtt, az egyházmegyei közgyűléstől kérte a temetőrész feletti birtokjog
megerősítését.²¹³ A nagyváradiak büszkeségét sértette, hogy eklézsiajukat és az egy-
házkerületben templomépítésre gyűjtő követeiket a nagykarolyi esperes becsmérő
szavakkal illette,²¹⁴ ezért ez is egy lehetséges magyarázata lehet az 1836-os meg-
ugrásnak (8. ábra). 1824-ben Bökényi Polyák Imre ártándi lelkész azon állítására,
hogy a pünkösdkor gyűjtött ágenciális pénz „még m[i] e[lőtt] a’ Parochiális házhoz
vitetett v[oln]a, benn a’ T[em]pl[om]b[an] meglopatott, [...] a’ m[in]t a környül
állások mutattyák, egyenesenn a’ Kurátor á[lt]al”, a presbitérium a gondnokot, az
egyházfit és a harangozót egyéb bizonyíték nélkül és ártatlansági esküteleik elle-
nére elmozdította, amit az egyházmegye önkényes lépésnek ítélt meg. Az eset érde-
kessége, hogy a gyülekezet alamizsna-részesedése éppen emelkedő ágban volt (ez
tovább nehezíti a hiányzó összeg megbecsülését), ami a felemás incidenst követő
évekről is elmondható (5.2. ábra), s bár közvetlenül a „tisztogatás” után három
kurátorválasztási kísérlet is eredménytelenül zárult a vállalkozó szellem hiányá-
ban,²¹⁵ a hosszabb távú fejleményeket figyelembe véve az ügy nem szegte meg (tar-
tósan) a hívek egyházközségi pénzkezelésbe vagy az egyházkormányzati szerv igaz-
ságos működésébe vetett bizalmát. Talán ezzel a jelenséggel is összekapcsolható az a
megállapítás, hogy egy eklézsia jogállása vagy javai miatti veszélyérzet, illetve más
felsőbb egyházi beavatkozást igénylő esemény nem váltott ki előírászerűen maga-
sabb adakozást. Az örvéndi példához képest Fugyivásárhelyen enyhe csökkenés,
majd mélypont figyelhető meg, amikor 1828-ban az egyik közbirtokos jogszabályba
ütköző módon akarta kisajátítani az egyházközség temetőjét,²¹⁶ 1829–1830-ban
pedig Kis József rektor hiányosságaira derült fény, melyekről a prédikátor a panasz-
tétel idején nem is tudott.²¹⁷ Fugyi részesedése akkoriban volt a legalacsonyabb,
amikor az egyházmegye elutasította a gyülekezet Kis Ferenc iskolamester papi szol-
gálatok teljesítésére vonatkozó kérését, egyúttal a vásárhelyi eklézsiaival történő
összevonását határozta el (1832;²¹⁸ 7. ábra). Nagykerékiben a karitatív részesedés
érzékeny zuhanásával esett egybe, hogy 1830-tól Csanádi Imre birtokos özvegye
sajátjaként használta a prédikátor kaszálóját, és gyakorlatával esze ágában sem volt
felhagyni²¹⁹ (5.2. ábra). A váncsodi hanyatlás idején szolgáló Illyés Lajos 1838-
ban egy katolikus fiú templomi megszólítása, majd áristommal fenyegetése miatt

dorgálásban részesült, a sértett táblabírói apja azonban nem érte be ennyivel és a lelkész megbotoztatását követelte, aki attól tartott, hogy az egyházközség földjeit a következő tagosítás alkalmával el fogják kobozni. Az eklézsia traktuális adományon belüli viszonylag alacsonyabb részesedésén láthatóan nem segített, hogy az egyházmegyei közgyűlés ekkor már védelmébe vette a prédikátort²²⁰ (6.1. ábra).

Összességében az ágensi alamizsna-vizsgálat egymással ellenkező jelenségek halmaza, azt ellenben általánosan kimutatja, hogy egy lelkész ülnökké, jegyzővé vagy éppen esperessé történő előlépésének évében az érintett gyülekezet korábbi évhez képest mért növekedése nem szignifikáns, sőt ritkán még jelentős visszaesés is tapasztalható.²²¹ Mindez arra enged következtetni, hogy egy eklézsia kegyességi állapotára, adakozó szellemére, lelkipásztorával való viszonyára a lelkipásztor egyházmegyei hierarchiában betöltött rangja és tekintélye elenyésző mértékben hatott, vagy önmagában nem volt képes a más okokból beállt negatív tendenciák csillapítására. Ez a megdöbbenő erejű megállapítás más egyházigazgatási egységek vizsgálata után kiált, hiszen jelenleg nem egyértelmű, hogy a laikus közösségek részéről egy, a lelkészi hivatáson túlmutató egyházi rangsor iránti általános közömbösségről vagy valamilyen helyi jellegzetességről van szó. Azt ugyan szintén figyelembe kell venni, hogy a traktuális titulusokat és pozíciókat az érintett gyülekezetek jelentőségéből és ennek lelkész kiválasztó szerepéből adódóan általában az első osztályban szolgáló prédikátorok nyerték el, e klasszist különösen jellemző hatalmas hullámzások tudatában azonban nehezen lehetne amellett érvelni, hogy az adakozásban a tanácsbírák eklézsiáinak alapvetően is jobb karitatív mutatói már nem voltak számottevő arányban feltornázhatók. A magyarázat inkább abban kereshető, hogy a kor átlagembere aktív vallásgyakorlása dacára sem feltétlenül volt tisztában az egyik és egy másik pap közötti egyházhierarchiai különbséggel, így annak informális üzenetére sem volt reális alapokon nyugvó befogadóképessége.²²² Ilyen téren a tanácsbírói tisztségnak jobbára csak azok felett lehetett lelkészi léten túli respektust kiváltó ereje, akik iskolázottságuk, egyházi és önkormányzati körökben kialakult jártasságuk (pl. tanító, nemesek hadnagya) révén ismerték és felfogták az egyes lépcsők közti különbséget.

A fenti vizsgálat mindent egybevetve rávilágít, hogy a karitatív-ágensi kassza éves befizetései a tárgyalt egyházmegyéket illetően nem tükrözik teljes hűséggel az egyházközségek fejlődési folyamatát, azaz a traktust kormányzó elit feltehetően nem kizárólag és nem elsősorban az adakozásra való hajlandóság és képesség alapján mérlegelte az eklézsiák anyagi „értékességét”, egyházmegyében betöltött fontosságát. Ennek ellenére a karitatíva-tendenciák szemrevétele alapján a legtöbb gyülekezet korábbi klasszifikálása akkor is indokoltnak tűnik, ha a Nagyszalontai Egyházmegyet alapító bihari eklézsiák 1820-as vagy 1823-as lelkészdíjleveleinek teljességgel ismerete nélkül csak a szűkebb bihari merítésre lehet szorítkozni.

A BIHARI EGYHÁZMEGYE HÁZI PÉNZTÁRI OSZTÁLYOZÁSA (1845)

A lelkeszi gyámkassza újraélesztését követően rövidesen időszerűvé vált a traktuális költségek fedezésére szolgáló házipénztár alapjainak letétele is. Ennek legsürgetőbb faktorát Nagy István kisszántói lelkipásztor a vándorgyűléshez addigi gyakorlatának terheességében látta, ezért 1845. július 9-i közgyűlésen elfogadott beadványában javasolta, hogy a továbbiakban minden gyűlést Nagyváradon tartsanak, cserébe pedig minden egyházközség járuljon hozzá a gyűléstartás szükséges költségeihez. Nagy évi három gyűléssel számolva 150 váltóforintban állapította meg az összhozzájárulás éves értékét, ami mind a 42 gyülekezetre 4 váltóforint 10 krajcárt rótt volna, ehelyett azonban népesség- és jövedelemarányos elosztást indítványozott. Az így kialakított hétosztályos házipénztári klasszifikáció szerint az egyes kategóriák befizetéseit eltérő részvénytársak határozták meg, melyek különbsége fokozatosan csökkent. A táblázat közlésénél csak annyiban tértem el az eredeti változattól, hogy összevontam a részvénydíj forintos és krajcáros oszlopát, továbbá helytakarékosságból mellőztem a balszélről a sorszámozó oszlopot is. Bár a tanulmány során rajnai forint alapú számítást alkalmaztam, az autentikusság jegyében nem kalkuláltam át az alábbi váltóforintos összegeket. A hiányzó adatok a dokumentum más átirataiban sem szerepelnek, ami arra utal, hogy a javaslattevőnek nem voltak konkrét információi az érintett eklézsiák jövedelmi vagy népességi viszonyairól.

10. A Bihari Egyházmegye gyülekezeteinek házipénztári osztályozása (1845)				
Egyház neve	1844-diki népessége	1844-diki jövedelme	Részvény szám	Részvény díjj
<u>Első osztály</u>				
M[ező]Keresztes	2600	1221	2	8vFt 20xr
K[is] Marja	2000	nints tudva	2	8vFt 20xr
Püspöki	2250	nints tudva	2	8vFt 20xr
Szalárd	2230	687	2	8vFt 20xr
N[agy]Várad	6500	nints tudva	2	8vFt 20xr
összet			10	41vFt 10xr
<u>Második osztály</u>				
Bihar	1881	365	1 $\frac{1}{2}$	6vFt 15xr
Furta	1228	860	1 $\frac{1}{2}$	6vFt 15xr
N[agy]Kereki	1159	560	1 $\frac{1}{2}$	6vFt 15xr
Szentjános	1340	1170	1 $\frac{1}{2}$	6vFt 15xr
Zsáka	1409	502	1 $\frac{1}{2}$	6vFt 15xr

10. A Bihari Egyházmegye gyülekezeteinek házipénztári osztályozása (1845)				
<u>Egyház neve</u>	<u>1844-diki népessége</u>	<u>1844-diki jövedelme</u>	<u>Részvény szám</u>	<u>Részvény díjj</u>
Váncsod	1577	1104	$1\frac{1}{2}$	6vFt 15xr
ösztlet			9	37vFt 30xr
<u>Harmadik osztály</u>				
Bojt	1054	600	1	4vFt 10xr
Bors	1285	400	1	4vFt 10xr
Csatár	1279	1238	1	4vFt 10xr
Csökmoő	1942	174	1	4vFt 10xr
Darvas	546	451	1	4vFt 10xr
ösztlet			5	20vFt 50xr
<u>Negyedik osztály</u>				
Ártánd	775	231	$\frac{2}{3}$	2vFt 47xr
Élesd	1112	154	$\frac{2}{3}$	2vFt 47xr
J[ákó] Hodos	901	166	$\frac{2}{3}$	2vFt 47xr
Örvénd	641	147	$\frac{2}{3}$	2vFt 47xr
H[egy]K[öz]Pályi	706	332	$\frac{2}{3}$	2vFt 47xr
Siter	855	284	$\frac{2}{3}$	2vFt 47xr
P[ap] Tamási	733	31	$\frac{2}{3}$	2vFt 47xr
P[uszt]a Thóld	500	313	$\frac{2}{3}$	2vFt 47xr
H[egy]K[öz]Ujlak	740	277	$\frac{2}{3}$	2vFt 47xr
ösztlet			6	25vFt 3xr
<u>Ötödik osztály</u>				
H[egy]K[öz]Kovácsi	746	392	$\frac{1}{2}$	2vFt 5xr
H[egy]K[öz]Száldobágy	518	521	$\frac{1}{2}$	2vFt 5xr
K[is] Szántó	450	220	$\frac{1}{2}$	2vFt 5xr
N[agy] Szántó	477	170	$\frac{1}{2}$	2vFt 5xr
B[erettyó] Sz[ent] Márton	734	125	$\frac{1}{2}$	2vFt 5xr
ösztlet			$2\frac{1}{2}$	10vFt 25xr
<u>Hatodik osztály</u>				
Nyüved	393	48	$\frac{1}{3}$	1vFt 24xr
Pelbárthid	326	120	$\frac{1}{3}$	1vFt 24xr
Telegd	716	-	$\frac{1}{3}$	1vFt 24xr
M[ező] Telki	420	99	$\frac{1}{3}$	1vFt 24xr

10. A Bihari Egyházmegye gyülekezeteinek házipénztári osztályozása (1845)				
Egyház neve	1844-diki népsége	1844-diki jövedelme	Részvény szám	Részvény díjj
P[uszt]a Ujlak	564	207	$\frac{1}{3}$	1vFt 24xr
K[is] Jenő	403	112	$\frac{1}{3}$	1vFt 24xr
összet			2	8vFt 24xr
Hetedik osztály				
Fugyi	295	37	$\frac{1}{4}$	1vFt 3xr
Kakucs	-	-	$\frac{1}{4}$	1vFt 3xr
Posalaka	296	-	$\frac{1}{4}$	1vFt 3xr
Less	-	-	$\frac{1}{4}$	1vFt 3xr
N[agy]Rév	-	-	$\frac{1}{4}$	1vFt 3xr
F[ugyi] Vásárhely	239	67	$\frac{1}{4}$	1vFt 3xr
összet			1 $\frac{1}{2}$	6vFt 18xr
teljes összet			36	150vFt 10xr

Forrás: BML, fond 143, inv. 276, dos. 32/1845, f. 19–20.

A fenti ábra az eddigiek fényében számos tanulsággal szolgálhat. Ez az osztályozás gyökeres változtatásokat eszközöl a korábbi klasszifikációs gyakorlathoz képest, ami nem csak az osztályok többszörösre növelt számában, hanem az árnyaltabb és arányosabb besorolás lehetőségében is kirajzolódik. Az állandó székhelyes gyűlés szervezésére megállapított összérték több mint felét az első két osztály (11 eklézsia) adta össze, míg az utolsó két halmazra (12 eklézsia) csak a hozzájárulás tizede hárult. Az 1844-ben korrigált gyámpénztári első osztály legtöbb egyházközsége az első három 1845-ös osztályban kapott helyet, míg Ártánd, Siter, Örvénd és Paptamási a negyedik, Mezőtelegd pedig részben meglepő módon az utolsó előtti klasszisba került. Az 1844-es másodosztályból Darvas került a legelőkelőbb helyre (3. klasszis), a többiek jórészt a 4–5. osztályokban tömörültek, csak Pelbárhida és Pusztajlak jutott a hatodikba. Az 1844 óta harmadikosok már nem jutottak feljebb a 6. osztálynál. Összességében kijelenthető, hogy Nagy István indítványa forradalmasította az egyházmegyében kialakult osztályozási gyakorlatot, egyúttal megtörte az eklézsiák leminősítését nem ismerő „tradíciót”. Külön kiemelendő, hogy saját gyülekezetét az általa meghatározott szempontok alapján indokoltan, elfogultság nélkül osztályozta, és további észrevétel, hogy az előző évi gyűléssel szemben már nem kalkulált a rabok egyházával, feltehetően annak börtönlelkészi, a traktuális gyűlés által kevésbé érintett jellege miatt.

A beosztás kritikájára a szempontként felsorolt lélekszám- és jövedelmi adatok, továbbá az előző fejezet kegyességi mutatói nyújtják a legjobb lehetőséget. Feltűnő,

hogy Hegyközcseré Furtánál és Nagykerekinél is jobb mutatókkal rendelkezett, Nagy mégis alacsonyabb osztályba sorolta be. Hasonló dilemmát vet fel az ötödik klasszishoz csatolt Hegyközkovácsi esete is, amely öt negyedrangú egyházközséget is maga mögé utasított, de az ugyancsak ötödikes Hegyközszáldobágy és Berettyószentmárton is le hagyott egy-egy negyedfokú eklézsiát (előbbi hasonló vagy jobb adatokat mutatott fel a két osztállyal feljebb sorolt Darvashoz képest is). A hatodrangú Pusztajlak az ötödikes Nagyszántót előzte meg. A gyámpénztári első klasszishoz tartozó Ártánd és Mezőtelegd leszakadó tendenciái tükrében érthető, hogy nem kerültek a házipénztár tágabban vett élcsapatába, ugyanakkor az 1823-as konvenciókra emlékezve megdöbbenő, hogy e kettő közül miért Telegd kapta a másikénál is két osztállyal alacsonyabb besorolást (lélekszámát tekintve kimagaslott onnan; 2.1–2. ábra), ami egyben azt is jelentette, hogy a telegdi lelkész feleannyit fizetett, mint ártándi szolgatársa. A siteri adakozás az utóbbi években lejtő ívet vett, de még így is kedvező kegyességi rátáról tanúskodott (5.1. ábra), bár osztályozása a Nagy-féle szempontrendszerben indokoltnak tűnik. Szintén érthető döntés az 1844-es másodosztályhoz frissen felzárkóztatott Pelbárthida elhelyezése.

Az egymástól alig egy évnyi távolságra készült gyám- és házipénztári osztályozások azt mutatják, hogy egy egyházigazgatási egység területén egy időben többféle rangsorolás is érvényes lehet, azaz a klasszifikációk nem annyira hivatalos, mint inkább tájékoztató jellegű aktusokként értelmezhetők.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az egyes alfejezetek összegzéseit meg nem ismételve megerősíthető, hogy egy gyülekezet vagyoni viszonyai, illetve a lelkész és eklézsiája kapcsolata komplex kérdés-kör, melyek feltárására csak néhány szemszögből és módszerrel tettem kísérletet. Nem kaphattak szerepet a vizsgálatban az egyes gyülekezetek inventáriumai (az 1809. évi gyűjtés időben is távol áll attól, hogy bármelyik klasszifikációval össze lehessen kapcsolni),²²³ a másfajta (rászorulóknak, egyházmegyei költségekre stb. szánt) alamizsnák kimutatásai és az egyes közösségek gondnoki számadásai sem; az ágensi kasszára irányuló fókusz miatt az 1823 utáni járandóságviták mellőzhetőnek bizonyultak, valamint a helyi konfliktusok, továbbá a lelkészek és más személyek, közösségek, entitások gyaroltságai terén is jelentkezhetnek még újdonságok. Mindenesetre a Bihari Egyházmegyére vonatkozó eklézsia-osztályozások mögöttes indokainak megértése, az oda vezető folyamatok átlátása felé eredményes lépések történtek, habár tisztább és szilárdabb konzekvenciák levonásához még további kutatások szükségesek.

A bemutatott jövedelmi osztályozások tükrében (különösen a dióhéjban hivatkozott 18. századi forráshoz képest) az eklézsiák számbeli súlypontja fokozatosan az első

osztály felé tolódott el – 1821-ben a bihari traktus egyházközségeinek 42%-a, 1844-ben 49%-a tartozott a legfelső kategóriába –, aminek a házipénztári költségelosztás vetett véget (1., 3. és 10. ábra). A tanulmány zárásaként a szűkebben vett bihari eszpresség gyülekezetei (és egyedülálló helyzete miatt Hencida) kerülnek felsorolásra az egyes rangsorolásokon elnyert pozíció szerint, ami segít átlátni a hierarchiában való elhelyezkedés 19. század eleji alakulását. Ebből látható, hogy a klasszikus felsőosztálybeli egyházközségek jellemzően az első három klassziszban kaptak helyet, a mindenkori középmezőny jórészt a IV–V. osztályban kötött ki, a notórius alsókatégória eklézsiái pedig nem meglepő módon az utolsó két klassziszba tagolódhattak be. Ezt a szimmetriát a „fejlődő” gyülekezetek előrehaladási fázisai némiképp árnyalják, azonban szembevetendő, hogy a középső csoportból felzárkózók még a II. és III. osztályba is csak kivételesen jutottak be, az alsó szintről történő elmozdulás pedig legfeljebb az V. klasszishoz volt elég. A Nagyszalontai Egyházmegyéhez csatolt eklézsiák jövedelem-osztályozásának alakulása egy másik tanulmány tárgyát képezi majd.

11. A szűkebben vett Bihari Egyházmegye gyülekezeteinek klasszifikációs pályáiv				
Gyülekezet neve	Jövedelmi osztályozás ideje (osztályok száma)			
	1820 (3)	1844 (3)	1845 (7)	
Kismarja	Felső		I.	
Mezőkeresztes				
Nagyvárad				
Püspöki				
Szalárd				
Bihar			II.	
Furta				
Nagykereki				
Szentjános				
Zsáka				
Váncsod	Közép	Felső	III.	
Bojt	Felső			
Bors				
Csökmő				
Hegyközcsatár				
Darvas	Közép		IV.	
Ártánd	Felső			
Siter				

11. A szűkebben vett Bihari Egyházmegye gyülekezeteinek klasszifikációs pályáíve				
Gyülekezet neve	Jövedelmi osztályozás ideje (osztályok száma)			
	1820 (3)	1844 (3)	1845 (7)	
Örvénd	Közép	Felső	IV.	
Paptamási				
Élesd	Közép			V.
Hegyközpályi				
Hegyközújlak				
Jákóhodos				
Told				
Hegyközkovácsi				
Hegyközszáldobágy	Közép		V.	
Kisszántó				
Nagyszántó				
Berettyószentmárton	Alsó	Közép	VI.	
Mezőtelegd	Felső			
Pusztaujlak	Közép			
Pelbárhida	Alsó	Közép		
Kisjenő	Alsó		VI.	
Mezőtelki				
Nyüved				
Fugyivásárhely				
Fugyi			VII.	
Magyarkakucs				
Rév				
Les				
Rabegyház	-	Felső	-	
Hencida	Felső	-		

Rövidítések:

dos. = dosar – dosszié

f. = fólió

(v)Ft = (váltó)forint

id. = idősebb

inv. = inventar – állag

p. = pagina – oldal, lap

reg. = registru – regiszter, kötet

JEGYZETEK

- 1 NKIF K-145896 *A magára hagyottság és a megküzdés jegyében. Művelődés- és társadalomtörténeti mélyfúrások a protestáns kultúrrégiók összehasonlító történeti elemzéséhez (16–19. század)*
- 2 Szász Lajos a békés-bánati traktus lelkesi karának anyagi helyzetét vizsgálta. Szász Lajos: *A református lelkész és gyülekezete a 19. század első évtizedeiben. Adalékok és szempontok egy gyakran zaklatott viszony történetéhez.* In: Bárh Dániel (szerk.): *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon.* ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest, 2013. (a továbbiakban: Szász, 2013) 189–193. Rác István monografikus szinten tárgyalta a Debreceni Egyházmegye vagyoni állapotát és gazdálkodását. Rác István: *Egyház és társadalom. A Debreceni Tractus vagyona és gazdálkodása a 18–19. század fordulóján.* Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen, 2002. (a továbbiakban: Rác, 2002) Ugrai János egy, az eklézsiák lelkesmegtartó erejének kitapintását célzó új vizsgálati módszert ismertetett a felső-zempléni lelkipásztorok helyváltozásai és a gyülekezetek ágensi adományai alapján. Ugrai János: *Egy lelkész ballépése járvány idején. Gaál István esete és a levonható egyházi társadalomtörténeti tanulságok.* In: Bárh Dániel (szerk.): *Papok a 18–20. századi lokális közösségekben. Történetek találkozása.* MTA-ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport, Budapest, 2021. (a továbbiakban: Ugrai, 2021) 102–106. A Bihari Egyházmegye vonatkozásában Szálkai Tamás dolgozott fel az egyházi vagyont, gazdálkodást és pénzkezelést érintő forrásokat. Szálkai Tamás (szerk.): *„A Mi Reformata Szent Eklézsiánk...” Református hétköznapi Bihar vármegyében (1689–1849). Szemelvénygyűjtemény.* Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, Debrecen, 2018. (A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai 45.) 29–32. 128–138.
- 3 Pályi Zsófia Kata a reformkorban országszerte éledező egyházi segélypénztár-mozgalommal összefüggésben írt tanulmányaiban olyan egyházmegyei és egyházkerületi szabályozásokat ismertet, amelyek a területileg érintett eklézsiák jövedelme szerint különböző hozzájárulási díjkategóriákat, azaz osztályokat állítottak fel. Pályi Zsófia Kata: *Az egyházi özvegy-árva tár megalapítása a Tiszáninneni Református Egyházkerületben: Szemere Bertalan intézeti terve 1838-ból.* Egyháztörténeti Szemle, 14. évf. (2013) 3. sz., 37–38. 49–57.; *Öreg prédikátorok, özvegy prédikátorné asszonyok és nevetlen árvák a református egyházmegye kebelében (1800–1834).* In: Bárh Dániel (szerk.): *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon.* ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest, 2013. 200–208.
- 4 Barcsa János: *A Tiszántúli Református Egyházkerület történelme. II. kötet. 1711–1822.* Debrecen sz. kir. város könyvnyomda-vállalata, Debrecen, 1908. (a továbbiakban: Barcsa, 1908) 86–91.; Süli-Zakar István – Szilágyi Ferenc: *Vallásföldrajzi változások a Partiumban.* In: Gál András et al. (szerk.): *A Kárpát-medence történeti vallásföldrajza. Tanulmánygyűjtemény. Első kötet. Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézete – Bocskai István Katolikus Gimnázium, Nyíregyháza–Szerencs,* 2016. 163–164. 166.
- 5 Az 1821 elején tartott egyházlátogatás szerint a traktus legkisebb népességy gyülekezete Magyarakakucs (130), a legnagyobb Nagyszalonta (7961) volt. Romániai Nemzeti Levéltár – Bihar Megyei Levéltár (Arhivele Naționale ale României – Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Bihor; a továbbiakban: BML): fond 143. inv. 276. Bihari Református Egyházmegye (Protopopiatul Reformat Bihor) 1768–1951. dos. 9/1821, f. 36, 55.
- 6 Sulyok István: *Az ev. református egyház.* In: Borovszky Samu: *Bihar vármegye és Nagyvárad. „Apollo” Irodalmi Társaság,* Budapest. 1901. (Magyarország vármegyéi és városai) 432.
- 7 Példának okáért Belényes vidéke ugyan nem képezett önálló igazgatási egységet, a református tömbterületlöl való földrajzi távolsága miatt a mindenkor egyházmegye mégis gondoskodott róla, hogy legyen saját lelkesi tanácsbírája. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 313.
- 8 Bár a hivatkozott levéltári irat darabszámát tekintve közvetlenül egy 1782-es gyülekezet- és lelkesnévsort követ, az osztályozás minden bizonnyal korábban készült, hiszen a kötegyáni eklézsia helyett annak jogelölde, Köte-remete szerepel benne. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban: TtREL): I. A Tiszántúli Református Egyházkerület iratai 1109–2018. 1. Püspöki Hivatal iratai 1567–21. sz. s. Egyházlátogatási iratok 1733–1988. 9. V.St.21. 14.; Dankó Imre – Korek József: *Kötegyán.* Erkel Ferenc Múzeum, Gyula, 1960. (A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 11.) 26–27.; Seres István: *A pestis Kötegyánban és Sarkadon 1738-ban (Adatok Kötegyán újratelepiüléséhez).* In: Szatmári Imre (sorozatszerk.): *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 33. Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, Békéscsaba, 2009. 95. 98. Terminus post quem gyanánt érdemes megemlíteni, hogy Papp Károly bihari esperes 1877-ben publikált egyházmegye-történeti írása

szerint a Rákóczi-szabadságharc után újrászerveződő bihari traktusban 1714-ben jegyzőkönyvet indítottak a prédikátori fizetések nyilvántartására; ez azonban a tárgyalat osztályozáshoz képest ugyancsak releváns eltéréseket mutat. Papp Károly: *Böngészet a bihari ref. egyházmegye régebbi jegyzőkönyveiből*. Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező 8. évf. (1877) IX. sz. (a továbbiakban: Papp, 1877) 380.

- 9 Az ötletgazda Sándorfi József vármegyei főorvos (Sándorfi Péter korábbi lelkészülnök fia) volt, aki azzal a javaslattal állt elő, hogy minden prédikátor évente járuljon jövedelme nagysága szerint a segélykasszához. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 331.; TtREL, I.30. Bihar-érmelléki Egyházmegye iratai 1633–1990. a. Közgylési jegyzőkönyvek 1633–1982. 1. 1776.XI.7.; d. Esperesi naplók 1786–1859. 1. 105. Ugyanekkor ő maga 100, gróf Rhédey Lajos főispáni adminisztrátor 1000 forintot ajánlott fel a megvalósításhoz, ami hathatós támogatásnak bizonyult ahhoz, hogy a pénztár létrehozását az egyházmegyei közgyűlés elhatározza.
- 10 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 340–341.
- 11 BML, fond 143, inv. 276, dos. 8/1820, f. 24–25.
- 12 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 529.
- 13 classis (latin): osztály
- 14 Hencida, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 15 Bojt, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 16 Nagykereki, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 17 Kismarja, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 18 Bihar, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Biharia; ma: Bihar megye, Románia)
- 19 Szalárd, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Sălard; ma: Bihar megye, Románia)
- 20 Siter, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Şișterea; ma: Bihar megye, Románia)
- 21 Hegyközsatár, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Cetariu; ma: Bihar megye, Románia)
- 22 Püspöki, Biharpüspöki, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Episcopia Bihor; ma: Nagyvárad településrésze, Bihar megye, Románia)
- 23 Szentjános, Biharszentjános, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Sântion; ma: Bihar megye, Románia)
- 24 Bors, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Borș; ma: Bihar megye, Románia)
- 25 Mezőkeresztes, Biharkeresztes, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 26 Mezősas, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 27 Furta, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 28 Zsáka, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 29 Csökmő, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 30 Komádi, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 31 Berekböszörmény, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 32 Harsány, Nagyarsány, Körösnagyarsány, Bihar (ma: Békés) vármegye, Magyarország
- 33 Biharugra, Bihar (ma: Békés) vármegye, Magyarország
- 34 Zsadány, Bihar (ma: Békés) vármegye, Magyarország
- 35 Mezőgyán, Bihar (ma: Békés) vármegye, Magyarország
- 36 Geszt, Bihar (ma: Békés) vármegye, Magyarország
- 37 Sarkad, Bihar (ma: Békés) vármegye, Magyarország
- 38 Nagyszalonta, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Salonta; ma: Bihar megye, Románia)
- 39 Tenke, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Tinca; ma: Bihar megye, Románia)
- 40 Gyanta, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Ginta; ma: Bihar megye, Románia)

- 41 Mezőtelegd, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Tileagd; ma: Bihar megye, Románia)
- 42 Nagyvárad, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Oradea; ma: Bihar megye, Románia)
- 43 Ártánd, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 44 numerus (latin): szám
- 45 Nagyszántó, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Santăul Mare; ma: Bihar megye, Románia)
- 46 Kisszántó, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Santăul Mic; ma: Bihar megye, Románia)
- 47 Paptamási, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Tămășeu; ma: Bihar megye, Románia)
- 48 Jákóhodos, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Hodoș; ma: Bihar megye, Románia)
- 49 Hegyközkovácsi, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Cauaceu; ma: Bihar megye, Románia)
- 50 Hegyközpályi, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Paleu; ma: Bihar megye, Románia)
- 51 Hegyközújlak, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Uileacu de Munte; ma: Bihar megye, Románia)
- 52 Váncsod, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 53 Darvas, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 54 Told, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 55 Körösszegapáti, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 56 Okány, Bihar (ma: Békés) vármegye, Magyarország
- 57 Kőtegyán, Bihar (ma: Békés) vármegye, Magyarország
- 58 Árpád, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Arpășel; ma: Bihar megye, Románia)
- 59 Tárkány, Köröstárkány, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Târcaia; ma: Bihar megye, Románia)
- 60 Belényes, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Beiuș; ma: Bihar megye, Románia)
- 61 Élesd, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Aleșd; ma: Bihar megye, Románia)
- 62 Örvénd, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Urvind; ma: Bihar megye, Románia)
- 63 Pusztaiújlak, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Uileacu de Criș; ma: Bihar megye, Románia)
- 64 Hegyközszáldobágy, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Săldăbagiu de Munte; ma: Bihar megye, Románia)
- 65 Nyüved, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Niuved; ma: Bihar megye, Románia)
- 66 Pelbárthida, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Parhida; ma: Bihar megye, Románia)
- 67 Berettyószentmárton, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 68 Homrok, Magyarhomorog, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 69 Szakál, Körösszakál, Bihar (ma: Hajdú-Bihar) vármegye, Magyarország
- 70 Sarkadkeresztúr, Bihar (ma: Békés) vármegye, Magyarország
- 71 Ant, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Ant; ma: Bihar megye, Románia)
- 72 Tamásda, Tamáshida, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Tămașda; ma: Bihar megye, Románia)
- 73 Baj, Mezőbaj, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Boiu; ma: Bihar megye, Románia)
- 74 Belényesújlak, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Uileacu de Beiuș; ma: Bihar megye, Románia)
- 75 Feketetót, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Tăut; ma: Bihar megye, Románia)
- 76 Fenes, Várasfenes, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Feniș; ma: Bihar megye, Románia)
- 77 Magyarremete, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Remetea; ma: Bihar megye, Románia)
- 78 Rév, Nagyrév, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Vadu Crișului; ma: Bihar megye, Románia)

- 79 Magyarkakucs, Nagykakucs, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Cacuciu Nou; ma: Bihar megye, Románia)
- 80 Mezőtelki, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Telechiu; ma: Bihar megye, Románia)
- 81 Pósalaka, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Poșoloaca; ma: Bihar megye, Románia)
- 82 Kisjenő, Köröskisjenő, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Ineu; ma: Bihar megye, Románia)
- 83 Fugyi, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Fughiu; ma: Bihar megye, Románia)
- 84 Fugyivásárhely, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Oșorhei; ma: Bihar megye, Románia)
- 85 Belényessonkolyos, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Șuncuiș; ma: Bihar megye, Románia)
- 86 Ez egy utólagos betoldás, a harmadosztály eklézsiáinak végösszegébe sincs beleszámítva. Les, Váradles, Bihar vármegye, Magyarország (románul: Leș; ma: Bihar megye, Románia)
- 87 BML, fond 143, inv. 276, dos. 7/1819, f. 17–27.
- 88 Figyelemre méltó egybeesés, hogy Várad az általa koordinált 1823. évi egyházlátogatásból is kimaradt, ami nem tudható be egyedi botlásnak, mivel a megcsonkított Bihari Egyházmegye első tíz évéből csak 1824-ben látni nyomát várdi vizitnek, azt is címszavakban. BML, fond 143, inv. 276, dos. 11/1822–1851, f. 2–107.
- 89 Hegyi Ádám: *Rektorok lelkesítő szolgálatai. Református tanítók társadalmi megítélése a 18. században a Dél-Alföldön*. In: Bárh Dániel (szerk.): *Papok a 18–20. századi lokális közösségekben. Történetek találkozása*. MTA-ELTE Lendület Történeti Folklorisztikai Kutatócsoport, Budapest, 2021. 116.; S. Szabó József: *A ceglédi református iskola története 1545–1936*. Turi és Benedek Könyvnyomdája, Cegléd, 1936. 29., 114., 144., 200.
- 90 BML, Anyakönyvek Gyűjteménye – Betűrendes Mutató (településekre) = Colecția registrelor de stare civilă – Opis Alfabetic (pe localități), f. 5, 25, 33.
- 91 BML, fond 32, inv. 87. Anyakönyvek gyűjteménye (Colecția Registrelor de Stare Civilă): reg. 204. Nagykakucs / Református / Születések, házasságkötések, halálozások (Cacuciu Nou / Reformată / Născuți, căsătorii, decesuri) 1768–1825
- 92 Ez ugyanakkor nem jelenti, hogy a temetésekből a rektornak több pénze lett volna, mert egy énekszavas szertartás jóval olcsóbb volt a prédikációnál (pl. Biharban 12, Mezőkeresztesen 24, Borson 30 krajcár), de még a prédikációs búcsúztatásért is kevesebbet kapott a lelkésznél (pl. Biharban 24, Mezőkeresztesen 48, Borson 51 krajcár). BML, fond 143, inv. 276, reg. 592, f. 3, 5, 19.
- 93 A halálozások-temetések nem valós idejű feljegyzését példázza, hogy a telki anyakönyv már június 2-án beszámol a férfi elhunytáról, temetéséről és megemlékezéséről, míg Vásárhelyen a temetési eset 4-i dátummal szerepel. BML, fond 32, inv. 87, reg. 860. Fugyivásárhely (Oșorhei) / Református / Születések 1780–1830, házasságkötések 1785–1831, halálozások 1787–1832. f. 51.; reg. 1279. Mezőtelki (Telechiu) / Református / Születések, házasságkötések, halálozások 1773–1840. f. 40.
- 94 BML, fond 32, inv. 87, reg. 1367. Hegyközújlak (Uileacu de Munte) / Református / Születések 1758–1801, házasságkötések 1758–1829, halálozások 1758–1834. f. 79.
- 95 BML, fond 32, inv. 87, reg. 518. Jákóhodos (Hodos) / Református / Születések 1755–1828, házasságkötések 1755–1829, halálozások 1755–1839. f. 85.
- 96 Rácz, 2002. 259–262., 287–288.
- 97 Szász, 2013. 190.
- 98 Rácz, 2002. 300.
- 99 Pl. „[a]z ótska temető szilvása’ termésének két harmad része, a’ benne termő széna egészen” (Mezőtelki); „Kaszállónak le vágására az Ekkl[ézsi]a az edgyik Esztendőben 18, a’ másik Esztendőben pedig 6. Kaszásokat adni tartozik” (Váncsod).
- 100 Pl. „kis” kaszáló (Berettyószentmárton), „darabocska” kenderföld (Fugyivásárhely), temetői szilvás „két része” (Fugyi).

- 101 Pl. „mind őszi, mind tavaszi vetés alá, annyiszor a’ mennyiszor a’ Lakosok [ma]gok[na]k szoktak szántani meg szántat” (Bojt).
- 102 Pl. „elegendő [feltehetően tetszés szerinti] őrlés” (Zsáka).
- 103 Pl. „hogya pedig az árvizek miatt kaszálni nem lehetne azon esetben 2 szekér kész széna” (Nagyszántó); „[a] maga szalmája elfogyása után, köteles az Ekkl[ézsi]a gondoskodni h[ogy] fűtő dőlgaiba szükségét ne lásson” (Told).
- 104 Példának okáért a bihari eklézsia 1822-ben volt kénytelen eladni tönkrement szőlőföldjét, ezért a lelkészt a neki addig járó 3 ember vágó szőlő haszna helyett 1823-tól szüretenként 24 kis ceber borral fizette ki. BML, fond 143, inv. 276, reg. 592, f. 3.
- 105 Rác, 2002. 284–285., 288–289.
- 106 Kurucz György: *Főnemesi hitelforgalom és betáblázási tőkeértékek Tolna, Baranya, Zala és Vas vármegyében a 18–19. század fordulóján*. Történelmi Szemle, LXIV évf. (2022) 4. sz., 690–691.
- 107 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 217–218. Zavarba ejtő, hogy 1814-ből is fennmaradt egy olyan (egyházmegyei) határozat, amely a növekvő inflációra és más traktusok erre adott reakciójára való tekintettel ugyan-csak a belső személyek stóláinak duplázását írja elő. p. 307. Ennek értelmében a drágább papi szolgáltatások 4 rajnai forintra emelkedtek (volna), miközben nem látni nyomát olyan rendelkezésnek, amely a napóleoni háborúk után visszacsökkenti az egekbe szökött díjakat. Amennyiben 1807–1808-ban és 1814-ben is történt egy-egy árkétszerezés, úgy azt az észrevételt kell tenni, hogy a fugyi, kismarjai és mezőtelegi eklézsia 1823-ban mélyen alulfizette prédikátora stólaris tevékenységét, mert azok díjlevél szerint továbbra is csupán 2–2 forintot kerestek egy-egy esketésen és temetésen, ráadásul csak vonásban. Ez azt jelentené, hogy a legtöbb másod-, és néhány harmadosztályú eklézsia lelkésze lényegesen kevesebbet dolgozott hasonló összegű vagy több stólapénzért, mint első klassziban szolgáló marjai és telegi kollégája, akiknek ebből a szempontból kifizetődőbb lehetett volna egy feleakkora lakosságú és kevésbé jelentős gyülekezetben működni. Mivel ez a forgatókönyv nem valószínű, úgy tűnik, inkább csak a korábbi végzés püspöknek való felterjesztése, a kihirdetés elhúzódása vagy a hívekkel történő elfogadtatás nehézségei tették szükségessé, hogy a traktus még egyszer, mintegy megerősítőleg elrendelje a duplázást.
- 108 Ez azért különös, mert ezzel egyidőben az eklézsia természetben is ellátta szénával a lelkészt, amit az eredeti 1806-os díjlevél is rögzített. BML, fond 32, inv. 87, reg. 1375, f. 123.
- 109 A papok olykor egymás között is bonyolítottak le adásvételt. 1822-ben Kápolnási Mihály az egyházmegyei közgyűlés előtt indított keresetet Kovács József ellen, amiért a vételár megadása nélkül „az Örvéni Hegyen el alkudott veress szilváit mellett, az el nem alkudott bercenczei szilvákat is elvitte”. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 414–415. Mivel a tartozás évekig nem teljesült, a felperes 1826-os panaszlevelében zsidónál, pogánynál alábbvalónak titulálta szolgatársát, ezzel viszont az alperes számára vívta ki a többség egyúttérését. p. 473.
- 110 Szász, 2013. 190.; TtREL, I.1.s.14. 38.
- 111 Rác, 2002. 296–297.
- 112 Az özvegyekre csak fél ágyat számítottak. Torz is, meg nem is a két egyházmegye ágyszámkimutatása, ugyanis hiányzik belőlük a legnépesebb eklézsia (Nagyvárad, Debrecen). Rác, 2002. 253., 257–258.
- 113 Dukrét Géza: *Hegyköz. Történeti monográfia*. Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság – Királyhágómelléki Református Egyházkerület – Nagyvárad, Római Katolikus Püspökség, Nagyvárad, 2005. (Partiumi Füzetek 38.) 9., 51., 54., 58–59., 62–63.
- 114 Rác, 2002. 302.
- 115 Rác, 2002. 305.
- 116 E mérleg alakulását feltehetően az egyházközségek lélekszáma és anyagi bázisa döntően befolyásolta. A Debreceni Egyházmegye berettyóújfalui és nádudvari eklézsiaja 1796-ban jelentős pénz- és terménytöbbletet halmozott fel; ezek persze már a századfordulón is magasan az 1823-as bihari elit gyülekezetekét meghaladó ágysszámmal rendelkeztek. Rác, 2002. 256., 265.
- 117 TtREL, I.1.b. Egyházkerületi közgyűlési iratok 1743–1980. 99. 2143. 1.

- 118 Barcsa, 1908. 92.
- 119 BML, fond 143, inv. 276, dos. 31/1844, f. 9.
- 120 Ugrai, 2021. 103. A református gyülekezetek „közönséges szükségleteinek” fedezésére hivatott kassza történetéhez, gyűjtési mechanizmusaihoz bővebben lásd még: Rác, 2002. 267–269., 271–272.
- 121 Ugrai, 2021. 105.
- 122 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 103.; dos. 11/1822–1851, f. 273.
- 123 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 301.; Kismarja, 109.
- 124 Szigeti Elek: *A mező-keresztési ev. ref. egyház története*. Debreceni Protestáns Lap 17. évf. (1897) 3. sz., 39.
- 125 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 301.; TtREL, I.1.s.13b. 101.
- 126 BML, fond 32, inv. 87, reg. 655. Nyüved (Niuved) / Református / Születések, halálozások 1797–1812, házasságkötések 1797–1813. p. 64.
- 127 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 195.; fond 32, inv. 87, reg. 254. Hegyközcstár / Születések 1839–1852, házasságkötések, halálozások 1839–1851. f. 41.
- 128 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 105.; fond 32, inv. 87, reg. 1003. Nagyszántó (Santăul Mare) / Református / Születések, házasságkötések, halálozások 1839–1852 p. 20, 30.
- 129 BML, fond 32, inv. 87, reg. 445. Fugyi / Halálozások 1830–1839. f. 17, 28.; reg. 1383, f. 30.; fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 554, 585.; dos. 11/1822–1851, f. 10–222.
- 130 A vádpontok közül mindössze azt sikerült bizonyítani, hogy Varga távollétei miatt gyakran hunytak el keresztségben nem részesült újszülöttek. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 503–508.
- 131 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 520.
- 132 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 642.
- 133 Utóbbi egyházmegyei gyűlés elé nem került, mert a felek kiegyeztek egymással, valamint a lelkész a felterjesztett panaszt „ki kerülni ajánlotta”. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 655.
- 134 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 407.
- 135 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 466.
- 136 BML, fond 32, inv. 87, reg. 1075. Hegyköszáldobágy / Születések 1840–1853, házasságkötések 1840–1870, halálozások 1840–1852. f. 16.
- 137 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 465.
- 138 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 551.
- 139 A püspöki nemesek hadnagya még 1823-ban megbotránkozását fejezte ki, amiért a Sárközi János leánytanító nagyváradi gubásmesterrel házasodott lánya más gubásfeleségekkel vásár- és ünnepnap i istentiszteletek alkalmával a belső személyeknek fenntartott templomi ülőhelyeket foglalta el. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 428. Ugyancsak a nemesi közösség elöljárói kifogásolták, hogy a városi tisztviselők által a közrendűektől beszédett papbér nincs számadásnak alávetve, így az „más végre is fordítódik, vagy más Cassával összevegyítettik” (1827). p. 483.
- 140 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 612.
- 141 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 612.
- 142 1814-től volt itt lelkész. BML, fond 32, inv. 87, reg. 157. Bors / Születések 1786–1815, házasságkötések, halálozások 1782–1815. f. 442.
- 143 A traktus az egy, a lelkésszel haragban lévő embernek tulajdonított panaszokat nem találta megalapozottnak és elutasította a gyülekezet cseréire irányuló kérését, Székelyhídi azonban megelégedte a háborgatást és önként ajánlotta magát a távozásra. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 543, 547.
- 144 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 444.
- 145 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 479–480.

- 146 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 575, 622.
- 147 1874-ig volt itt lelkész. BML, fond 32, inv. 87, reg. 157, f. 442.
- 148 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 535, 622–623.
- 149 1845-ig volt itt lelkész. BML, fond 143, inv. 276, dos. 594/1837–1853, f. 114.; dos 31/1844, f. 19.
- 150 BML, fond 143, inv. 276, dos. 11/1822–1851, f. 176, 224.
- 151 BML, fond 32, inv. 87, reg. 1383, f. 30.
- 152 TtREL, I.1.s.13b. 117.
- 153 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 529, 550–551.
- 154 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 536.
- 155 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 581–582.
- 156 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 604.
- 157 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 605–606.
- 158 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 517, 611.
- 159 TtREL, I.1.s.13b. 104, 106, 123–124, 141.
- 160 Zsáka, 19.; BML, fond 143, inv. 276, dos. 11/1822–1851, f. 195, 210, 218.
- 161 BML, fond 32, inv. 87, reg. 1188, f. 95.
- 162 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 578.
- 163 BML, fond 32, inv. 87, reg. 1375, f. 108.
- 164 1809-től volt itt lelkész. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 234, 466, 470, 485, 493, 547.
- 165 Az ifjú István néhai atya elmaradt fájárandóságának teljesítéséig nem látta el hivatása kötelességeit, melynek részeként önkényesen kizárta a híveket a templomból. Elmozdítása ugyanakkor az ő érdekét is szolgálta, mert az előjárók egy része és a rektor is ellenségesen viselkedett vele. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 601–603.
- 166 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 484.
- 167 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 609.
- 168 Előbbi 1809-től, utóbbi 1871-ig volt itt lelkész. BML, fond 32, inv. 87, reg. 1148. Biharszentjános (Sántion) / Református / Születések 1818–1839, házasságkötések 1824–1839, halálozások 1829–1839. f. 44, 59.; reg. 1150. Születések 1862–1875, házasságkötések 1864–1875, halálozások 1864–1873. f. 100.
- 169 TtREL, II. A Debreceni Református Kollégium iratai 1536–2001. 28. Bakóczi János adattári gyűjteménye 1536–1930. a. Főiskolai növendékek névsora 1588–1791. 3. 173.; BML, fond 32, inv. 87, reg. 655, p. 63.; Szabadi István: *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában II.* Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 2013. (Kiadványok a Debreceni Református Kollégium fennállásának 475. évfordulója tiszteletére I.) 832.
- 170 Papp, 1877. 383.
- 171 1804-től volt itt lelkész. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 114, 494.
- 172 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 574, 622.
- 173 TtREL, I.1.s.13b. 90. Figyelemre méltó, hogy a rablaskor a zsványok egyúttal Illyés feleségét is megölték, aminek hatására az incidenst túlélő esperes minden lelkészi hivatalviselőtől visszavonult. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 456.
- 174 Utóbbi 1848-ig volt itt lelkész. BML, fond 32, inv. 87, reg. 1056, f. 92, 107.; reg. 1057. Szalárd / Születések, házasságkötések, halálozások 1839–1854 f. 21.
- 175 Utóbbi 1861-ig volt itt lelkész. Csillag Lajos: *Bojt.* Debreceni Protestáns Lap 19. évf. (1899) 2. sz., 24.
- 176 Csökmő, 126.

- 177 1874-ig volt itt lelkész. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 585.; Csökmő, 657.
- 178 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 466.
- 179 Utóbbi 1889-ig volt itt lelkész. N.n.: *A furtai ev. ref. egyház története*. Debreceni Protestáns Lap 26. évf. (1906) 11. sz., 173–174.
- 180 1817-től volt itt lelkész. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 350, 622.
- 181 Utóbbi 1874-ig volt itt lelkész. BML, fond 32, inv. 87, reg. 1367, f. 97.; Királyhágómelléki Református Egyházkerület Levéltára: III. Egyházmegyék iratai. a. Bihari (Nagyvárad) Egyházmegye iratai (1823–1967). 1874. III.24. 1.
- 182 Előbbi 1807-től volt itt lelkész. Szabó Károly: *A nagykereki ev. ref. egyház vázlatos története*. Debreceni Protestáns Lap 17. évf. (1897) 47. sz., 587.
- 183 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 429.
- 184 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 477, 531, 554, 585, 645.; dos. 11/1822–1851, f. 207.
- 185 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 459.
- 186 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 477, 534, 623.
- 187 1817-től volt itt lelkész. Szabó Károly: *Adatok az ártándi ev. ref. egyház történetéhez*. Traunfeller Károly, Lugos. 1885. (a továbbiakban: Szabó, 1885) 17.
- 188 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 642.
- 189 Szabó, 1885. 17–19. Ennek legfőbb eleme a papmarasztás 1841. évi eltöröltése volt. TtREL, I.1.b.109. 2336c. 3–4, 6.
- 190 BML, fond 32, inv. 87, reg. 1363. Pusztaujlak / Születések, házasságkötések 1822–1838, halálozások 1825–1838. f. 1, 5.; reg. 1365. Születések, házasságkötések, halálozások 1839–1852. f. 16.
- 191 Elmenetelét érdekes módon azzal indokolta, hogy Szentmártonban töltött 15 éve alatt rengeteg kárt szenvedett, feltehetően a lelkészi konvenció részleges teljesítése miatt. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 574.
- 192 Berettyószentmárton, 214–216, 244.; BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 645.
- 193 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 660–661.
- 194 BML, fond 32, inv. 87, reg. 157, f. 442.; fond 143, inv. 276, dos. 11/1822–1851, f. 212.
- 195 Előbbi 1817-től volt itt lelkész. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 320, 471, 547.
- 196 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 559, 625.
- 197 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 415, 518, 633.
- 198 BML, fond 32, inv. 87, reg. 1383, f. 30.
- 199 Kiss Antal: *Adatok a berettyó szent-mártoni ev. ref. egyház történetéből*. Debreceni Protestáns Lap 24. évf. (1901) 45. sz., 710.
- 200 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 644.
- 201 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 611, 651.
- 202 BML, fond 143, inv. 276, dos. 594/1837–1853, f. 114.; dos. 31/1844, f. 19.
- 203 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 498, 518, 544.
- 204 Noha 1830-tól hivatalosan már újlaki lelkész volt, az üresen maradt pósalakai ekléziában 1831-ig ő szolgált be. BML, fond 32, inv. 87, reg. 927. Pósalaka / Születések, 1827–1846, házasságkötések 1822–1846, halálozások 1827–1838. f. 2–3.
- 205 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 471–472.
- 206 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 552.
- 207 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 609.

- 208 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 581.
- 209 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 620. Bár a folyamodó nyilatkozatát a traktus nem találta elég megalapozottnak, Szűcs neve évekre összefonódott kereki szolgálatával, hiszen segédlelkészi fizetségéért 1837-től 1841-ig pereskedett az elhunyt prédikátor özvegyével. p. 620, 632, 666.
- 210 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 514–517.
- 211 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 665–666.
- 212 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 425.
- 213 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 533.
- 214 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 608.
- 215 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 452.
- 216 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 508.
- 217 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 519, 536.
- 218 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 574.
- 219 A kellemetlenség abból a félreértésből adódott, hogy Csanádi az egyháznak általa adományozott ingatlant néhány izben még az átruházás után, közvetlenül elhunyt előtt is használta, ezért felesége örökölt jószágként tekintett rá és tartotta a jogát hozzá. BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 538–539, 555.
- 220 BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 627–628, 642, 652, 660.
- 221 Lásd a mezőteleghi (1830), bojti (1835) és 1838-ban a kismarjai, mezőkeresztesi és nagykereki lelkészek asszesszorrá esketésekor megfigyelhető tendenciát (a püspökiét nem ismétlem). BML, fond 143, inv. 276, reg. 591a, p. 535, 581, 629. Jelentékenyebb (negyed vagy fél százalékos) pozitív tendenciaváltás és növekedés csak a bihari Szokolay József egyházmegyei pénztárnok ülnökké (1826), illetve a szalárdi Takács Dániel aljegyzővé választásánál látható (1836; 5.1–5.2. ábra). p. 464, 601.
- 222 Példa erre az 1814-ben még a Békési Egyházmegyéhez tartozó pankotaiak esete. Dávidházi János ágyai lelkész – ülnökként és Pankotán gyakran megforduló szőlőbirtokosként – számos hivatali ügyben maga pártfogolta az éledező református közösséget, ami megtévesztette a helyi előjárókat, és egyenesen tőle kértek tanítót és papot maguk közé, a neki címzett levélben pedig szeniornak szólították, „mint a’ Krisztust a’ Sidok”. Dávidházi ezt követően tisztázta számukra, hogy ő nem esperes, és az esperest érintő ügyekben Hódmezővásárhelyre kell levelet írniuk. A pankotaiak ezt követően a ló túloldalára estek át, mert az interimális szolgálatot ellátó Kiss János erdőhegyi lelkipásztor személyes sérelmei miatt Dávidházi ellen szította őket, így ő lett a bűnbak, amiért nem kaptak állandó prédikátort. TtREL, I.29. I.29. Békés-bánati Egyházmegye iratai 1606–2009. i. Egyházközségekre vonatkozó iratok 1765–1979. 209. Dávidházi János viszonya a pankotai gyülekezettel. 1814.VI.2. Mindez arra utal, hogy egy lelkész közösség általi megítélése sokkal inkább a pillanatnyi hangulat és érzelmi benyomás, mintsem a klérusi szervezetrendszerben betöltött pozíció függvénye volt.
- 223 Szabadi István (szerk.): *„Mindenek jó rendel és ékesen légyenek Ti Közöttetek...” A Békési, Bihari, Érmelléki és Nagybányai Református Egyházmegyek vagyonszeztársági jegyzőkönyvei 1809.* Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, Debrecen. 2016. (Editiones Archivi Districtus Reformatorum Transtibiscanii XIX.)

RECTORS OF TúrKEVE 1724–1821 (1823)1

JÁNOS ÉLIÁS

Beérkezett/Received: 2026. március 23.

Lektorálva/Reviewed: 2026. április 10. – 2026. április 22.

Elfogadva/Accepted: 2026. május 19.

DOI: <https://doi.org/10.14232/dsz.2026.1.125-147>

ABSTRACT

This paper investigates the Reformed school of Túrkeve and its rectors between 1724 and 1821 (with extensions to 1823). After the town's resettlement following 1711, the school became closely integrated into the network of the Debrecen Reformed College, adopting its curriculum, regulations, and pedagogical norms. Using parish registers, visitation records, salary contracts, and collegiate enrolment data, the study combines institutional history with prosopographical analysis. It argues that the school's staff and infrastructure stabilised by the late eighteenth century through the rector–praeceptor system, the construction of a new stone school building in 1792, and a regulated mixed remuneration scheme. Reforms introduced in 1807 promoted Hungarian-language elementary instruction alongside the gradual decline of advanced Latin teaching, contributing to sustained enrolment growth and the emergence of a four-grade structure by the early nineteenth century. The prosopographical register identifies thirty-seven rectors, all trained in Debrecen but diverse in origin and social background; rectorates were typically short transitional appointments.

Keywords: Reformed education history; Debrecen Reformed College; school of Túrkeve; prosopographical database; peregrination.

ABSZTRAKT

A tanulmány a túrkevei református iskola működését és rectorait vizsgálja 1724 és 1821 között (1823-ig kitekintve). A település 1711 utáni újratelepülését követően az iskola szorosan bekapcsolódott a Debreceni Református Kollégium intézményi hálózatába, átvéve annak tantervét, szabályzatait és pedagógiai normáit. A kutatásunk az intézménytörténeti megközelítést proszopográfiai elemzéssel ötvözi az egyházközszégi anyakönyvek, egyházlátogatási jegyzőkönyvek, díjlevelek és kollégiumi anyakönyvi adatok felhasználásával. Az iskola személyi állománya és infrastrukturális háttere a 18. század végére stabilizálódott, amelyet mutat a rector és az őt segítő praeceptorok rendszere, az 1792-ben emelt új köiskola-épület, valamint az egyházmegyében kiemelkedő rectori fizetés. Az 1807-ben bevezetett reformok erősítették a magyar nyelvű elemi oktatást a latinoktatás kárára, amely hozzájárult a tanulólétszám tartós növekedéséhez és a négyosztályos szerkezet kialakulásához a 19. század elejére. A proszopográfiai adattár harminchét

rectort és adatait tartalmazza, akik mindannyian Debrecenben tanultak, ám származásukat és társadalmi hátterüket tekintve változatos képet mutatnak; a rectori szolgálat rendszerint rövid, átmeneti állomás volt életpályájukban.

Kulcsszavak: református oktatástörténet, Debreceni Református Kollégium, türkevei iskola, propográfiai adattár, peregrináció.

Similarly to other congregations of the Nagykunság Reformed Diocese, Türkeve became depopulated during the period of Ottoman occupation and was resettled only after the end of Rákóczi's War of Independence, around 1711. According to Dezső Tóth, the development of the local Reformed school accelerated rapidly following the resettlement, and within a short period it evolved into an important institution within the educational network of the Debrecen Reformed College.² Accordingly, teaching staff were delegated by the College, while the curriculum, regulations, pedagogical methods, and educational principles of the school closely followed those of the mother institution. The most talented students were likewise able to continue their studies in Debrecen.³

Research on lower-level Reformed schools dates back more than a century. The first systematic attempt to identify and collect the lower schools connected to the Debrecen Reformed College was undertaken by János Barcsa in 1905,⁴ while Imre Dankó later provided a comprehensive overview of the subject in 1988.⁵ János Győri L. also examined the nature and terminology of these subordinate schools, since both the terms "partikula" and "rektória" appear in the sources and literature.⁶ Within the context of the Nagykunság Reformed Diocese, Dezső Tóth offered an overview of the condition of its schools in his work published in 1942;⁷ however, research on the personnel of individual schools had already been undertaken earlier in the region. Accordingly, Ferenc Vadai compiled the list of rectors in Török-szentmiklós in 1889,⁸ while Bálint Faragó (1927)⁹ and later Zoltán Bodoki Fodor (1956)¹⁰ did the same for Mezőtúr. Dezső Tóth also did research on the school of Tizsakürt in one of his manuscripts (1949).¹¹ Building upon these antecedents, we have examined the rectors of the schools of Karcag, Kisújszállás,¹² and Kunhegyes.¹³ In the present paper, we attempt an analysis of the personnel of the Türkeve school.

Although the *Series studiosorum* of the College documents students from Türkeve with certainty only from 1755 onwards,¹⁴ earlier sources suggest that the reorganisation of the school may be dated to 1724, coinciding with the beginning of the rectorate of Pál Igmándi.¹⁵ It is therefore plausible that students from Türkeve had already pursued studies at the Debrecen College prior to 1755. According to matriculation records, the number of students originating from Türkeve was

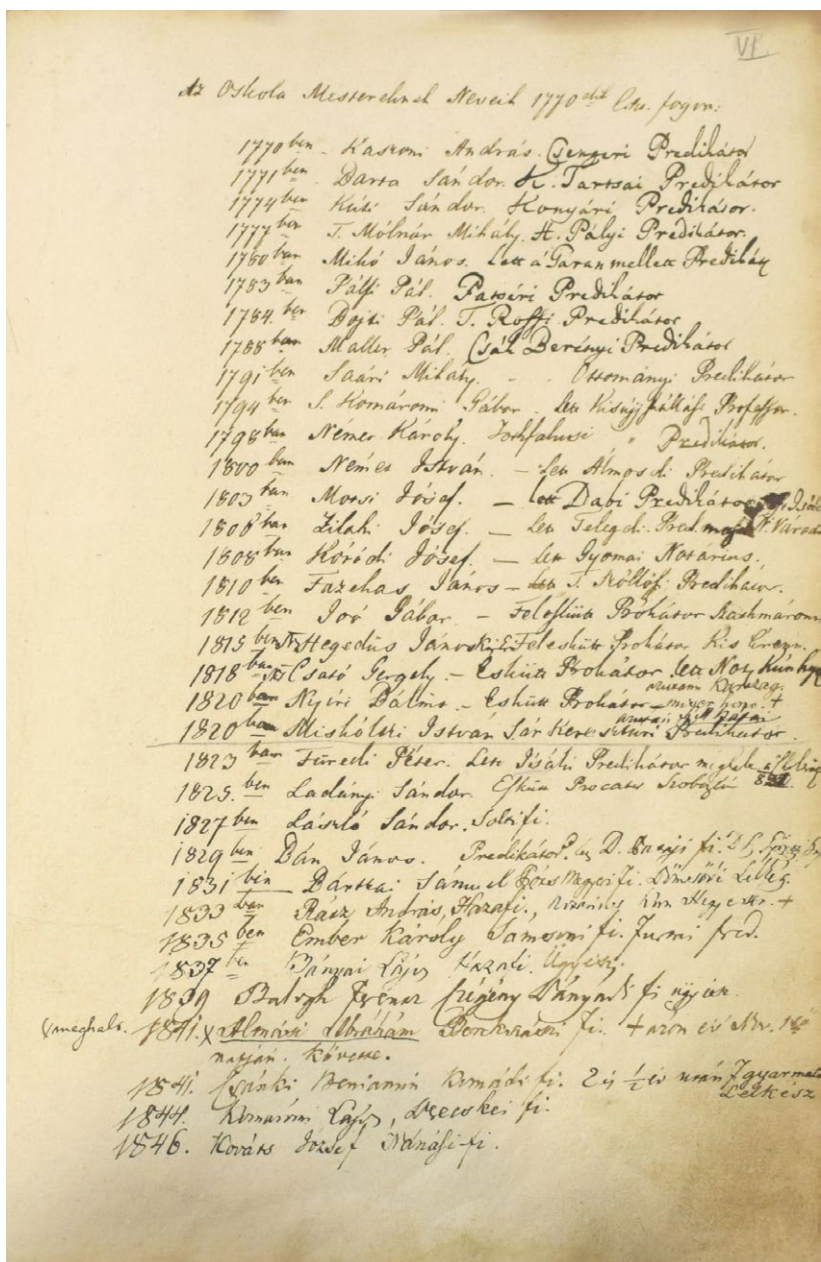
relatively low. Between 1755 and 1821, altogether thirty-seven students enrolled who either originated from Túrkeve or had completed their lower-level studies there.¹⁶

By the second half of the eighteenth century, both the institutional personnel and financial conditions of the school had stabilized, as reflected in the employment of a rector alongside one, and later two praeceptors. In 1792, a new stone school building was erected for the boys' school following the demolition of the earlier structure;¹⁷ contemporary sources emphasize that it was constructed "with proper convenience both for teachers and students."¹⁸ A description from 1808 further indicates that the building was capable of accommodating four classes.¹⁹ From the turn of the nineteenth century onward, gradual structural transformation can be observed under the influence of district-level curricular reforms. Parallel with the decline of advanced Latin-language instruction, Hungarian-language elementary education gained increasing prominence. By the early nineteenth century, the Túrkeve school had essentially developed into a four-grade institution with multiple teachers, while student enrolment showed continuous growth.²⁰

THE SCHOOL OF TÚRKEVE AND ITS OPERATION

In its initial period, the teaching staff of the Túrkeve school consisted solely of the rector. The overall administration and professional supervision of the institution rested with the rector, who typically assumed office after completing his studies at the mother institution, usually as a young graduate aged between twenty and twenty-four, accepting an office fixed for a term of two to three years.²¹ In the case of Túrkeve, schoolmasters arrived at an average age of twenty-four; the youngest began his service at eighteen, while the oldest entered office at the age of thirty.²² Schoolmasters generally sought rectorial offices for two main reasons. On the one hand, those intending to pursue studies at foreign universities needed to accumulate the necessary financial resources; on the other, a successful rectorate enabled them to establish valuable connections with local ecclesiastical or municipal elites, thereby improving their prospects of securing a later office as minister or notary.²³ During the eighteenth century, the rector taught together with one, later two, and from the early nineteenth century three *praeceptores publici*. These assistants were often older and more experienced teachers who (unlike the rectors) sometimes taught the same class for decades. Others temporarily interrupted their studies at the Debrecen Reformed College for one or two years of service before returning to complete their education.²⁴

The curriculum of the school followed the instructional guidelines (*Methodus*) prescribed by the Debrecen College.²⁵ In the lower classes, pupils practised reading

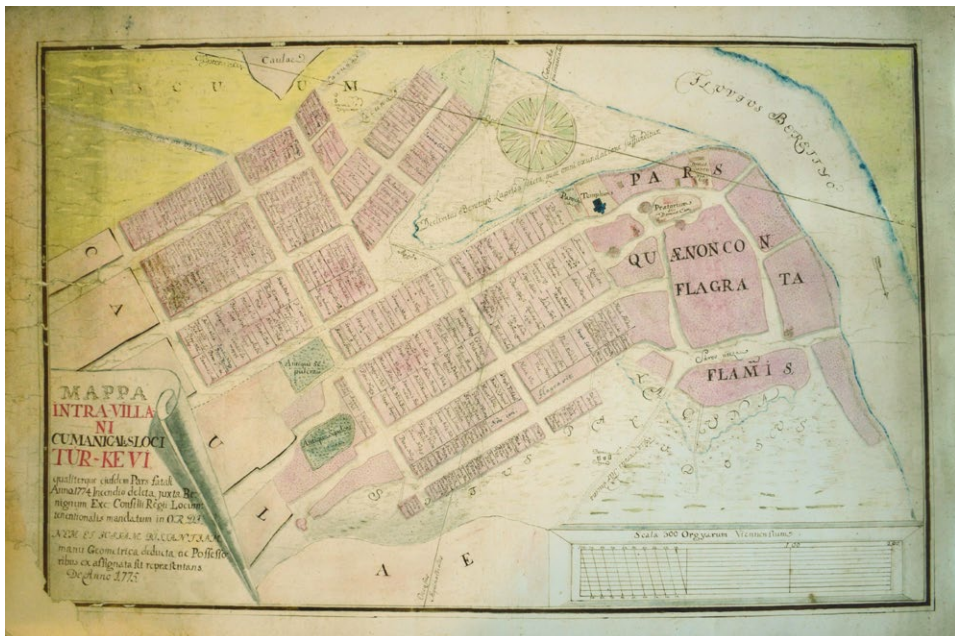

List of rectors in the Túrkeve parish register.

Baptismal, marriage, and burial register of the Reformed Congregation of Túrkeve (1743–1789), Archives of the Reformed Congregation of Túrkeve. (photographed by the author).

and writing, while instruction relied primarily on mechanical learning methods, including verbatim memorisation and collective choral repetition. At the elementary level, teaching consisted of reading, basic arithmetic, and religious instruction. Older students studied Latin, which provided access to higher stages of education and ensured the possibility of further studies in Debrecen or Sárospatak.²⁶ The school maintained six permanent classes: the *elementarii*, *declinistae*, *coniugistae*, *grammatistae*, *syntaxistae*, and *oratores*. Until the end of the eighteenth century, instruction in the upper classes continued to be conducted in Latin. Mastery of the language, however, posed considerable difficulties for many students, particularly since *praeceptors* often did not adequately teach its foundations.²⁷ Moreover, children from predominantly agrarian families were frequently required to assist in agricultural labour, making student attrition a persistent and serious problem.²⁸

A significant remedy emerged with the curricular reform introduced in 1807 by Ézsaiás Budai, which divided instruction into two educational tracks following completion of the first two elementary levels, namely the acquisition of reading and writing skills. This reform ensured continued educational opportunities for

Map of Túrkeve (1775). The school was likely located in the vicinity of the church (marked black).

Archives of the Reformed Congregation of Túrkeve.

pupils unwilling or unable to pursue Latin studies and had a demonstrably positive impact on overall enrolment.²⁹ Although precise annual enrolment figures are generally lacking, reliable data survive from 1792. According to the visitation record, incumbent rector Mihály Sári taught 6 *oratores*, 27 *syntaxistae*, and 32 *grammatis-tae*, praeceptor Mihály Kerepesi instructed 25 *coniugistae* and 47 *declinistae*, while Ferenc Varga taught 79 *elementarii*. Altogether, 216 pupils attended the school in that year.³⁰

SALARY

Rectors primarily accepted teaching positions in schools because of the financial remuneration attached to such offices. Their principal aim was to accumulate sufficient funds to enable subsequent studies at foreign universities. In Túrkeve, following practices generally widespread during the period, the remuneration of both rectors and *praeceptors* consisted of a combination of monetary and in-kind payment. The rector received his salary partly in cash and partly in agricultural products: primarily grain and firewood. In addition, he was entitled to fees received for conducting funeral services and also shared in students' tuition payments, with the explicit obligation that impoverished children were to be instructed free of charge.³¹ Beyond these benefits, the rector was able to engage in limited agricultural production, as the congregation temporarily granted him arable land sufficient for sowing two *köböl* of seed from communal holdings during his term of service. Records indicate that these benefits gradually increased over time – often following repeated petitions submitted by the rectors³² – and were occasionally supplemented from municipal resources.³³ Nevertheless, the remuneration remained somewhat below that offered by wealthier congregations such as Mezőtúr or Karcag.³⁴ Even so, in comparison with other congregations of the Nagykunság Reformed Diocese, the rector of Túrkeve still received a respectable income, as demonstrated by salary contracts from 1791 and 1808.³⁵

Form of remuneration	1791	1808
Cash (Rft)	80	100
Wheat (véka)	60	60
Barley (véka)	50	50
Additional wheat per student (véka)	1	1
Chicken per student	1	1
Additional barley per student (véka)	–	1
Fee for funeral with sermon (kreuzer)	12	12
Fee for funeral with chanting (kreuzer)	6	6
Tallow (font)	20	20
Meat (font)	–	80
Wine (icce)	–	80
Firewood (öl)	?	2

Salary of the Túrkeve schoolmaster in 1791 and 1808.

Based on TtREL I. 33. c. 1. Nr. 2. and SZABADI 2019. 232; transcribed by the author.

DATA ANALYSIS OF THE RECTORS OF TÚRKEVE

Between 1724 and 1821, a total of thirty-seven schoolmasters serving as rectors can be identified from sources. A common characteristic among them is that all acquired at least a college education at the Debrecen Reformed College. In terms of geographical origin, however, the personnel presents a markedly diverse picture. Examination of their places of origin reveals that schoolmasters arrived from three different Reformed church districts, and in most cases from distinct settlements within those regions. Unsurprisingly, the largest proportion originated from the Transtibiscan Reformed Church District, from which eighteen individuals entered service in Túrkeve. This group was followed by six rectors from the Transdanubian District and five from the Danubian District, while the place of origin remains unknown in the case of eight individuals. When these origins are analysed at the county level, the results closely correspond to the so-called “ring theory” formulated by István Rácz,³⁶ according to which the Debrecen College primarily attracted students from geographically proximate regions and, conversely, supplied those same areas with the majority of trained schoolmasters and teachers. Accordingly, six rectors originated from Bihar, five from Szabolcs County, two each from the Nagykanizsa District, Komárom, Pest–Pilis–Solt, and Veszprém County, while eight individuals arrived from various other localities³⁷ to serve in the Túrkeve school.³⁸

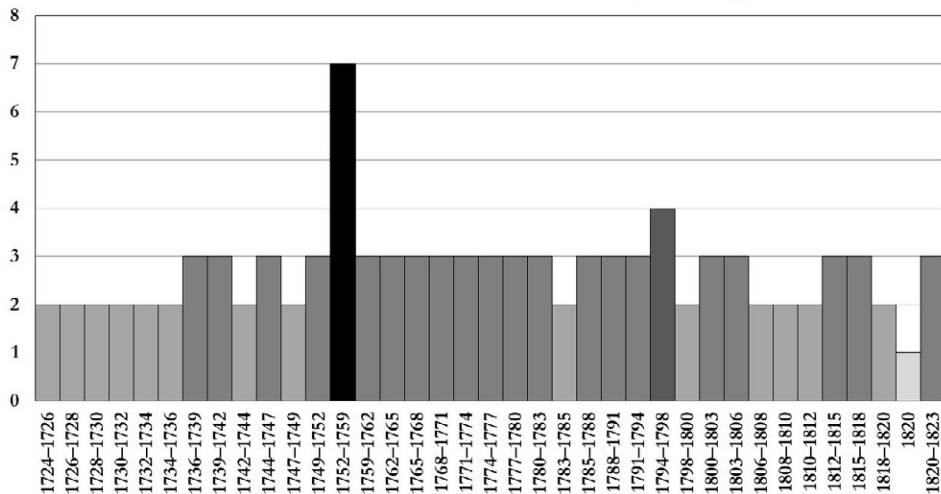
The social background of the Túrkeve schoolmasters likewise displays considerable diversity. Eleven of the examined rectors originated from ministerial families, five were of commoner background, and two came from noble families, while the social status of nineteen individuals remains unknown. Although such data are available for only approximately half of the rectors, a clear pattern nevertheless emerges: sons frequently followed their fathers' professions or sought similarly respected positions within society. For individuals of common origin, college education, and the subsequent pursuit of clerical or teaching careers, represented one of the primary avenues of upward social mobility.

The rectors of Túrkeve (similarly to all students educated within the college's system) expanded their knowledge through three or four successive stages of education. Initially, they typically acquired basic skills in the elementary schools of their towns, where they learned reading, writing, and the fundamental tenets of the Christian faith. This was followed by attendance at a lower-level grammar school, where previously acquired knowledge was further developed. At this stage, instruction already followed the curriculum of the Debrecen Reformed College, with particular emphasis on Latin, theology, history, geography, and singing.³⁹ It was common at this level for students to continue their studies in another settlement, as their hometowns often lacked sufficiently developed educational institutions.

With only a few exceptions, the examined rectors of Túrkeve display a relatively uniform pattern regarding the location of their lower-level studies. The majority (twenty-eight individuals) completed these studies in Debrecen. Nevertheless, several well-developed smaller gymnasia also appear among their educational trajectories: two studied in Pápa, while individual cases are known from Hajdúböszörmény, Hódmezővásárhely, Kolozsvár, Kunszentmiklós, Mezőtúr, Nagykőrös, and Szatmár prior to entering college education. Enrolment in these institutions was frequently motivated by the limited educational opportunities available in students' places of origin and the proximity of stronger regional schools.

Following completion of lower-level schooling, students enrolled in the higher classes of the College, an act that required formal subscription of the college statutes. The curriculum studied and examined at this level largely corresponded to that of the lower schools. All identified schoolmasters of Túrkeve pursued their higher studies in Debrecen and were likewise commissioned from the College for service as schoolmasters. During their studies, twelve individuals held college offices primarily involving teaching responsibilities. In nine documented cases, future rectors served as *praeceptores publici*, instructing lower classes across nearly all levels of education.⁴⁰ Two students held the office of *praebitor*, while three served as *praeses* (assistant professor), teaching mathematics.

College students frequently undertook rectorates for periods of two to three years in lower schools, receiving fixed remuneration while preparing for studies at foreign universities. Students generally sought positions classified as *academica promotio*, which offered higher salaries and thus enabled them to finance academic peregrination. Examination of rectorial salaries in Túrkeve demonstrates that although remuneration somewhat lagged behind that offered by schools in Mezőtúr, Karcag, and Kisújszállás,⁴¹ the local position nevertheless counted as a well-paid office. Consequently, the examined schoolmasters typically did not assume further teaching posts after their service in Túrkeve in order to accumulate additional wealth. Rectors generally served in Túrkeve for two years (13 cases) or three years (20 cases), although isolated examples are known of service lasting only one year or extending to four or even seven years.

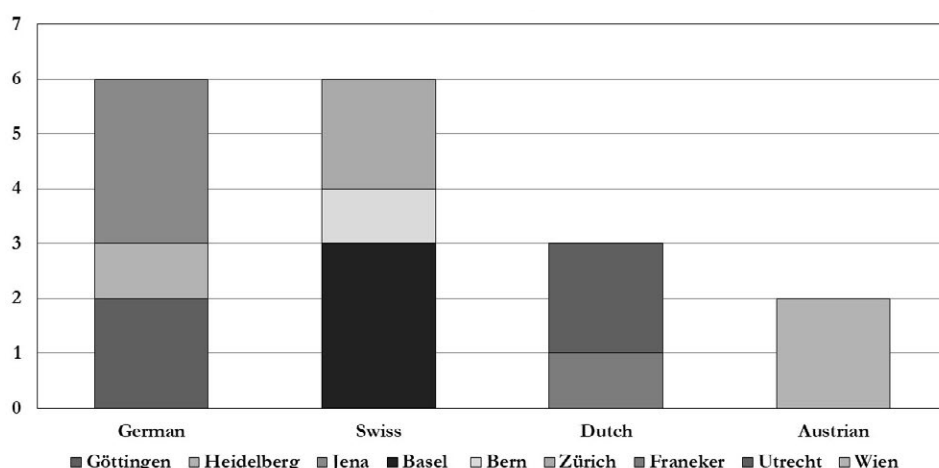

Tenure of Rectors at the Túrkeve School (1724–1823)

Compiled by the author on the basis of Emlék-könyv, 112.

After completing their college studies, two principal career paths were open to candidates, since the upper divisions of the Debrecen Reformed College did not constitute university-level education. In order to secure more favourable career opportunities, many students sought to spend at least a short period at Western European universities. Academic peregrination, however, imposed a considerable financial burden upon students and therefore typically lasted only a few months or, at most, one or two years.⁴² Of the thirty-seven identified schoolmasters of Túrkeve, fifteen enrolled at a Western European university (40.5%), where they spent an

average of 1.13 years. In two cases (Pál Maller and Mihály Sári) rectors attended more than one university. Institutions located in the German-speaking territories proved to be the most popular destinations: altogether six individuals subscribed of the matriculation statutes of the universities of Göttingen, Heidelberg, and Jena. An equal number enrolled at Swiss institutions, studying in Basel, Bern, and Zürich. These were followed by the Dutch universities of Franeker and Utrecht, which together attracted three students, while two individuals pursued studies in Vienna. It may further be observed that only those schoolmasters undertook studies at Western European universities who subsequently entered ministerial service.

Western European University Peregrination of the Rectors of Túrkeve (1724–1823)

Compiled by the author on the basis of the prosopographical database below.

With regard to their subsequent careers, the examined schoolmasters largely followed the customary professional trajectory typical of graduates of the Debrecen Reformed College. The largest proportion with eighteen individuals (45.6%) eventually entered the ministry. Of these, four served for shorter or longer periods within the Nagykunság Reformed Diocese, although at various stages of their careers nearly all held positions across different Reformed church districts. A further four individuals (10.8%) remained within the teaching profession, serving as rectors or girls' schoolmasters in various congregations, with all but one employed within the Nagykunság Reformed Diocese. Six former schoolmasters (16.2%) pursued secular careers: two became lawyers, while four entered notarial service, among whom two fulfilled their professional duties in Túrkeve itself. The later life

course of nine schoolmasters remains unknown. Among those who became ministers, eleven individuals held ecclesiastical administrative offices, several occupying multiple positions during their careers. Altogether, they served nine times as diocesan assessors, twice as diocesan notaries, and twice as assistant deans (*vice-deans*), while two attained the rank of dean: István Miskolci Szijjártó in the Kecskemét Diocese, and József Zilahi in the Bihar Diocese.

CONCLUSION

The present study has aimed to examine the operation of the Reformed school of Túrkeve and the composition of its rectorial staff between 1724 and 1821. Over the course of the eighteenth century, both the institutional personnel and financial conditions of the school gradually stabilized. The employment of praeceptors alongside the rector, the construction of a new school building, and the establishment of a regulated system of remuneration collectively ensured the institution's stable functioning. Instruction was organised according to the *Methodus* of the Debrecen Reformed College: education founded upon the acquisition of elementary skills was complemented by Latin-language studies, while curricular reforms introduced in the early nineteenth century increasingly promoted Hungarian-language elementary instruction. As a result, the Túrkeve school developed into a four-grade elementary institution with multiple teachers. The analysis of the rectorial staff demonstrates that all of them serving during the investigated period acquired college education, although their geographical origins and social backgrounds reveal considerable diversity. Service as rector generally represented a transitional phase within an individual career trajectory, primarily serving to establish the financial and social foundations necessary for further study or subsequent office-holding. A substantial proportion of the examined individuals later pursued ministerial careers, while a smaller group remained within the teaching profession or entered secular intellectual occupations. Although the Reformed school of Túrkeve lagged behind the most prominent educational institutions of the Nagykunság region in terms of remuneration and institutional development, it nevertheless fulfilled a decisive role in maintaining local education and in ensuring the supply of future Reformed ministers. With the prosopographical database of schoolmasters appended to this study, we hope that the present work will contribute further data to ongoing research into the archontology and prosopography of the Nagykunság Reformed Diocese, as well as to the broader exploration of the social and cultural structures shaping the life of the diocese.

DATABASE

In the database, individual birth, marriage and death registry entries are not cited separately, as doing so would exceed the scope of this study. However, based on the listed dates, the relevant registry entries should be easily accessible for further research on this topic. The names of the schoolmasters are presented according to Hungarian pronunciation conventions (e.g., *Szecsődi Mihály* instead of *Szetsődi Mihály*), and the name order follows Hungarian custom (SURNAME first, given name second). The abbreviations for the biographical data in the directory are interpreted as follows. *Origin*: The place of origin of the rector. *Birth*: The birthplace and date of the rector. *Lower school*: The location of the school where the rector completed lower-level studies. *Subsc.*: The place and date of the rector's subscription (enrollment) in any colleges. *College Office*: The positions held by the rector within the college and their respective dates. *Praeceptor*: The place and duration of the rector's service as a *praeceptor*. *Rector*: The place and duration of the rector's service. *Academia*: The foreign universities attended by the rector and the period of study. *Occupation*: The rector's places of service and the duration of those offices. *Diocesan Office*: The diocesan positions held by the rector. *Death*: The place and date of the rector's death. *Other*: Additional information about the rector found in registers, sources, or databases. *Note*: The author's remarks regarding the rector.

- 1724–1726 **IGMÁNDI Pál**. *Birth*: unknown place, c. 1703; *Lower school*: Debrecen (Bihar County); *Subsc.*: Debrecen, 28 March 1720; *Rector*: Túrkeve (Nagykun District), 1724–1726; *Occupation*: rector in Tiszakürt (Heves–Külső-Szolnok County), after 1726; *Other*: According to the index of the first protocol book of the Nagyunság Reformed Diocese, following his service as schoolmaster in Túrkeve he served as rector in Tiszakürt.; *Note*: After his rectorate in Tiszakürt his later life cannot be traced. No parish register sources are available for reconstructing his subsequent career.⁴³
- 1726–1728 **GYULAI János**. *Birth*: unknown place, c. 1703; *Lower school*: Debrecen (Bihar County); *Subsc.*: Debrecen, 8 November 1720; *Rector*: Túrkeve (Nagykun District), 1726–1728; *Note*: After his service as schoolmaster in Túrkeve his later life cannot be traced. No parish register sources are available for reconstructing his subsequent career.⁴⁴
- 1728–1730 **LENDVAI Márton**. *Birth*: unknown place, c. 1704; *Lower school*: Debrecen (Bihar County); *Subsc.*: Debrecen, 28 August 1721; *Rector*: Túrkeve (Nagykun District), 1728–1730; *Other*: According to the index of the first protocol book of the Nagyunság Reformed Diocese, he was recorded as impotent, and consequently divorced his wife during his period of service in Túrkeve.; *Note*: After his rectorate in Túrkeve his later life cannot be traced. No parish register sources are available for reconstructing his subsequent career.⁴⁵

- 1730–1732 **KERESZTÚRI András.** *Birth:* unknown place, c. 1709; *Lower school:* Debrecen (Bihar County); *Subsc.:* Debrecen, 3 May 1726; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1730–1732; *Other:* Listed in the collegiate student register under the name Ádám Keresztúri.; *Note:* After his service as schoolmaster in Túrkeve his later life cannot be traced. No parish register sources are available for reconstructing his subsequent career.⁴⁶
- 1732–1734 **JUHÁSZ János.** *Birth:* unknown place, c. 1711; *Lower school:* Debrecen (Bihar County); *Subsc.:* Debrecen, 25 April 1728; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1732–1734; *Note:* After his service as schoolmaster in Túrkeve his later life cannot be traced. No parish register sources are available for reconstructing his subsequent career.⁴⁷
- 1734–1736 **ÚJVÁROSI István.** *Birth:* unknown place, c. 1715; *Lower school:* Debrecen (Bihar County); *Subsc.:* Debrecen, 29 April 1732; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1734–1736; *Note:* After his service as schoolmaster in Túrkeve his later life cannot be traced. No parish register sources are available for reconstructing his subsequent career.⁴⁸
- 1736–1739 **BÖSZÖRMÉNYI SZABÓ István.** *Origin:* Hajdúböszörmény (Hajdú District); *Birth:* Hajdúböszörmény (Hajdú District), c. 1717; *Lower school:* Debrecen (Bihar County); *Subsc.:* Debrecen, 22 April 1734; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1736–1739; *Note:* After his service as schoolmaster in Túrkeve his later life cannot be traced. No parish register sources are available for reconstructing his subsequent career.⁴⁹
- 1739–1742 **CSÚZI Mihály.** *Birth:* unknown place, c. 1717; *Lower school:* Debrecen (Bihar County); *Subsc.:* Debrecen, 22 April 1734; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1739–1742; *Note:* After his service as schoolmaster in Túrkeve his later life cannot be traced. No parish register sources are available for reconstructing his subsequent career.⁵⁰
- 1742–1744 **NAGY Mihály.** *Birth:* unknown place, c. 1720; *Lower school:* Debrecen (Bihar County); *Subsc.:* Debrecen, 1 May 1737; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1742–1744; *Note:* After his service as schoolmaster in Túrkeve his later life cannot be traced. No parish register sources are available for reconstructing his subsequent career.⁵¹
- 1744–1747 **MONORI Mihály.** *Origin:* Monor (Pest–Pilis–Solt County); *Birth:* Monor (Pest–Pilis–Solt County), 1719; *Lower school:* Debrecen (Bihar County); *Subsc.:* Debrecen, 29 April 1740; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1744–1747; *Occupation:* girls' schoolmaster in Öcsöd (Békés County), 1747–1750; girls' schoolmaster in Kisújszállás (Nagykun District), 1750–1795; *Death:* Kisújszállás (Nagykun District), 16 November 1797.⁵²
- 1747–1749 **ÉRSEKÚJVÁRI József.** *Origin:* Érsekújvár (Nyitra County); *Birth:* Érsekújvár (Nyitra County), c. 1724; *Lower school:* Debrecen (Bihar County); *Subsc.:* Debrecen, 26 April 1741; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1747–1749; *Note:* After his service as schoolmaster in Túrkeve his later life cannot be traced. No parish register sources are available for reconstructing his subsequent career.⁵³

- 1749–1752 **SZECSÓDI Mihály.** *Origin:* Pápa (Veszprém County); *Birth:* Pápa (Veszprém County), 14 June 1729; *Parent(s):* György Szecsódi, commoner, and Judit Kócor; *Lower school:* Pápa (Veszprém County); *Subsc.:* Debrecen, 15 August 1744; *College Office:* *praeceptor sextariorum*, 1747–1748; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1749–1752; *Occupation:* girls' schoolmaster, unknown location, ?–?; *Note:* After his service as schoolmaster in Túrkeve his later life cannot be traced. No parish register sources are available for reconstructing his subsequent career.⁵⁴
- 1752–1759 **SALLAI NAGY Sámuel.** *Origin:* Etyek (Fejér County); *Birth:* Etyek (Fejér County), c. 1731; *Lower school:* Nagykőrös (Pest–Pilis–Solt County); *Subsc.:* Debrecen, 25 April 1748; *College Office:* *praebitor*, 1751–1752; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1752–1759; *Occupation:* notary in Túrkeve (Nagykun District), 1752–1759; *Other:* He simultaneously fulfilled the offices of schoolmaster and notary in Túrkeve.; *Note:* After his service as schoolmaster in Túrkeve his later life cannot be traced. No parish register sources are available for reconstructing his subsequent career.⁵⁵
- 1759–1762 **SOMI András.** *Origin:* Debrecen (Bihar County); *Birth:* Debrecen (Bihar County), 1731; *Parent(s):* András Somi, girls' schoolmaster; *Lower school:* Debrecen (Bihar County); *Subsc.:* Debrecen, 23 April 1750; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1759–1762; *Academia:* Bern (CH), 1762–1763; *Occupation:* minister in Tisza-inoka (Heves–Külső-Szolnok County), 1763–1765; minister in Újfehértó (Szabolcs County), 1765–1771; minister in Hajdúnánás (Hajdú District), 1771–1796; retired, 1796–1803; *Diocesan Office:* diocesan assessor in the Debrecen Diocese, 1792–1796; *Death:* Hajdúnánás (Hajdú District), 9 April 1803; *Other:* He resigned from his ministry in 1796 due to rapidly deteriorating eyesight and subsequently lived in retirement in Hajdúnánás for seven years. The parish registers of Újfehértó record the following remark: “András Somi was highly hypochondriacal, as is also evident from his earlier notes.”⁵⁶
- 1762–1765 **KABAI TÓTH Sámuel.** *Origin:* Szentmihály (Szabolcs County); *Birth:* Dévaványa (Heves–Külső-Szolnok County), 19 December 1735; *Parent(s):* János Kabai Tóth, minister; *Lower school:* Debrecen (Bihar County); *Subsc.:* Debrecen, 26 April 1752; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1762–1765; *Academia:* Basel (CH), 1767–1768; *Occupation:* minister in Szeghalom (Békés County), 1768–1783; minister in Tiszaroff (Heves–Külső-Szolnok County), 1783–1790; minister in Tiszaszalók (Heves–Külső-Szolnok County), 1790–1804; *Death:* Tiszasas (Heves–Külső-Szolnok County), 11 September 1807; *Other:* In 1804 he resigned from his ministry in Tiszaszalók due to dissatisfaction with his clerical income and moved to Tiszasas to live with his daughter, Julianna Kabai Tóth, and her husband, the local minister Mihály Soltész.⁵⁷

- 1765–1768 **SZÉP János.** *Origin:* Pápa (Veszprém County); *Birth:* Pápa (Veszprém County), 1737; *Parent(s):* Ferenc Szép, commoner, and Judit Öri; *Lower school:* Pápa (Veszprém County); Sopron (Sopron County); Debrecen (Bihar County); *Subsc.:* Debrecen, 29 April 1756; *College Office:* *praeceptor coniugistarum et comparistarum*, 1749–1750; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1765–1768; *Academia:* Basel (CH), 1768–1769; *Occupation:* minister in Alsóörs (Zala County), 1769–1777; minister in Balatonszőlős (Zala County), 1777–1783; minister in Egyházaskádóc (Vas County), 1783–1791; *Diocesan Office:* vice-dean of the Pápa Diocese (Őrség district), 1790–1791; *Death:* Egyházaskádóc (Vas County), 11 April 1791; *Note:* No individual named János Szép was baptised in Pápa in 1737. However, on 10 December 1737 a person of this name was baptised in nearby Szentgál whose father was Ferenc Szép; the identification of the two individuals cannot be established with certainty.⁵⁸
- 1768–1771 **KASZONYI LÁZÁR András.** *Origin:* Kemece (Szabolcs County); *Birth:* Kemece (Szabolcs County), 1742; *Parent(s):* Lázár András Kaszonyi, minister; *Lower school:* Debrecen (Bihar County); *Subsc.:* Debrecen, 24 April 1759; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1768–1771; *Academia:* Franeker (NL), 1771–1772; *Occupation:* minister in Csenger (Szatmár County), 1773–1806; *Diocesan Office:* diocesan assessor in the Szatmár Diocese, 1790–1806; *Death:* Csenger (Szatmár County), 7 August 1806.⁵⁹
- 1771–1774 **BARTA Sándor.** *Origin:* Nádudvar (Szabolcs County); *Birth:* Nádudvar (Szabolcs County), 1741; *Lower school:* Debrecen (Bihar County); *Subsc.:* Debrecen, 22 April 1762; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1771–1774; *Academia:* Basel (CH), 1774–1775; *Occupation:* minister in Köröstarcsa (Békés County), 1778–1800; *vacans* minister, 1800–1802; minister in Nyíracsad (Szabolcs County), 1802–1805; retired, 1805–1811; *Diocesan Office:* diocesan assessor in the Békés Diocese, ?–1800; *Death:* Debrecen (Bihar County), 6 February 1811; *Note:* In the burial record of his wife he is mentioned as minister of Tiszaföldvár; however, local sources record no minister of this name. During the relevant period (1805–1811) the parish was continuously served by his brother-in-law, Mihály Major. It is therefore probable that after his service in Nyíracsad he moved with his family to Tiszaföldvár, which explains the designation “wife of the minister of Tiszaföldvár” in the burial entry of Mária Major.⁶⁰
- 1774–1777 **KÚTI Sándor.** *Origin:* Debrecen (Bihar County); *Birth:* Debrecen (Bihar County), 16 May 1751; *Parent(s):* István Kúti, commoner, and Sára Szőke; *Lower school:* Debrecen (Bihar County); *Subsc.:* Debrecen, 24 April 1766; *College Office:* *praeses* (mathematics), 1771–1772; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1774–1777; *Academia:* Zürich (CH), 1777–1778; *Occupation:* minister in Konyár (Bihar County), 1780–1801; *Diocesan Office:* diocesan assessor in the Debrecen Diocese, 1792–1801; *Death:* Konyár (Bihar County), 9 February 1801.⁶¹

- 1777–1780 **TÚRI MOLNÁR Mihály.** *Origin:* Nádudvar (Szabolcs County); *Birth:* Nádudvar (Szabolcs County), 1750; *Lower school:* Debrecen (Bihar County); *Subsc.:* Debrecen, 27 April 1769; *College Office:* *praeses* (geometry), 1774–1775; *praeceptor grammatistarum*, 1776–1777; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1777–1780; *Academia:* Zürich (CH), 1780; *Occupation:* minister in Hosszúpályi (Bihar County), 1783–1820; retired, 1820–1822; *Death:* Hosszúpályi (Bihar County), 28 July 1822; *Other:* During the final three years of his life he was described as an “incurably bedridden invalid.”; *Note:* According to Thury’s prosopographical register he died in 1781; parish records clearly demonstrate that this information is erroneous.⁶²
- 1780–1783 **POZBAI MIKÓ János.** *Origin:* Bese (Bars County); *Birth:* Bese (Bars County), 1753; *Lower school:* Debrecen (Bihar County); *Subsc.:* Debrecen, 25 April 1771; *College Office:* *praeses* (geometry), 1776–1777; *praeceptor syntaxistarum*, 1779–1780; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1780–1783; *Academia:* Heidelberg (D), 1783–1784; *Occupation:* minister in Garamvezekény (Bars County), 1784–1799; minister in Kisölvéd (Hont County), 1799–1805; *Diocesan Office:* diocesan assessor in the Bars Diocese, 1790–1798; *Death:* Kisölvéd (Hont County), 2 May 1805.⁶³
- 1783–1785 **PÁLFI Pál.** *Origin:* Szilágyvarsolc (Kraszna County); *Birth:* Szilágyvarsolc (Kraszna County), 1754; *Lower school:* Kolozsvár (Kolozs County); Debrecen (Bihar County); *Subsc.:* Debrecen, 23 April 1778; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1783–1785; *Academia:* Vienna (A), 1785; *Occupation:* minister in Pacsér (Bács County), 1786–1796; unemployed minister, 1796–1813; *Death:* Túrkeve (Nagykun District), 22 October 1813; *Other:* During his rectorate in Túrkeve, Pálfi entered into an extramarital relationship with Krisztina Vince, a member of a locally influential noble family. The couple were discovered together at night in the school building, an incident that quickly became public knowledge. The town council, including Krisztina’s father, initiated proceedings against Pálfi for immoral conduct and neglect of his rectorial duties. The pair were subsequently compelled to marry, after which the disgraced schoolmaster joined the migration to the Bácska region together with settlers from Kisújszállás and obtained a ministerial post in Pacsér. Owing to repeated conflicts and disciplinary issues, however, he was later dismissed and eventually returned with his wife to Túrkeve.⁶⁴
- 1785–1788 **BOJTI Pál.** *Origin:* Komádi (Bihar County); *Birth:* Hegyközpályi (Bihar County), May 1759; *Parent(s):* Pál Bojti, minister, and Anna Törös; *Lower school:* Debrecen (Bihar County); *Subsc.:* Debrecen, 27 April 1775; *College Office:* *praeceptor syntaxistarum*, 1783–1784; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1785–1788; *Academia:* Göttingen, 1789–1790; *Occupation:* minister in Tiszaroff (Heves–Külső-Szolnok County), 1790–1791; *Death:* unknown place, after 1791; *Other:* The congregation of Tiszaroff dismissed him after one year due to misconduct.; *Note:* After his ministry in Tiszaroff his later life cannot be traced.⁶⁵

- 1788–1791 **MALLER Pál.** *Origin:* Kocs (Komárom County); *Birth:* Kocs (Komárom County), 28 October 1762; *Parent(s):* István Maller, commoner; *Lower school:* Debrecen (Bihar County); *Subsc.:* Debrecen, 27 April 1780; *College Office:* *praeceptor declinistarium*, 1786–1787; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1788–1791; *Academia:* Utrecht (NL), 1791–1792; Jena (D), 1792–1793; *Occupation:* assistant minister in Kocs (Komárom County), 1793; minister in Csákberény (Fejér County), 1793–1837; *Death:* Csákberény (Fejér County), 8 May 1837; *Note:* Recorded under the name Pál Málosi in his baptismal entry.⁶⁶
- 1791–1794 **SÁRI Mihály.** *Origin:* Tiszakürt (Heves–Külső-Szolnok County); *Birth:* Tiszakürt (Heves–Külső-Szolnok County), 6 May 1767; *Parent(s):* Mihály Sári, minister; *Lower school:* Mezőtúr (Heves–Külső-Szolnok County); *Subsc.:* Debrecen, 2 May 1783; *College Office:* *praebitor*, 1790–1791; *Praeceptor:* Mezőtúr (Heves–Külső-Szolnok County), 1782–1783; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1791–1794; *Academia:* Utrecht (NL), 1794–1795; Jena (D), 1795–1796; *Occupation:* minister in Ottomány (Bihar County), 1797–1832; *Diocesan Office:* diocesan assessor in the Érmellék Diocese, 1807–1819; notary of the Érmellék Diocese, 1820–1832; *Death:* Ottomány (Bihar County), 8 March 1832; *Other:* Named senior of the Mezőtúr school, holding this office in 1782.⁶⁷
- 1794–1798 **KOMÁROMI SÜLLYE Gábor.** *Origin:* Nagykereki (Bihar County); *Birth:* Nagykereki (Bihar County), 10 January 1764; *Parent(s):* Dániel Komáromi Süllye, minister; *Lower school:* Hódmezővásárhely (Csongrád County); *Subsc.:* Debrecen, 27 April 1786; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1794–1798; *Occupation:* professor in Kisújszállás (Nagykun District), 1798–1809; unemployed schoolmaster, 1809–1813; boys' schoolmaster in Kisújszállás (Nagykun District), 1813–1822; *Death:* Kisújszállás (Nagykun District), 27 July 1822; *Other:* The congregation of Kisújszállás experimented with the increasingly widespread professorial system through his rectorate. His work was assisted by four *praeceptores*. He held the professorship until 1809, when dissatisfaction on the part of the presbytery led to his dismissal. After several years' interruption, he returned as teacher of the lower classes, a position he retained until his death.⁶⁸
- 1798–1800 **NÉMETH Károly.** *Origin:* Sárbogárd (Fejér County); *Birth:* Sárbogárd (Fejér County), 7 January 1774; *Parent(s):* József Németh, nobleman; *Lower school:* Debrecen (Bihar County); *Subsc.:* Debrecen, 20 April 1790; *College Office:* *praeceptor veteranorum syntaxistarum*, 1797–1798; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1798–1800; *Academia:* Göttingen (D), 1800–1801; *Occupation:* minister in Tengőd (Tolna County), 1802–1804; minister in Nagyszokoly (Tolna County), 1804–1835; *Diocesan Office:* diocesan assessor in the Külső-Somogy Diocese, 1811–1812; notary of the Külső-Somogy Diocese, 1812–1831; *Death:* Nagyszokoly (Tolna County), 24 August 1835; *Note:* According to the Túrkeve rector list he later served in Tótfalu; however, this is impossible, as his ministry in Nagyszokoly ended only with his death.⁶⁹

- 1800–1803 **NÉMETH István.** *Origin:* Révkomárom (Komárom County); *Birth:* Révkomárom (Komárom County), 1774; *Lower school:* Hajdúböszörmény (Hajdú District); *Subsc.:* Debrecen, April 1791; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1800–1803; *Academia:* Jena (D), 1803–1804; *Occupation:* minister in Álmosd (Bihar County), 1806–1846; *Diocesan Office:* diocesan assessor in the Érmellék Diocese, 1832–1846; *Death:* Nagyvárád (Bihar County), 23 July 1846; *Note:* His baptismal entry could not be located in parish registers.⁷⁰
- 1803–1806 **MOCSEI József.** *Origin:* Solt (Pest–Pilis–Solt County); *Birth:* Solt (Pest–Pilis–Solt County), 29 March 1781; *Parent(s):* István Mocsi, minister, and Erzsébet Kalocsa; *Lower school:* Kunszentmiklós (Kiskun District); *Subsc.:* Debrecen, 26 April 1796; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1803–1806; *Occupation:* minister in Dab (Pest–Pilis–Solt County), 1808–1813; minister in Izsák (Pest–Pilis–Solt County), 1813–1820; *Death:* Izsák (Pest–Pilis–Solt County), 12 February 1820.⁷¹
- 1806–1808 **ZILAHY József.** *Origin:* Báránd (Bihar County); *Birth:* Báránd (Bihar County), 1781; *Parent(s):* János Zilahi, minister; *Lower school:* Debrecen (Bihar County); *Subsc.:* Debrecen, 24 April 1798; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1806–1808; *Academia:* Vienna (A), 1808–1809; *Occupation:* minister in Mezőtelegd (Bihar County), 1809–1813; minister in Nagyvárád (Bihar County), 1813–1863; *Diocesan Office:* dean of the Bihar Diocese, 1821–1848; *Death:* Nagyvárád (Bihar County), 13 June 1863; *Other:* Described as a disciplinarian and strict personality. Under his leadership the Reformed church of Nagyvárád-Újváros was constructed in 1844. He resigned from the deanery in 1848 due to illness; however, following the imprisonment of his successor, István Nagy, he was compelled to administer the diocese again between 1849 and 1855. After his resignation he formally retained his pastoral office in Nagyvárád, though ministerial duties were carried out by assistant clergy; *Note:* Parish register sources necessary for reconstructing his family status and descendants are unavailable.⁷²
- 1808–1810 **KÓRÓDI József.** *Origin:* Békés (Békés County); *Birth:* Békés (Békés County), c. 1784; *Lower school:* Debrecen (Bihar County); *Subsc.:* Debrecen, 23 April 1800; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1808–1810; *Occupation:* trainee in Békés County administration, 1812–1813; chancery clerk of Békés County, 1813–1815; notary in Gyoma (Békés County), 1815–1818; farmer in Békés (Békés County), 1818–1846; *Death:* Békés (Békés County), 1846; *Other:* In 1818 the authorities of Gyoma judged him to be disorderly, negligent, of improper conduct, and lacking conscientiousness, and consequently removed him from his notarial office. Several lawsuits were later initiated against him during his years as a farmer, primarily on charges of usury; *Note:* His baptismal and burial entries could not be identified in parish registers.⁷³
- 1810–1812 **FAZEKAS János.** *Origin:* Kunmadaras (Nagykun District); *Birth:* Törökszentmiklós (Heves–Külső-Szolnok County), 24 August 1788; *Parent(s):* István Fazekas, minister, and Anna Varga; *Lower school:* Debrecen (Bihar County); *Subsc.:* Debrecen, 19 September 1804; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1810–1812; *Occupation:* minister in Tiszaszőlős (Heves–Külső-Szolnok County), 1813–1865; *Death:* Tiszaszőlős (Heves–Külső-Szolnok County), 20 April 1865.⁷⁴

- 1812–1815 **JÓ Gábor.** *Origin:* Szatmár (Szatmár County); *Birth:* Szatmár (Szatmár County), c. 1789; *Lower school:* Szatmár (Szatmár County); *Subsc.:* Debrecen, 19 September 1806; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1812–1815; *Occupation:* notary in Szatmár (Szatmár County), ?–1841; *Death:* Szatmár (Szatmár County), 1841.⁷⁵
- 1815–1818 **HEGEDŰS János.** *Origin:* Jászkisér (Jász District); *Birth:* Jászkisér (Jász District), 20 August 1797; *Parent(s):* János Hegedűs, nobleman, and Borbála Szabó; *Lower school:* Debrecen (Bihar County); *Subsc.:* Debrecen, 19 September 1808; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1815–1818; *Occupation:* attorney in Jászkisér (Jász District), ?–?; *Death:* Jászkisér (Jász District), after 1847; *Note:* His burial entry could not be located in parish registers.⁷⁶
- 1818–1820 **CSATÓ Gergely.** *Origin:* Karcag (Nagykun District); *Birth:* Karcag (Nagykun District), 12 March 1795; *Parent(s):* Gergely Csató, minister, and Lídia Tatai Balla; *Lower school:* Debrecen (Bihar County); *Subsc.:* Debrecen, 19 September 1810; *College Office:* *praeceptor poetarum*, 1816–1817; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1818–1820; *Occupation:* notary and attorney in Kunhegyes (Nagykun District), 1820–1824; notary in Karcag (Nagykun District), 1824–1848; landowner in Karcag (Nagykun District), 1848–1863; *Death:* Karcag (Nagykun District), 15 September 1863.⁷⁷
- 1820 **NYÍRI Bálint.** *Origin:* Debrecen (Bihar County); *Birth:* Debrecen (Bihar County), 10 October 1794; *Parent(s):* Bálint Nyíri, commoner, and Sára Burai; *Lower school:* Debrecen (Bihar County); *Subsc.:* Debrecen, 19 September 1811; *College Office:* *praeceptor grammatarum*, 1818–1819; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1820; *Occupation:* attorney in Túrkeve (Nagykun District), ?–?; *Death:* unknown place, after 1824; *Note:* His later life cannot be traced following his legal career in Túrkeve.⁷⁸
- 1820–1823 **MISKOLCI SZIJJÁRTÓ István.** *Origin:* Gyulaháza (Szabolcs County); *Birth:* Gyulaj (Szabolcs County), 15 January 1798; *Parent(s):* János Miskolci Szijjártó, minister, and Zsuzsanna Katona; *Lower school:* Debrecen (Bihar County); *Subsc.:* Debrecen, 19 September 1812; *Rector:* Túrkeve (Nagykun District), 1820–1823; *Occupation:* assistant minister in Dunavecse (Pest–Pilis–Solt County), 1824–1826; assistant minister in Szalkszentmárton (Pest–Pilis–Solt County), 1826–1829; minister in Sárkeresztúr (Fejér County), 1829–1838; minister in Szentmártonkátá (Pest–Pilis–Solt County), 1838–1868; *Diocesan Office:* diocesan assessor in the Kecskemét Diocese, 1844–1854; vice-dean, 1854–1860; dean, 1860–1868; *Death:* Szentmártonkátá (Pest–Pilis–Solt County), 18 June 1868; *Other:* After his rectorate in Túrkeve he pursued further studies in the Szepesség region, Pozsony, and Vienna.⁷⁹

REFERENCES

- 1 The writing of this study was supported by the EKÖP-25-3-I-DE-151 University Research Scholarship Program of the Ministry For Culture and Innovation from the source of the National Research, Development and Innovation Fund.
- 2 TÓTH Dezső: *A Hevesnagykunsági Református Egyházmegye multja. Az egyházi élet hétköznapijai, II.* Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerület, 1942. 262.
- 3 DANKÓ Imre: *A Kollégium partikularendszere = A Debreceni Református Kollégium története*, ed. BARCZA József, Debrecen: A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1988. 776.
- 4 BARCSA János: *A Debreceni Kollégium és partikulái.* Debrecen: A város könyvnyomdája, 1905.
- 5 DANKÓ 1988.
- 6 GYÖRI L. János: *A Debreceni Református Kollégium – mint anyaiskola – és a kiskunhalasi református iskolázás évszázados kapcsolatai = „Kezembe vészem, olvasom és arról elmélkedem” Emlékkönyv Fekete Csaba születésének 75. és könyvtárosi működésének 50. évfordulójára*, Ed. GÁBORJÁNI SZABÓ Botond – OLÁH Róbert, Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2015, 22–41.
- 7 TÓTH 1942.
- 8 VADAI Ferenc: *Történeti visszapillantás egyházunk és templomunk multjára, templomunk 100 éves fennállásának öröm- és hálaünnepén*, Mezőtúr: Gyikó K. Könyvnyomdája, 1889.
- 9 FARAGÓ Bálint: *A Mezőtúri Református Egyház története 1530-tól 1917-ig*, Mezőtúr: Török Könyvkiadóvállalat, 1927.
- 10 BODOKI FODOR Zoltán: *Adatok a mezőtúri református egyház és iskolái multjához* [manuscript], Mezőtúr, 1956. Mezőtúri Móríz Zsigmond Városi Könyvtár, 280 B72.
- 11 TÓTH Dezső: *Annales Reformatae Ecclesiae Tiszkürtiensis Anno Domini post natu Christi 1949* [manuscript], Tiszaföldvár, 1949. Tiszazugi Földrajzi Múzeum Adattára, 53-1964.
- 12 ÉLIÁS János: *Schoolmasters of Karcag and Kisújszállás at Western European Universities and Academies Between the 17th and 19th Century = Acta Neerlandica 2021(18)*, 21–57.
- 13 ÉLIÁS János: „...in munere Rectoris Scholae Reformatae Kunhegyesiensis successi...”: *Kunhegyesi iskolamesterek 1764 és 1821 között = Református kollégiumok és partikuláik. Tanulmányok Szabadi István 60. születésnapjára*, Ed. Györi L. János – Oláh Róbert, Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerület Közgyűjteményei, 2024, 108–126.
- 14 István Garzó enrolled at the Debrecen Reformed College on 24 April 1755. – SZABADI István: *Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában*, I–II. Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerület, 2013. 461.
- 15 *Emlék-könyv a Túrkevei Református Egyházközség történetéről*, [manuscript, s. d.] (hereafter: Emlék-könyv). Archives of the Reformed Congregation of Túrkeve. 112.
- 16 István Garzó (1755); János Etsedi (1756); István Kaszap Nagy (1764); Mihály Endrédi (1770); István Dobos (1772); János Kaszap Nagy (1774); János Szegedi (1777); János Kenéz (1778); András Kenéz (1778); Lajos Vincze (1781); Ferenc Bíró (1781); Ferenc Szabó (1787); Sámuel Marjai (1788); Pál Vincze (1793); Albert Marjai (1793); József Marjai (1798); Mihály Boros (1799); Mihály Rékasi (1804); Sámuel Boros (1805); János Laczka (1806); Mihály Hajdú (1807); Lajos Vincze (1808); József Bátorkeszi (1810); András Debreczeni (1812); Mihály Kenéz (1812); Gábor Bonyhay (1816); Imre Hajdú (1816); József Tóth (1816); János Hajdú (1816); Mihály Tóth (1816); Miklós Sárkány (1817); László Sárkány (1817); Sándor Kenéz (1817); Sándor Hajdú (1818); Benedek Hajdú (1819); Mihály Hollósi (1819); Lajos Jósza (1820). – SZABADI 2013. 461, 464, 496, 530, 556, 570, 592, 637, 638, 698, 779, 794, 796, 816, 826, 832, 882, 888, 892, 902, 910, 928, 946, 948, 984, 990, 996, 1004, 1006, 1010, 1030, 1042, 1044, 1052, 1056, 1068, 1078, 1094, 1124, 1128, 1130, 1136, 1138, 1144, 1148, 1150, 1160, 1176, 1180, 1186, 1188, 1192.
- 17 Consistorialis végzések, 1770–1824. Archives of the Reformed Congregation of Túrkeve (hereafter: Consistorialis végzések). 110, 132.

- 18 Nagykunsági Egyházmegye iratai, Egyházlátogatási jegyzőkönyvek, 1791–1822. Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára (hereafter: TtREL) I. 33. c. 1. Nr. 2.
- 19 SZABADI István: *Az Alsószabolcs-Hajdúvidéki, Debreceni és Nagykunsági Református Egyházmegyek vagyonszerzési jegyzőkönyvei 1809*. Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, 2019. 231.
- 20 TÓTH 1942. 262–264.
- 21 BARCSA 1905. 97.
- 22 For data relating to this matter, see the prosopographical database section.
- 23 DANKÓ 1988. 776–777.
- 24 For example, in 1792 the rector's work was assisted by two praeceptors: Mihály Kerepesi, then eighteen years old, who had arrived in Túrkeve for a two-year term, and Ferenc Varga, aged forty, who had already been serving in the congregation for fifteen years. – TtREL I. 33. c. 1. Nr. 2.
- 25 G. SZABÓ Botond: *A Debreceni Református Kollégium a „pedagógia századában,” Neveléstörténeti tanulmány XVIII. századi forrásgyűjteménnyel*, Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 1996. 310–362.
- 26 SZABÓ Lajos: *A kunhegyesi iskola redempció utáni története = Zounuk, A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 15*. Ed. ZÁDORNÉ ZSOLDOS Mária, Szolnok: Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, 2000. 96.
- 27 In 1793, a complaint was submitted to the congregation stating that the praeceptor did not teach Latin even in the second year, that is, in the class of the *coniugistae*, and consequently the rector himself was required to provide instruction there as well. – Consistorialis végzések. 67, 69.
- 28 Consistorialis végzések. 128–129, 215.
- 29 SZABÓ 2000. 103.
- 30 For comparison, enrolment figures recorded in similarly ranked *academia promotio*-type schools in the same year were as follows: Mezőtúr (435), Karcag (420), Kunmadaras (272), Kisújszállás (266), and Törökszentmiklós (259). – TtREL I. 33. c. 1. Nr. 2.
- 31 This tuition fee increased in accordance with the advancing level of instruction in the respective classes: “Didachtrum: from the alphabet class 12 kreuzer; from the collector class 25 kreuzer; from the declinista class 30 kreuzer; from the coniugista class 43 kreuzer; from the grammatista class 1 Rhenish gulden; from the syntaxista class 1 Rhenish gulden 20 kreuzer; from the poeta class 2 Rhenish gulden; and from the orator class 2 Rhenish gulden 30 kreuzer.” – TtREL I. 33. c. 1. Nr. 2.
- 32 Consistorialis végzések. 40.
- 33 Consistorialis végzések. 33.
- 34 TtREL I. 33. c. 1. Nr. 2.
- 35 The units of measurement appearing in the salary register are the following: 1 Rhenish gulden = 60 kreuzer; 1 *véka* wheat = 23,28 kg; 1 *véka* barley = 23,28 kg; 1 font [pound, lb] tallow = 0,47 kg; 1 font meat = 0,47 kg; 1 *icce* wine = 0,79 l; 1 öl [cord] firewood = 3,4 m³. – BOGDÁN István: *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Magyar Országos Levéltár kiadványai IV. Budapest: Akadémiai Kiadó 1991.
- 36 According to Rácz's observations, students of the Debrecen Reformed College originated in the greatest numbers from the counties of Bihar, Szabolcs, Szatmár, Békés, and Heves–Külső-Szolnok, as well as from the two privileged districts, namely the Hajdú District and the Jászkun District. He further highlights the notable representation of students arriving from the Transdanubian counties of Komárom, Fejér, Veszprém, and Somogy. – RÁCZ István: *Az ország iskolája. A Debreceni Református Kollégium gazdasági erőforrásai*. Debrecen: Debreceni Református Gimnázium, 1995. 32.
- 37 Bars, Békés, Heves–Külső-Szolnok, Kraszna, Nyitra and Szatmár Counties, Hajdú and Jász Districts.
- 38 By town-level distribution: Báránd (1); Békés (1); Bese (1); Debrecen (3); Érsekújvár (1); Etyek (1); Gyulaháza (1); Hajdúböszörmény (1); Jászkisér (1); Karcag (1); Kemece (1); Kocs (1); Komádi (1); Kunmadaras (1); Monor (1); Nádudvar (2); Nagykereki (1); Pápa (2); Révkomárom (1); Sárobgárd (1); Solt (1); Szatmár (1); Szentmihály (1); Szilagyvarsolc (1); Tiszakürt (1).

- 39 G. SZABÓ 1996. 310–362.
- 40 Declinistae, coniugistae et comparistae, grammatastae, syntaxistae, poetae. – SINKA Sándor: A tanárok teljes névsora, In: *A Debreczeni Ev. Ref. Főgymnasium Értesítője az 1894–95. iskolai évről*, ed. Dóczy Imre. Debrecen: A város könyvnyomdája, 1895. 182–203.
- 41 TtREL I. 33. c. 1. Nr. 2.
- 42 RÁCZ 1997. 233–248.
- 43 SZABADI 2013. 390; Főiskolai növendékek névsora 1588–1791. TtREL II. 28. a. 2. 100; Kollégium diákjai és professzorai 1552–1844. TtREL II. 28. e. 1. 90; THURY Etele: *Iskolatörténeti adattár II.* Pápa: Főiskolai Könyvnyomda, 1908. 198; Emlék-könyv. 112.
- 44 SZABADI 2013. 391; TtREL II. 28. a. 2. 102; TtREL II. 28. e. 1. 92; Emlék-könyv. 112.
- 45 SZABADI 2013. 392; TtREL II. 28. a. 2. 107; TtREL II. 28. e. 1. 93; THURY 1908. 200; Emlék-könyv. 112.
- 46 SZABADI 2013. 401; TtREL II. 28. a. 2. 136; TtREL II. 28. e. 1. 99; THURY 1908. 204; Emlék-könyv. 112.
- 47 SZABADI 2013. 404; TtREL II. 28. a. 2. 147; TtREL II. 28. e. 1. 102; THURY 1908. 206; Emlék-könyv. 112.
- 48 SZABADI 2013. 413; TtREL II. 28. a. 2. 176; TtREL II. 28. e. 1. 107; THURY 1908. 209; Emlék-könyv. 112.
- 49 SZABADI 2013. 417; TtREL II. 28. a. 2. 191; TtREL II. 28. e. 1. 110; THURY 1908. 211; Emlék-könyv. 112.
- 50 SZABADI 2013. 416; TtREL II. 28. a. 2. 188; TtREL II. 28. e. 1. 109; THURY 1908. 211; Emlék-könyv. 112.
- 51 SZABADI 2013. 423; TtREL II. 28. a. 2. 215; TtREL II. 28. e. 1. 115; THURY 1908. 214; Emlék-könyv. 112.
- 52 SZABADI 2013. 429; TtREL II. 28. a. 2. 236; TtREL II. 28. e. 1. 119; THURY 1908. 217; Emlék-könyv. 112; TtREL I. 33. c. 1. Nr. 2.
- 53 SZABADI 2013. 431; TtREL II. 28. a. 2. 242; TtREL II. 28. e. 1. 120; THURY 1908. 218; Emlék-könyv. 112.
- 54 SZABADI 2013. 435; TtREL II. 28. a. 2. 261; TtREL II. 28. e. 1. 124; THURY 1908. 221; KÖBLÖS József: *A Pápai Református Kollégium diákjai 1585–1861.* Pápa: Pápai Református Gyűjtemények, 2006. 769; SINKA 1895. 191; Emlék-könyv. 112.
- 55 SZABADI 2013. 446; TtREL II. 28. a. 2. 288; TtREL II. 28. e. 1. 130; THURY 1908. 226; Emlék-könyv. 112.
- 56 TÓTH 1942. 81; SZABADI 2013. 450; TtREL II. 28. a. 2. 304; TtREL II. 28. e. 1. 132; THURY 1908. 230; Emlék-könyv. 112; HEGYI Ádám – SZÖGI László: *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és főiskolákon 1526–1919.* Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2016. 90; BARCSA János: *A Hajdu-Nánási Ev. Ref. Egyház történelme.* Debrecen: Hoffmann és Kronovitz Könyvnyomdája, 1899. 65.
- 57 TÓTH, 1942, 174, 185; SZABADI 2013.454; TtREL II. 28. a. 2. 316; TtREL II. 28. e. 1. 135; HEGYI–SZÖGI 2016. 66; Emlék-könyv. 112.
- 58 SZABADI 2013. 464; TtREL II. 28. a. 2. 349; TtREL II. 28. e. 1. 140; THURY 1908. 243; KÖBLÖS 2006. 1016; Emlék-könyv. 112; HEGYI–SZÖGI 2016. 67; KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt: *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai, II. 1761–1849.* Pápa: Pápai Református Gyűjtemények, 2018. 76, 946.
- 59 SZABADI 2013. 474; TtREL II. 28. a. 2. 375; TtREL II. 28. e. 1. 145; THURY 1908. 253; Emlék-könyv. 112; BOZZAY Réka – LADÁNYI Sándor: *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918.* Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2007. 116.
- 60 SZABADI 2013. 489; TtREL II. 28. a. 3, 34; TtREL II. 28. e. 1. 150; THURY 1908. 263; Emlék-könyv. 112; HEGYI–SZÖGI, 2016, 69; HEGYI Ádám: *A Békési Református Egyházmegye első jegyzőkönyve és annak mellékletei 1696–1809 (1839).* Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, 2021. 57; HEGYI Ádám: *Összeírások és egyházlátogatások a Békési Református Egyházmegyében 1721 és 1820 (1831) között.* Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, 2022. 122.
- 61 SZABADI 2013. 501; TtREL II. 28. a. 3, 68; TtREL II. 28. e. 1. 157; THURY 1908. 275; SINKA 1895. 193; Emlék-könyv. 112; HEGYI–SZÖGI 2016. 140.
- 62 SZABADI 2013. 519; TtREL II. 28. a. 3, 100; TtREL II. 28. e. 1. 163; THURY 1908. 288; SINKA 1895. 194; HEGYI–SZÖGI 2016. 142; Emlék-könyv. 112.

- 63 SZABADI 2013. 534; TtREL II. 28. a. 3, 122; TtREL II. 28. e. 1. 168; THURY 1908. 299; SINKA 1895. 194–195; Emlék-könyv. 112; TAR Attila: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1694–1789*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2004. 170; KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 71, 771.
- 64 SZABADI 2013. 598; TtREL II. 28. a. 3, 207; THURY 1908. 340; TÖRÖK István: A kolozsvári collegium tanulóinak névsora, In: *A kolozsvári ev. ref. collegium Értesítője az 1905/6. évről*. Kolozsvár: Steif Jenő és társa, 1906. 13; Emlék-könyv. 112; TAKÁTS Károly: *Százötvenöt év. A pacsérei református egyház története 1786–1941*. Budapest: Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1942. 17; POZSONYI Zoltán: *Karrierék, konfliktusok, mindennapok. Egy nagykun familia élete (1745–1867)*, [Dissertation], Debrecen: Debreceni Egyetem, 2008. 52; ÉLIÁS János: Nagykunszági reformátusok Bácskába költözése és az általuk alapított egyházközösségek a 18. század végén, In: *Niceától napjainkig: A közös hit és a multikulturalizmus kihívásai, előadások gyűjteménye*. Ed. OBORNI Teréz – SÜTŐ Damir, Szabadka: Károli Gáspár Protestáns Kutatóközpont, 2025. 74.
- 65 The baptismal record of Pál Bojti was provided by my colleague Endre Bíró, to whom I express my gratitude. – TÓTH, 1942, 174; SZABADI 2013. 573; TtREL II. 28. a. 3, 163; TtREL II. 28. e. 1. 175; THURY 1908. 321; SINKA 1895. 195; Emlék-könyv. 112; TAR 2004. 119.
- 66 SZABADI 2013. 619; TtREL II. 28. a. 3, 230; TtREL II. 28. e. 1. 188; THURY 1908. 353; Emlék-könyv. 112; SINKA 1895. 196; BOZZAY–LADÁNYI 2007. 167; SZÖGI László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919*. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2001. 326; KÖBLÖS–KRÁNITZ 2018. 752–753.
- 67 SZABADI 2013. 659; TtREL II. 28. a. 3, 272; TtREL II. 28. e. 1. 196; THURY 1908. 377; Emlék-könyv. 112; BOZZAY–LADÁNYI 2007. 168; SZÖGI 2001. 328; EMŐDI András: *Az Érmelléki Református Egyházmegye történeti névtára 1849-ig*. Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára, 2022. 270.
- 68 SZABADI 2013. 688; TtREL II. 28. a. 3, 304; TtREL II. 28. e. 1. 201; THURY 1908. 397; Emlék-könyv. 112.
- 69 SZABADI 2013. 737; TtREL II. 28. a. 3, 354; TtREL II. 28. e. 1. 209; THURY 1908. 435; SINKA 1895. 197; Emlék-könyv. 112; SZÖGI 2001. 230; BÁTHORY Gábor: *Egyházi névtár MDCCCXLVIII-dik évre*. Kecskemét: Nyomatott Szilády Károlynál, 1848. 57; Volumen protocolli venerabilis superintendentiae Cis Danubianae 1796–1814. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (hereafter: DmRERL) A/1a. 6. 553, 569; Volumen protocolli venerabilis superintendentiae Cis Danubianae 1714–1842. DmRERL A/1a. 7, 348.
- 70 SZABADI 2013. 761; TtREL II. 28. a. 3, 375; TtREL II. 28. e. 1. 213; THURY 1908. 450; Emlék-könyv. 112; SZÖGI 2001. 333; EMŐDI 2022. 257.
- 71 SZABADI 2013. 812; TtREL II. 28. e. 1. 222; Emlék-könyv. 112; BÁTHORY 1848. 32, 46.
- 72 SZABADI 2013. 826; TtREL II. 28. e. 1. 228; Emlék-könyv. 112; CSERNÁK Béla: Lelkipásztori arcképek, IV. Lengyel József, V. Zilahy József. In: *Református Szemle*, 51(9–10). 1959. 273–276.
- 73 SZABADI 2013. 840; TtREL II. 28. e. 1. 233; Emlék-könyv. 112; HÉJJA Julianna Erika: *Békés vármegye archontológiája és prozopográfiája 1715–1848*. Gyula: Békés Megyei Levéltár, 2009. 349.
- 74 TÓTH 1942. 200; SZABADI 2013. 872; TtREL II. 28. e. 1. 245; Emlék-könyv. 112.
- 75 SZABADI 2013. 892; TtREL II. 28. e. 1. 255; Emlék-könyv. 112; SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*, V. kötet (Iczés–Kempner). Budapest: Hornyánszky Viktor Akad. Könyvkereskedése, 1897. 624.
- 76 SZABADI 2013. 914; TtREL II. 28. e. 1. 263; Emlék-könyv. 112; MUHORAY György: *A Makfalvi Dósa nemzetség Jászsági ágának válogatott levelezése és fontosabb iratai 1. 1755–1918*. Szolnok: Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2001. 21, 47.
- 77 SZABADI 2013. 928; TtREL II. 28. e. 1. 265; SINKA 1895. 199; Emlék-könyv. 112.
- 78 SZABADI 2013. 938; TtREL II. 28. e. 1. 270; SINKA 1895. 200; Emlék-könyv. 112.
- 79 SZABADI 2013. 946; TtREL II. 28. e. 1. 272; Emlék-könyv. 112; Kecskeméti Protocolum 1740–1787. DmRERL A/5. 1. II; Kecskeméti Protocolum 1788–1901. DmRERL A/5. 2. 55–56; Volumen protocolli venerabilis superintendentiae Cis Danubianae 1714–1842. DmRERL A/1a. 7. 193, 202, 207, 221, 263, 284, 531, 582.

KÁRPÁTALJA TÖRTÉNELMI FELEKEZETEINEK SORSA A KÉSŐSZTÁLINI EGYHÁZPOLITIKA FÉNYÉBEN (1944–1953)

SZAMBOROVSKYNÉ NAGY IBOLYA¹

Beérkezett/Received: 2026. március 25.

Lektorálva/Reviewed: 2026. április 20. – 2026. május 2.

Elfogadva/Accepted: 2026. május 8.

DOI: <https://doi.org/10.14232/dsz.2026.1.148-163>

ABSTRACT

The problem inherent in the subject lies in the fact that, although macro-level syntheses on Soviet church policy during the given period have already been produced in both Russian and Ukrainian, comprehensive and primary-source-based studies focusing specifically on the Transcarpathian region remain scarce. This is particularly true if one seeks a historical work that addresses all of the region's traditional denominations and/or churches within a single analytical framework. Accordingly, the primary aim of this study is to examine how the fate of the historical churches of the Transcarpathian region evolved in the late Stalinist period (1944–1953) following the change of power in 1944. We also seek to illuminate the political background that shaped the room for maneuver available to the various churches and denominations, and to demonstrate how, through its regulatory measures, the Soviet regime determined and constrained the everyday lives of believers and the practice of their faith.

Keywords: Greek Catholics, Jews, Orthodox Christians, Reformed Christians, Roman Catholics, Soviet Union, Soviet church policy, Transcarpathia.

ABSZTRAKT

A kérdés problematikája abban érhető tetten, hogy míg orosz és ukrán nyelven egyaránt születtek már makroszintű szintézisek a szovjet egyházpolitikáról az adott időszakban, azonban a kárpátaljai régióról csak elvétve találunk széleskörű, kutatáson alapuló munkákat. Halmozottan igaz ez, amennyiben olyan történeti munkát keresnénk, ahol a vidék minden történelmi felekezetét és/vagy egyházát tárgyalják. Ebből kifolyólag tanulmányunk alapvető célja, hogy bemutassa az 1944-es hatalomváltást követően hogyan alakult a kárpátaljai régió történelmi egyházainak sorsa a késősztyálini időszakban (1945–1953). Arra is törekedtünk, hogy valamennyit megmutassunk

¹ Történész, PhD, a történelemtudományok kandidátusa, egyetemi docens: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Egyetem, Történelem és Társadalomtudományi Tanszék

abból a politikai háttérből, amely befolyásolta az egyes egyházak, felekezetek mozgásterét; illetve érzékeltessük, rendelkezésein keresztül hogyan determinálta a szovjet hatalom a hívők életét, hitük gyakorlását.

Kulcsszavak: görögkatolikusok, izraeliták, Kárpátalja, Szovjetunió, reformátusok, római katolikusok, pravoszlávok, szovjet egyházpolitika.

A TÉMA HISTORIOGRÁFIÁJA

Az általunk feltárt téma kutatottsága ambivalens, ugyanis összefüggő és kronologikus munkákat csak egyes felekezetekről találni, amelyek még így is csak részkutatói témákat tárnak fel. Ezek között azonban megemlítenéd a 2017-ben napvilágot látott, Fodor Gusztáv református lelkész által jegyzett válogatás, amely a korszakban letartóztatott és meghurcolt tizenkilenc református lelkészről szól.¹ Dupka Nándor PhD-hallgató nevéhez kapcsolódik a Pásztor Ferenc római katolikus vikárius elleni bírósági eljárás anyagainak magyar fordítása,² illetve Haklik Sándor római katolikus esperes bírósági anyagaiból készült kivonat magyar nyelvű közlése is.³ A görögkatolikusok sorsáról magyarul Marosi István nevéhez kapcsolódik a legtöbb kiadvány, aki jelenleg a beregszászi székhelyű Ortutay Elemér Görögkatolikus Szakkollégium igazgatója, egyben a Beregszászi Görögkatolikus Egyházközség lelképásztora.⁴ Ezek közül is kiemelkedő a 2024-ben napvilágot látott, 576 oldalas, A4-es formátumú munkája, amely a szerző ezt megelőző feltáró kutatásainak összegzéseként vagy szintetizáló eredményként is tekinthető.⁵

A téma elsődleges forrásai több levéltárban vannak szétszórva, közülük az egyik leggazdagabb iratanyaggal az Ukrajna Legfelső Hatalmi és Igazgatási Szerveinek Központi Állami Levéltára (Kijev), amely után az Orosz Föderáció Állami Levéltára (Moszkva) és a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (Ungvár) rendelkezik releváns feltáratlan dokumentumokkal. Ezek mellett – töredékforrásként – használtuk a Magyar Református Egyház Zsinati Levéltára (Budapest) egyes dokumentumait is.

Fentiekből kitűnik, hogy tanulmányunk kutatási feladata részben szintetizáló, másrészt tényfeltáró jellegű, mivel az elsődleges levéltári források mellett jelentős számú másodlagos forrással dolgoztunk.

A KÉRDÉS TÖRTÉNETI HÁTTERE ÉS SZAKASZOLÁSA

Kárpátalja felekezeti és vallási összetételéről az utolsó magyar népszámlálás (1941) adataiból tudunk hozzávetőlegesen hiteles képet rajzolni a korszak kezdetére. A statisztikai adatok szerint az akkor 853 949 fős lakosság legnagyobb része (51,0%) görögkatolikus irányzat szerint dicsérte az Urat, míg a második legnépesebb

hívőközösséggel (17,7%) a görögkeleti (pravoszláv) felekezet rendelkezett. Csökkentő rendben jelentős volt az izraeliták (13,6%), a reformátusok (10,7%) és a római katolikusok (9,3%) aránya. Csak az evangélikusok száma maradt egy százalék alatt (0,4%) akkor.⁶ Ezek voltak tehát azok az egyházak, amelyek 1944-ig folyamatosan és szervezett formában működtek, híveiket nem csak papíron látták, hanem ténylegesen rendelkeztek egyházközségekkel, gyülekezetekkel és azok magasabb szervezeteivel. Ahogyan látható, alapvetően keresztény felekezetekről beszélhetünk, ám emellett – bár radikálisan megfogyatkozva – még ott voltak az izraelita hit követői is. Utóbbiak képviselői a munkaszolgálatból már 1944 végén, a náci koncentrációs táborokból pedig 1945 elejétől folyamatosan tértek vissza a vidékre. A második világhégés idején elszennvedett holokausztt ellenére nem lehet azt mondani, hogy a visszatérő zsidókat valamilyen kegyben részesítette volna a szovjet sztálini hatalom.

A tárgyalt politikátörténeti periódust három mikro-szakaszra lehet bontani: a háború utáni átmenet időszakára, a szovjetesítés agresszív periódusára (a betöretés korszaka) és a mindenáron-túlélés éveire.

A HÁBORÚ UTÁNI ÁTMENET IDŐSZAKA

Ez a periódus az át- vagy visszarendeződés, illetve az új hatalomnak a megjelenését takarja és az 1944. október, valamint az 1946. január 25. közötti időszakot öleli fel. Kezdetét a szovjet hadseregnek a régióba történt benyomulása jelenti. Szeretnénk kiemelni, hogy szovjet csapatok *nem* felszabadították a területet, hanem megszállták. Az ukrán történetírás fősodrában a mai napig a szovjet történeti narratíva él, miszerint a vidéket a Vörös Hadsereg felszabadította a fasiszta (sic!) német és magyar megszállók uralma alól.⁷ Ehelyett történelmi tény, hogy a 4. Ukrán Front nem áttörte az Árpád-vonalat, hanem a bekerítés veszélye miatt visszavonuló magyar 1. hadsereget követve vette birtokba az üresen hagyott állásokat.⁸ Egyedül Csap városánál bontakozott ki heves fegyveres harc, amely közel egy hónapig tartott. Ez az átmenet a Zakarpatszka Ukraina (Kárpátontúli Ukrajna) nevezetű államalakulat (bábállam) időszakaként vonult be a történetírásba. Mindamelllett, hogy Kárpátalja *de jure* nem volt a Szovjetunió része, mégis minden politikai-gazdasági folyamat – amit az *új gazdák* elindítottak – valójában a szovjetesítést testesítette meg. Ez egy különös és ellentmondásos időszak a vidék történetének.

Felekezetek, vallások	Hívek száma	Templomok száma	Egyház- községek	Lelkész, pap, rabbi	Kolostorok száma
Görögkatolikusok	480 000	514	763	381	8
Pravoszlávok	?	157	150	137	19
Reformátusok	91 000	94	93	88	-
Római katolikusok	40 000	68	72	41	8
Izraeliták	10 000	20	20	20	-
Baptisták	1 463	79	81	81	-
7. napi adventisták	700	9	9	9	-
Mindösszesen:	623 643	941	1 188	757	35

1. táblázat: A kárpátaljai felekezetek általános adatai 1945-ben⁹

A fenti táblázat 1945 nyarának adatait rögzíti, amikor az átmeneti Zakarpatszka Ukraina vallásügyi meghatalmazottja elkezdte bekérni az egyházak és felekezetek általános adatait. A kimutatás híven rögzíti a háború utáni Kárpátalja felekezeti rendszerét.

Ahogy említettük, a háborús károk nem voltak jelentősek a vidéken. Erről számolt be egy 1946. október elsejei datálású írott forrás, amelyet egy református lelkész írt jelentés gyanánt: „A háború által okozott külső károk aránylag csekélyek. A templomok épek és a paróchiák is kisebb-nagyobb romlásokkal állnak. Ezek a károk csak helyenként és nem számottevő értékben nehezítették meg az egyház külső életét”.¹⁰ Igen, nem a háborús károk nehezítették meg az egyházak külső életét, hanem maga az új hatalom, amely rátelepedett a vidékre, és erőszakosan kényszerítette rá az ott talált lakosságra saját ideológiáját, szervezeteit, rendszerét.

A háború utáni átmenet időszakának egyik (ha nem a legnagyobb) tragédiája a vidék lakosságára nézve az ún. háromnapos munkára történt elhurcolás (malenykij robot) volt. Írásos forrásokból még nem került elő az egyértelmű oka, de amikor a szovjet hadsereg betört a Kárpát-medencébe, kaphatott valamilyen utasítást a politikai vezetéstől, miszerint a papokat és az egyházakat nem bántathatják. Ez nem azt jelentette, hogy engedélyezték volna számukra korábbi egyházi törvényeik, saját rendszerük és életritmusuk szerinti működésüket. Inkább egy átmeneti szélcsendnek lehet ezt érzékeltetni az egyházak teljes átalakítása előtt. A háromnapos munka címén elindult etnikai tisztogatás (1944. november 18. – 1944. december 5.) során hét református lelkész került a szolvyvai gyűjtőtáborba: Aszonyi István, Bartha Tibor, Czírók Béla, Herczegh Kálmán, Kiss László, Kovács József és Zsurki József.¹¹ Semmilyen más felekezet lelkészei, papjai nem kerültek a gyűjtőtáborba, de itt kell

azt is megjegyezni, hogy ezek a lelkészek 1944. december 5-én távozhattak Szolyváról a 4. Ukrán Front parancsnoka, Petrov tábornok rendelete alapján.

Miután 1945 júliusában aláírták a csehszlovák-szovjet államközi szerződést Kárpátalja hovatartozásáról, szinte azonnal elindultak a papok elleni előzetes információgyűjtések és nyomozások, vizsgálatok, letartóztatások. Az első letartóztatott Lőrincz István, Ördalma római katolikus parókusa volt, akit rögtön három évre ítélték.¹²

A SZOVJETESÍTÉS AGRESSZÍV PERIÓDUSA (A BETÖRETÉS KORSZAKA)

Ez a második kiskorszak 1946. január 25-től indult, ugyanis ekkortól lépett életbe Kárpátalján a Szovjetunió és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Alkotmánya és összes törvénye. Ez a dátum jelzi a vidéknek szovjet közigazgatási egységgé történt átalakítását Zakarpatszkaja oblaszty (Kárpátontúli terület) névvel. Pontosan nyomon követhető, ahogyan ettől kezdve a szovjet hatalom kendőzetlenül és feltűnően agresszív szakaszába lépett. Ez az időszak az emberi életet gyötrő, gerinceket törő korszakként vonult be a helyiek emlékezetébe. A korabeli pártsajtó, de maga a lakosság is ekkorra értette meg: nem ideiglenes állapotról van szó, hanem a szovjetek most már beláthatatlan ideig (vagy örökre) itt maradnak Kárpátalján. A vége 1949-re tehető, amikor a vidék egyházait mind a saját arcmására vagy kénye-kedve szerint átalakító hatalom már nem finomkodott: vagy úgy csinálták, ahogy előírta, vagy megvonta a működési engedélyt a lelkészekről, papokról, templomoktól.

A betöretés szinte azonnal elkezdődött, ahogy életbe léptek a szovjet törvények. Moszkvából már 1946. január 27-én megérkezett az Evangéliumi Keresztény-Baptisták (EKB) Össz-szövetségi Tanácsának egyik elnökhelyettese, az USZSZK akkori főpresbitere. Andrejevnek az volt a dolga, hogy a vidék baptistáit egy az egyben *olvassza be* a szovjet államhatalommal ekkorra szorosan együttműködő gyűjtőszervezetbe.¹³ Ezt követően a főpresbiter – február folyamán – Munkácson sorra ült le tárgyalni a többi protestáns kisegyházzal, majd aláíratta velük az önkéntes beépésüket az EKB szervezetébe. Választási lehetőség nem volt.¹⁴

Sajátos megoldást próbált a szovjet hatalom véghezvinni a római katolikus egyházzal, mivel a legjobban az zavarta bennük Moszkvát, hogy szervezetileg Rómának voltak alárendelve. Ez pedig a Szovjetunió kívülről történő irányítást jelentett, amit a szovjet vezetés nem tűrt meg, mert azonnal árulókat látott bennük. A problémát úgy tervezte megszüntetni, hogy létre akart hozni egy saját autokefál római katolikus egyházat Kárpátalján. Az ügy érdekében az 1946. év folyamán, valamint 1947 elején a hatalom emberei szisztematikusan tanulmányozták a római katolikus papok személyiségét: minden egyes plébánossal külön tárgyaltak, próbálták

megkeresni azok gyenge pontjait, ahol meg tudták volna fogni őket. Ezekről a folyamatokról csak közvetett források állnak rendelkezésre, azonban a cél kudarca biztos, ugyanis a vidék római katolikusai élén 1946 áprilisától püspöki helynökként álló Pásztor Ferenc kategorikusan visszautasította a Rómával való szakítást.¹⁵ Ekkor, 1947-ben úgy döntött a hatalom, taktikát vált, s igen gyorsan engedélyezte a Római Katolikus Egyház működését 62 gyülekezettel, 62 templommal, akikhez azonban csak 35 plébános kapott működési engedélyt. Mivel azonban Pásztor Ferenc hallani sem akart sem a Rómával történő szakításról, sem az autokefál kárpátaljai római katolikus egyházzól, 1949-ben letartóztatták, majd 25 év javító-nevelő munkatáborra ítélték. Az atya 1951-ben a kényszermunkatáborban lelte halálát.¹⁶

Karakterisztikusan különös helyzetben voltak a vidék reformátusai, akik teljesen új, szinte ismeretlen felekezetként kerültek a szovjet birodalom kötelékébe, s a hatalom nem tudta hová besorolni őket. Először 1947 elején gondolták úgy, hogy – akár a szabadegyházakat – beolvasztanák a birodalomban akkor már legálisan működő EKB-k közösségébe, amely azonban nem ment végbe.¹⁷ Az 1948. évben végezték el a reformátusok teljes összeírását: a január 1-jei állapot szerint 92 egyházközségben 82 lelkész szolgált.¹⁸ Ennek az évnek júniusában a református gyülekezetek is engedélyt kaptak az állami regisztráció elindítására, amely 1949 januárjára fejeződött be, és a 92 egyházközségből 63 megkapta az állami bejegyzést tevékenységének végzésére, 63 templommal. Ám csak 52 lelkésznek adtak működési engedélyt. A törvény szerint ezt a működési engedélyt 20 helyileg választott gyülekezeti tagnak kellett igényelnie a területileg illetékes tanácsnál, akik aztán később az ún. Húszas Tanácsot alkották.¹⁹ A regisztráció után az államhatalom kategorikusan megtiltotta a hitoktatást, a konfirmációra történő felkészítést és a belmissziót. Tehát a vallásgyakorlást visszaszorították a templom falai közé. A reformátusoknál 1949-ig Bary Gyula egykori beregi esperes volt a senior, később a területi megbízott. Miután ő lemondott, az egyház belső szervezeti felépítését is megváltoztatta az állam. Ez azt jelentette, hogy a történelmileg kialakult egyházmegyei-esperesi rendszert felszámolták. Utóbbira 1949. december 23-án Ungváron került sor, amikor Gencsy Béla ungi esperest választották *területi* vagy *főesperessé*. Ezzel az eseménnyel felszámolták az egyházmegyéket, az egyházkerületet és a püspöki tisztséget egyaránt.²⁰

A betöretés időszakában elindul a lelkészek, egyházi személyek, papok letartóztatása, majd koncepciók perekben történő elítélése is. Az alábbi 2. táblázatból nagyon jól kitűnik, hogy 1946 és 1949 között sokkal több református lelkészt ítélték el, mint római katolikusokat.

Év	Római katolikus egyház	Református egyház
1946	Dr. Tóth József (Szerednye)	Gönczy Pál (Nagy Dobrony), Balogh Sándor (Eszeny) Narancsik Imre (Nagymuzsaly) Csok József (Kis Bégány)
1947	Horváth Ágoston (Ungvár, Szerednye, Perecseny)	Zimányi József (Rafajnaújfalu) Horkay Barna (Nagyszőlős)
1948	-----	Simon Zsigmond (Asztély), Fekete Gyula (Csetfalva)
1949	Bártfay Kálmán (Nagyszőlős) Haklik Sándor (Beregszász) Hudra Lajos (Huszt, Aknaszlatina) Pásztor Ferenc (Beregszász) Placinger Pál (Királymező, Técső, Visk)	Kovács Zoltán (Tiszaújlak) Husztai Béla (Kigyós) Pázsit József (Munkács) Asszonyi István (Forgolány) Györke István (Beregújfalu) Zsurki József (Nagy Palád) Gulácsy Lajos (lelkészsegítő, Munkács)

2. táblázat: Az 1946 és 1949 között letartóztatott és elítélt papok és lelkészek²¹

A MINDENÁRON-TÚLÉLÉS ÉVEI

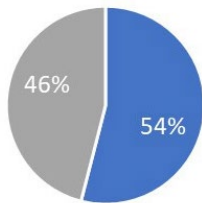
A szovjet hatóságok 1949-re úgy ítélték meg, hogy minden felekezetet sikerült megismerniük, felmérniük és saját elvárásuk szerint átalakítaniuk. A késő sztálini időszak utolsó etapja 1949 és 1953 közé tehető a vidék egyházai számára. Folytatódtak a református lelkészek²² és római katolikus papok letartóztatásai, elítéltetései, ám ahogyan a 3. táblázat mutatja, ebben a szakaszban a római katolikusok voltak többségben a letartóztatottak között.

Év	Római katolikus egyház	Református egyház
1950	Árvai Dezső (Újlak), Heveli Antal (Szlatina) Bakó Zoltán (Kisszelmenc) Galambos József (Bene) Tőkés György (Huszt)	Vass József (Técső) Tárczy Dániel (K.Dobrony) Szutor Jenő (Beregszász)
1951	Csáti József (Szerednye) Sörös János (Berezna) Homolya Péter (Kőrösmező) Dr. Tempfli István (Nevetlenfalu) Tindiri Ernő (Bárdháza)	Forgon Pál (Visk)
1952	Dr. Bujaló Bernát (Ungvár)	-----

3. táblázat: 1949–52 között letartóztatott és elítélt papok és lelkészek²³

Amennyiben a késő sztálini időszak letartóztatásait összesítjük, akkor azt láthatjuk, hogy a római katolikus és református egyháztól egyaránt 19-19 lelkészt tartóztattak le. Azonban a római katolikus és a református egyházszervezet számára – a szolgálatban maradt egyháziak számának eltérése okán – nem ugyanazt jelentette a 19 letartóztatott. Ezt az alábbi 1. diagram nagyon jól szemlélteti, ugyanis a 19 római katolikus lelkész az összes papjai számának 54%-át tette ki, míg a reformátusoknál az arány 37% volt.

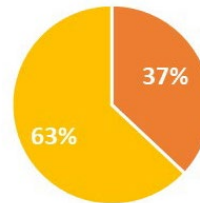
Római katolikusok (35 fő)

■ letartóztatottak

■ itthon maradtak

Reformátusok (52 fő)

■ letartóztatottak

■ itthon maradtak

1. diagram: A letartóztatott és otthon maradt papok aránya²⁴

Pásztor Ferenc vikárius 1949-ben történt letartóztatása után Bujáló Bernáth ungvári parókus lépett a helyébe, akinek az államhatalom megismételte a Pásztornak tett javaslatot, de ő is ugyanazt válaszolta, mint elődje. Így 1952-ben őt is letartóztatták, és elítélték, pedig ekkor már nem volt közvetlen fizikai kapcsolatuk Rómával. Ám a hitbéli elkötelezettség megmaradt, és ezt nem csak az atyák, de a gyülekezetek, az egyes hívek is megélték, s ez irritálta a hatóságokat. Bujáló atya letartóztatása után furcsa állapot alakult ki a római katolikus egyházvezetésben, mivel az állami szervek nem fogadták el a papi közösség által támogatott Szegedi Jenőt hivatalos vikáriusnak, hanem helyette a sokkal lojálisabbnak tartott Mészáros Jánost nevezték ki a római katolikusok élére. A sajátos állapotot nagyon jól tükrözte, hogy míg a kérés az egyházon belül Mészáros Jánosnak lett címezve, addig a választ mindig Szegedi Jenő adta meg egyházi ügyekben.

Kárpátalja keresztény felekezetei/egyházai közül a késő sztálini időszak a helyi görögkatolikusokra volt a legtragikusabb hatással, ugyanis a pártvezetés úgy döntött, hogy felszámolja az 1646-os ungvári unió által a pravoszláv és a római katolikus felekezet összekapcsolásával létrejött irányvonalat. Az ortodoxok gyakran éltek az eufemikus kifejezéssel, miszerint ők csak az *eltévedt* híveket, valamint papjaikat

vezették vissza az Orosz Pravoszláv Egyházba. Ez azonban már 1944. december elején elkezdődött, ugyanis Huszt környékén több görögkatolikus felekezetű településen – a szovjet csapatok jelenlétében – a pravoszlávok templomokat vettek el a görögkatolikusoktól. Ezen erőszakos foglalások száma 1945 végére meghaladta a 60-at. Az 1945-ös egyházi összeírás szerint Kárpátalján a görögkatolikus egyháznak 480 ezer híve, 381 papja, 514 temploma és kápolnája, 321 parókiája és 442 leányegyháza volt.²⁵ A munkácsi püspökség 1947. július végi állapotait a Romzsa Tódor püspök által készített beszámolóból ismerjük, ahol a hívek száma 519 945 főt tett ki, akik vegyesen voltak szlovákok, magyarok, románok, ruszinok és ukránok. Ugyanekkor 264 főt tett ki a papságuk, akik 444 templomban és 568 egyházközségben szolgáltak.²⁶

A pravoszlávokkal történő *újraegyesülés* legfőbb akadálya Romzsa Tódor püspök személye volt, aki elutasította az áttérést. Amikor ezt a szovjet államvédelem tudatosította, akkor a püspök *likvidálását* közlekedési balesetként kiviteleztek (1947. október 27.), ám mivel abba Romzsa nem halt bele, október 31-én a munkácsi városi kórházban megmérgezték. Romzsa püspök halála megnyitotta az utat a szovjet hatóságok számára a görögkatolikus egyház felszámolási folyamatának megkezdéséhez.²⁷ A püspök halála után egy teljes évig ellenállt az egyház: sem árulások, sem aláírások nem történtek. Miután Murányi Miklós vikárius 1949 januárjában kinyilvánította az állami szervek felé, hogy nem egyezik bele a pravoszlávokkal történő egyesülésbe, a hatóságok vele másként oldották meg a kérdést. A helyi hatalom emberei – a belbiztonsági szervek munkásaival egyetemben – 1949. február 17-én betörték az ungvári görögkatolikus püspöki palotába, és másnap egy egyházi nyomtatványra megírták a görögkatolikus püspöki hivatal megszüntetéséről szóló levelet Murányi vikárius nevében, majd rátették a püspöki pecsétet is. E levélnek a megjelenésétől számítják a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye működésének betiltását,²⁸ egyben a tényleges egyházüldözés kezdetét.²⁹ A fennmaradt hagyomány szerint Makariosz kárpátaljai pravoszláv püspökhöz ugyancsak ekkor érkezett küldöttség Beregszászról, amelynek két magyar és két ukrán tagja azt kérte, hogy történjék meg az *újraegyesülés* a pravoszláv egyházzal. A Beregszászi körzet hívei és papjai csak egy kérdést tettek fel Makariosznak: engedélyezi-e nekik párhuzamosan (vagy egymás után) a kétnyelvű liturgiát: az egyiket szláv, a másikat pedig magyar nyelven, ahogy az unitusok alatt volt. Makariosz érsek eleget tett a kérésnek.³⁰ Ez volt az első eset, hogy a pravoszláv egyház tömeges sikert ért el a magyar nemzeti-ségű lakosság körében.

A kárpátaljai görögkatolikus egyház 127 hitvalló papot tart nyilván, akiknek volt annyi lelki erejük, s nem írták alá az átállást, ezért különböző politikai okok miatt letartóztatták, és javító-nevelő munkatáborokba hurcolták őket. Mellettük másik ötven pap szintén nem írta alá, akiket ugyan megfosztottak papi hivatásuktól, de

nem hurcoltak el. Ezek az atyák folyamatos bizonytalanságban éltek, hisz bármikor elvihették őket. És végül 132-en voltak, aki átálltak a pravoszláv egyházhoz.

Mindenképpen szót kell ejteni a vidék pravoszlávjairól is, akik a szovjet csapatok megjelenéséig a Munkács-Eperjesi Görögkeleti Püspökség alá tartoztak, és a Szerb Patriarchátusnak voltak alárendelve. Ahogy arra történt már utalás a római katolikusok kapcsán, a szovjet logika szerint megengedhetetlen volt, hogy idegen országból irányítsák a szovjet állampolgárokat, így már 1944 novemberében elkezdtek a püspökség leválasztását a Szerb Patriarchátusról. 1945 márciusában aztán a *görögkeleti* elnevezést *pravoszlávra* változtatták, és április 20-án az Orosz Pravoszláv Egyház fennhatósága alá rendelték. A területen élő pravoszlávok vezetésére először Nyesztor püspököt jelölték ki, ám a személye ellen beérkezett sorozatos panaszok után őt lemondatták, és helyére Makariosz érseket állították. Az 1. számú táblázatból azonban jól látszik, hogy bár templomaik és pópáik számát tekintve a második legnagyobb felekezet volt, nem ők tették ki a vidék híveinek zömét. Ám miután a második világháborúban a keleti front folyamatosan nyugat felé tolódott, jelentős számú lakosság hagyta el a sík vidék településeit. Ehhez járultak még hozzá a zsidó deportálások miatt üresen maradt lakások és házak, amelyeket 1945-ben a Verhovináról elindított betelepítettekkel népesítettek be. Kutatásaink során feltártuk például, hogy a Beregszászi Városi Népbizottság Elnökségének egy 1945. június 1-jén tartott értekezlete jegyzőkönyvében a Zakarpatszka Ukraina Népbiztosainak Tanácsa utasítására Beregszász városának 150 – a verhoviai falvakból áttelepített – családot kellett befogadnia. Az áttelepítettek közül 1945 nyarán 130 család meg is érkezett a városba (amely a legkisebb mértékben is több mint félezer embert jelentett), akiket elsősorban az üresen maradt zsidó, de magyar házakba és lakásokba is költöztettek be.³¹ Ezek a házak és lakások zömmel minden berendezési tárggyal, bútorzattal el voltak látva, így nagyon sok ruszin/ukrán áttelepített szívesen maradt új lakhelyén. Mivel Kárpátalja határ menti elhelyezkedésűvé vált a Szovjetunióban, ebbe a zónába nagyszámú szláv katonaságot telepítettek be családjukkal együtt; egyben a Keleti-Kárpátok hágóin túlról szláv nyelvű tanítóságot, újságírókat, pártmunkást irányítottak a vidékre; valamint az 1950-es években a Kijevi Geológiai Expedíció orosz és ukrán nyelvű szakmunkásainak jelentős részét telepítették át Beregszász városba. Ezek a mesterségesen gerjesztett népességbetelepítések megtörték és megváltoztatták Kárpátalja akkori városainak nemcsak eredeti nemzetiiségi, de felekezeti összetételét is. Így ez – már a késő sztálini időszakban – jelentős számú pravoszláv közösséget eredményezett, amihez immár a hatalom által áttért egykori görögkatolikusok is hozzáadódtak. A korszak végére a pravoszlávok tették ki immár a vidék lakosainak zömét.

Végül, de nem utolsósorban az izraelitákról: Dupka György egyik gyűjteményében olvasható, hogy az utóbbi hetven évben a kárpátaljai zsidósággal foglalkozó

kutatók számos alkalommal tették fel a kérdést, vajon hányan tértek haza a vidékre 1945 után? A kérdésre azonban – az általunk tárgyalt időszakban – senki nem tudott még pontos adattal alátámasztott választ adni. Az említett Dupka 6500 és 10 000 közé tette a kárpátaljai származású holokauszt-túlélők számát, melybe a frontról hazatért munkaszolgálatosokat is beleszámította.³² Ugyancsak nála találkozzunk azzal a ténnyel, miszerint az 1944 novemberében a magyarok és németek ellen irányuló etnikai tisztogatás folyamatában a magyarlakta településekre hazatért munkaszolgálatos magyar zsidók tucatjait, valamint a német koncentrációs táborokból kiszabadított túlélőket is – mint volt magyar állampolgárokat – begyűjtötték, és elhurcolták szovjet munkatáborokba.³³ Ez annak ellenére történt, hogy a Kárpáti 88. Határőrezred törzssparancsnoka az operatív tisztek figyelmébe ajánlotta, miszerint „akik katonai behívóval a német-magyar hadseregben szolgáltak és ukrán/ruszin, cseh, szlovák és zsidó nemzetiségűek, ezeket a falvakban és városokban illetve útközben hazafelé tartva, nem kell letartóztatni és a lágerекbe kísérni.”³⁴

Mindezek azonban nem adnak választ arra, vajon hány izraelita tért vissza és élt a korszakban Kárpátalján. A szovjet hatóságok hivatalos iratai is csak hozzávetőleges adatokkal éltek, és a vidékre visszatértek számát 9–10 ezerre saccolták.³⁵ Kutatásaink iránya szerint Beregszász városáról rendelkezünk bizonyos számszerű adatokkal a kérdés kapcsán, mely szerint 1945. február 14-én – a munkaszolgálatot túlélő és Beregszász városába visszatért zsidó férfiak a területileg illetékes állami hatóságnál bejegyeztették a Berehovói Izraelita Ortodox Hitközséget a 102. szám alatt.³⁶ A Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának 1945. április 20-án kelt, *Az egyházi vagyronról* szóló rendelete az egyházakat megfosztotta jogi személyként birtokolt tulajdonuktól (azok a hívek tulajdonába mentek át). A helyzet változásával az izraelita hívek immár május 15-én a Beregszászi Városi Népbizottság (BVNB) – 2865/145-IV. szám alatt – a Berehovói Izraelita Ortodox Hitközségnek és az azon belüli Szentegyletnek (Chevra Kadisha) visszaadta a tíz ingatlanját, illetve a jelenlegi Tamás Mihály (akkori Esze Tamás) utcai temetőt és a hozzá tartozó épületeket.³⁷ Az idézett BVNB Elnökségének jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy 1945. június 1-jei állapot szerint a lágerekből és a frontszolgálatról közel 1500 beregszászi zsidó tért vissza, akiket a város fejenként egyszeri 500–1000 pengő segélyben részesített, de további – vagy folyamatos – segítséget nem tudott számukra adni.³⁸ Ezen adaton túl semmilyen települési megosztást nem találtunk eddig a szovjet hatalom által az egyházakat és felekezeteket felügyelő hivatal – Vallási Kultuszok Ügyei Tanácsának (VKÜT) – kárpátaljai ügyvezetőjének, Szergij Ljamine-Agafonovnak a beszámolóiban. A hivatalnok 1946. december 18-i beszámolójában is arról írt, miszerint még nem sikerült az izraeliták gyülekezeteinek számát (sem) feltárni.³⁹ Ehhez kapcsolódik az a tény, miszerint a vidékre visszatért zsidók közül éppen a beregszásziak

állították fel az első emlékművet 1946-ban, amelyet a holokauszt áldozatainak szenteltek, s amely héber-magyar nyelvű feliratot kapott.⁴⁰

Kárpátján 1948 nyarán 20 izraelita gyülekezet működött,⁴¹ de csak egy – a beregszászi – rendelkezett hivatalos (állami) működési engedéllyel,⁴² mivel ekkorra radikálisan lecsökkent a vidék zsidó lakosságának száma. A hivatalos szervek a zsinagógákba járók összlétszámát folyamatosan figyelték, s a kimutatás szerint az 1946 elején rendszeresen zsinagógába járó 6998 főből 1948 végére 4000 maradt.⁴³ Ez pedig három év alatt közel 3000 zsinagógába járó zsidó eltűnését regisztrálta.

Mikor az 1948 májusában megalakult Izrael állam nem szovjet-irányultságot választott, a szovjet pártvezetés teljesen megtiltotta a zsidó kivándorlást az országból, egyben nyílt antiszemita kampányt hirdetett a kozmopoliták ellen, amely alatt egyértelműen az izraelitákat, zsidókat értette. Ez az államilag gerjesztett hadjárat – Sztálin haláláig – félreérthetetlenül Izrael-ellenes irányultságot mutatott. Hiába nem hagyhatták el az országot a zsidók, a zsinagógákat látogató izraelita hívők száma évről évre csökkent. Erről a VKÜT egyik hivatali jelentésében találunk valós számokat az 1949–1951. évre vonatkozóan, amelyet a 4. táblázat láttat.

Év	Templomban megjelentek száma (fő)
1949	2 700
1950	2 100
1951	1 200

4. táblázat: Zsidó újkor a kárpátaljai zsinagógákba látogató hívők számának alakulása 1949–1951 között⁴⁴

A zsinagógába rendszeresen járókról a hivatal olyan pontos nyilvántartást vezetett, amelyben azt is jelezték, hogy azok 15–20%-a nő volt. A folyamatos és rendszeres megfigyelések azt is kimutatták, hogy 1951-re jelentősen visszaesett a templomba járók száma.⁴⁵ A sztálini időszak végére egész Kárpátján mindösszesen három hivatalosan működő izraelita hitközség, templom és rabbi maradt.

ÖSSZEGZÉS

Végül elmondható, hogy az új hatalom a vidéken kettős mércével bánt a felekezetekkel, ugyanis a pravoszláv egyházat támogatta; a számára ismeretlen nyugati keresztény felekezetek (református, római és görögkatolikus) egyik részét próbálta beolvasztani a pravoszlávba (ahogyan a görögkatolikussal tette) vagy a baptistába (ahogy a reformátusokkal próbálta), vagy – mint a római katolikusokat – autokefállá szerette volna tenni, vagyis hogy annak püspöke hierarchikusan ne tartozzon a

római pápa fennhatósága alá. Végül – az állam által támogatott pravoszlávon kívül – öt történelmi egyház/felekezet maradt Kárpátalján 1953-ra, melyek adatait az 5. táblázat szemlélteti.

Felekezet	Bejegyzett egyházközség	Templom és imaház	Engedéllyel rendelkező lelkészek	Be nem jegyzett egyházközségek
Reformátusok	63	63	52	28
Római katolikusok	60	60	22	1
Baptisták	29	27	28	1
Hetednap adventisták	10	10	10	2
Izraeliták	3	3	3	2
Mindösszesen:	165	163	116	32

5. táblázat: Felekezeti megoszlás Kárpátalján 1953. június 1-jei állapot szerint⁴⁶

Amennyiben az 5. táblázat alapadatait összevetjük az 1. táblázatban található 1945. évvel, akkor azt látjuk (a pravoszlávokat nem számolva), hogy a szovjet hatalom minden téren visszaszorította a felekezetek mozgásterét, hiszen az akkori 1215 gyülekezetből mindösszesen 165 maradt, a 813 templomból 163 üzemelt rendeltetésszerűen, míg a 693 papból/lelkészből 116 fő kapta meg a szolgálati/működési engedélyt. Emellett a korszakban 19–19 református lelkészt és római katolikus papot tartóztattak le, és ítélték 5-től 25 évig terjedő kényszerszolgálatára, akik közül öten mártírokká váltak: Haklik Sándor †1949/50 (római katolikus, Beregszász); Pásztor Ferenc †1951 (római katolikus, Beregszász); Narancsik Imre †1948 (református, Nagymuzsaly); Balogh Sándor †1948 (református, Eszeny); Szutor Jenő †1951 (református, Beregszász).

JEGYZETEK

- 1 Fodor Gusztáv: *Akik a nagy nyomorúságból jöttek... A sztálini diktatúra koncepciók pere kárpátaljai református lelkeszek ellen a KGB ungvári levéltárának dokumentumai alapján. Peranyagok, életrajzi adatok, fényképek. Kárpátaljai Református Egyház – Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, H.n., 2017.*
- 2 Dupka Nándor: *Pásztor Ferenc vértanú „Hitét nem tagadta meg, inkább a halált választotta”. A Kárpátaljai Római Katolikus Egyház hitvallói (1945–1991). Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2024. (a továbbiakban: Dupka, 2024)*
- 3 Dupka Nándor: Ki volt Haklik Sándor? A kisértő római katolikus esperes letartóztatása, koncepciók pere, vértanúhalála. In: Dupka György – Zubánics László – Zékány Krisztina (szerk.): *„Oroszföldön meggyőződve...”: a Gulág-GUPVI-kutatók nemzetközi fóruma Kárpátalján, 2022. A Szolyvai Emlékparkbizottság évkönyve. Szolyvai Emlékparkbizottság, Ungvár, 2023. 99–113.*
- 4 Marosi István: *Görögkatolikus magyarok Kárpátalján. Beregszász, Szent Miklós Egyesület, 2014.; u.ő: A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1945. évi sematizmusa. BIGKKL, Beregszász, 2020.; Uő: «...sokat „családizunk” és jelelvenitjük a régiéket». A görögkatolikus papok és családjaik üldöztetése Kárpátalján a kommunizmus évtizedeiben (144–1989). In: Bali, J. – Deáky, Z. – Vámos, G. (szerk.): *Családok a kitelepítés árnyékában. Budapest, ELTE BTK, 2022.; Marosi István, Marosi Anita: A történeti Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye papi névtára. BIGKKL, Beregszász, 2023.**
- 5 Marosi István: *Katakombaszolgálat Kárpátalján. A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye a kommunista egyházüldözés időszakában (1944–1989). Ortutay Elemér Görögkatolikus Központ – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Beregszász–Budapest, 2024.*
- 6 *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880–1941). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2000.*
- 7 Офіцинський, Роман: Закарпаття в Другій світовій війні, *Освіта Закарпаття*, 18(2017/25–26), 37–38.; Грицюк, Валерій; Лисенко, Олександр: Завершальні операції Червоної армії на території України, *Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал*. – Вип. 3 (5) 2014, 7–18.; Бисага Ю. М. *Закарпатська Україна 1944– 1946* [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ В-во «Наукова думка», 2005. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zakarpatska_Ukraina_1944_1946; Данилюк Д.Д., Міщанин В. В. Возз’єднання Закарпаття з Українською РСР в оцінці вітчизняної історіографії (1945–2013), *Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія»*, вип. 2 (31), 2013, 167–177.
- 8 Szabó József János: *Az Árpád-vonal. A magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti-Kárpátokban 1940–1944. Timp Kiadó, Budapest, 2002. 20, 198.*
- 9 A táblázat a szerző saját szerkesztése a következő források alapján: 1/ *görögkatolikusok* – Marosi István (szerk.): *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye 1945. évi sematizmusa. Beregszász, Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár, 2020, 37., 40.; 2/ pravoszlávok* – Goszudarsztvenij Arhiv Rosszizskoj Federácii (a továbbiakban: GARF) / Orosz Föderáció Állami Levéltára, Moszkva, Fond 6991., opisz 3., gyelo 1114., ark. 167.; 3/ *reformátusok* – Derzsavnij arhiv Zakarpatszkoji oblaszti (a továbbiakban: DAZO) / Kárpátaljai Területi Állami Levéltár, Ungvár, Fond 1490., op.1., od.zb.9. ark.5–6, 9–11.; 4/ *római katolikusok* – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchychk orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, Kyiv (a továbbiakban: TsDAVOVU) / Ukrajna Legfelső Hatalmi és Igazgatási Szerveinek Központi Állami Levéltára, Kijev, Fond 4648, opisz 4, szprava 17, ark.16.; 5/ *izraeliták* – GARF Fond 6991., opisz 3., gyelo1114., ark.125.; 6/ *baptisták és hetednapi adventisták* – Uo., gyelo1112., ark.5.
- 10 *Jelentés az Zakarpacka Ukrajnai Magyar Református Egyház helyzetéről, 1946. október 1-i állapot szerint. Magyar Református Egyház Zsinati Levéltára, Budapest, 2.f. fond, 41.d. 1947/1726. 3.*
- 11 *Egyházüldözés Kárpátalján 1944–1991. Összeállította: Dupka György. Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 2017, 41.*
- 12 Uo., 9.

- 13 Белякова, Надежда. Всесоюзный совет евангельских христиан-баптистов – продукт и заложник сталинской религиозной политики. In *Конфессиональная политика Советского государства в 1920-50-е годы: Материалы XI международной конференции*. Москва, 2019, 427.
- 14 Лешко О. Державна політика і протестантські громади Закарпаття в 1946–1949 роках. In *Carpatika-Karpatika*, 2002. Вип.20: Релігія і церква в країнах Центральної та Південно-Східної Європи. 105–114.
- 15 TsDAVOVU Fond 4648, opisz 4, szprava 105, ark.18.
- 16 Dupka, 2024. 152.
- 17 Erről bővebben lásd: Szamborovszkyné Nagy Ibolya: „Többet tenni most nem lehet. Irattárba!”: A kárpátaljai reformátusok és az orosz baptisták egyesülési/együttműködési történetéről (1947). In: Kiss, Réka – Lányi, Gábor (szerk.): *Hagyomány, Identitás, Történelem 2019*. Károli Gáspár Református Egyetem Egyház és Társadalom Kutató-intézetének Reformáció Öröksége Műhelye – Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, Budapest, 2020, 377–398.
- 18 Войналович, Віктор. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. Світогляд, Київ, 2005. 650, 680.
- 19 A Húszas Tanács a szovjet rendszer által elfogadott ortodox egyház gyülekezetszervezési rendszerének kiterjesztése volt minden más felekezetre, amelynek értelmében 20 helyileg választott gyülekezeti tag képviselte az egyházközséget az állam felé. Tagja volt a gondnok, a jegyző, a kántor, a harangozó, a pénztáros és a presbiterek.
- 20 TsDAVOVU, Fond 4648., op. 4., szpr. 66., ark. 2–3.
- 21 A táblázat a szerző szerkesztése az *Egyházüldözés Kárpátalján*, 9, 43–45. adatai alapján.
- 22 1946 és 1951 között 18 református lelkészt és egy lelkész-segítőt tartóztattak le és ítélték 4 és 25 év közötti, javító-nevelő munkatáborban letöltendő szabadságvesztésre. A református lelkészek letartóztatásokról bővebben lásd: Fodor, 2017. 108–111.
- 23 A táblázat a szerző szerkesztése az *Egyházüldözés Kárpátalján*, 9.; Fodor, 2017. 526–587. adatai alapján
- 24 A diagramokat a szerző szerkesztette, *Egyházüldözés Kárpátalján*, 9. Fodor, 2017. 526–587. adatai alapján
- 25 Marosi, 2020. 40.
- 26 DAZO, Fond 151., op.23., od.zb.3387. ark.5.
- 27 Marosi, 2024. 182.
- 28 Szabó Konstantin: Boldog Romzsa Tódor vértanú püspök. A Munkácsi görögkatolikus egyházmegye hitvallói és vértanúi. *Rubicon*, 30. évf. (2019) 6. sz. 72.
- 29 Marosi, 2024. 186.
- 30 GARF, Fond 6991., opisz 1., gyelo 526., ark. 23. Elérhető: [http://www.balassiintezet.hu/attachments/article/562/A%20karpataljai%20gorog%20katolikus%20egyhazi%20felszamolasa%20az%201940-es%20evekben%20\(Goncz~.pdf](http://www.balassiintezet.hu/attachments/article/562/A%20karpataljai%20gorog%20katolikus%20egyhazi%20felszamolasa%20az%201940-es%20evekben%20(Goncz~.pdf) (2025-08-20).
- 31 DAZO, Fond P-14., op.1., od.zb. 73., ark. 12.
- 32 Dupka György: „Ne ítéltetek el ...!” Zsidó népiítés, antiszemita üldözés Kárpátalján a náci és a kommunista eszmék nevében (1938–1991). Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 2015, 240.
- 33 Uo., 242.
- 34 Uo., 243.
- 35 DAZO, Fond P-195., op. 7., od.zb. 36., ark. 5.
- 36 Goldberger Tamás: *Egyszer volt beregszászi zsidó polgárok. Szemelvények Beregszászban és vonzásokörzetében egykor élt zsidók életéből*. Gabbiano Print Kft., Budapest, 2021, 178.
- 37 Uo., 179.

- 38 DAZO, Fond P-14., op. 1., od.zb. 73., ark. 12.
- 39 TsDAVOU, Fond 4648., op. 4., od.zb. 17., ark. 7.
- 40 Goldberger, 2021. 182.
- 41 TsDAVOU, Fond 4648., op. 4., od.zb. 42., ark. 191.
- 42 Uo., 193.
- 43 Goldberger, 2021. 185.
- 44 A táblázat a szerző szerkesztése a DAZO, Fond P-195., op. 6., od.zb. 33., ark.129. adatai alapján
- 45 Uo., 129–130.
- 46 A táblázat a szerző saját szerkesztése a GARE, Fond 6991., op.3., delo 1114., ark. 167. adatai alapján.

Felelős kiadó: Délvidék Kutató Központ Alapítvány, Szeged;
Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar

Lapengedély száma: CE/2237-3/2013.

ISSN 2416-223X (Nyomtatott)

ISSN 3141-7248 (Online)

Felelős kiadó: az alapítvány elnöke / a Kar dékánja

Technikai szerkesztés és nyomdai kivitelezés:

Innovariant Kft., Algyő

Megjelent 100 példányban.